

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATİ BİLİM DALI

**TEVBE SÛRESİNİN LUGAT VE BELÂGAT (BEYAN,
BEDİ') İLİMLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Ayetullah AYIK
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN

BİNGÖL - 2021

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATİ BİLİM DALI

**TEVBE SÛRESİNİN LUGAT VE BELÂGAT (BEYAN,
BEDİ‘) İLİMLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Ayetullah AYIK
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN

BİNGÖL - 2021

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	VI
ÖNSÖZ	VIII
ÖZET	X
ABSTRACT	XI
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVBE SÛRESİNİN LUGAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. Berâ'e (بِرَاءَةٌ)	3
1.2. Ezân (أَذَانٌ)	6
1.3. Merşad (مَرْصَدٌ)	7
1.4. Zimme (ذِمَّةٌ)	9
1.5. Ğayz (عَيْظٌ)	11
1.6. Velîce (وَلِيَجَةٌ)	12
1.7. Sîkâye (سِفَايَةٌ)	14
1.8. Mudbir (مُدْبِرٌ)	16
1.9. 'Ayle (عَيْلَةٌ)	17
1.10. Tukvâ (تُكْوَى)	19
1.11. Nesî' (النَّسِيءُ)	20
1.12. İssâkele (إِسْأَكَلٌ)	22
1.13. Şebbeta (شَبَّطٌ)	24
1.14. Ĥabâlâ (حَبَالًا)	24
1.15. Saḥaṭa (سَحَطٌ)	26

1.16. Ğulz (عُظْ).....	27
1.17. Tavva'a (طَوَّعَ)	28
1.18. Muħallef (مُخَلَّفَ)	30
1.19. Zehak (زَهَقَ).....	32
1.20. Yahlif (يَخْلِفُ).....	34
1.21. Curuf (جُرُفَ).....	36
1.22. Zame'un (ظَمًا)	37
1.23. Meħmeša (مُحْمَصَّةُ)	39
1.24. Ğilza (غُلْظَةُ).....	40

İKİNCİ BÖLÜM

TEVBE SÛRESİNİN BELÂGAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. TEVBE SÛRESİNİN BEYAN İLMÎ AÇISINDAN İNCELENMESİ	42
2.1.1. Teşbih	42
2.1.1.1. Muşebbeh ve Muşebbehun Bihe Göre.....	43
2.1.1.2. Vech-i Şebehe Göre	44
2.1.1.3. Edata Göre	45
2.1.2. Mecâz.....	46
2.1.2.1. Mecâz-ı Aklî	47
2.1.2.2. Mecâz-ı Mürsel.....	48
2.1.3. İstiâre	50
2.1.3.1. İstiâre-i Tasrîhiyye.....	52
2.1.3.2. İstiâre-i Mekniyye.....	54
2.1.4. Kinâye.....	57
2.2. TEVBE SÛRESİNİN BEDÎ' İLMÎ AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	59
2.2.1. Tıbak	59
2.2.2. Mukâbele	60
2.2.3. Rücû'	61
2.2.4. Murâ'âtu'n-Nazîr	62

2.2.5. Tecrîd.....	64
2.2.6. Cem‘	65
2.2.7. Tefrîk	66
2.2.8. Te’kîdu’l-medh bimâ yüşbihü’z-zem	67
2.2.9. İbtidâu’l-Kelâm.....	69
2.2.10. Uslûbu’l-Hakîm	70
2.2.11. Terdîd.....	72
2.2.12. Leff-ü Neşr.....	73
2.2.13. Tekrîr	74
2.2.14. Reddu’l-acüz ala’s-sadr	75
2.2.15. Seci‘	77
2.2.16. Telmîh.....	79
2.2.17. Cinâs	80
SONUÇ	83
KAYNAKÇA.....	84
ÖZGEÇMİŞ	89

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Tevbe Sûresinin Lugat ve Belâgat (Beyan, Bedi‘) İlimleri Açısından İncelenmesi*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar yer alan süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu ifade etmek isterim. Tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / 08 / 2021

Ayetullah AYIK

İmza

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ayetullah AYIK tarafından hazırlanan **Tevbe Sûresinin Lugat ve Belâgat (Beyan, Bedi‘) İlimleri Açısından İncelenmesi** başlıklı bu çalışma, 11.08.2021 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*oybirliği/oy çokluğuyla*] başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Arap Dili ve Belagati** Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	: Doç. Dr. Ahmet TEKİN	İmza:
Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN	İmza:
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ	İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../202.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yaşar BAŞ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bütün İslâmî ilimler, Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması ve böylece hayatımıza eksiksiz olarak aksettirilmesi gayesine bağlı olarak doğmuştur. Buna bağlı olarak Kur'ân'ın anlaşılmasındaki en önemli unsur, dildir. Dilin daha iyi anlaşılmasını sağlayan temel unsur ise belâgattir. Belâgat, sözleri ifade ederken gerçekleşen açıklığı, güzelliği ve bunun yanı sıra maksadı tam olarak ifade edebilmek ve ifade edilen anlamı muhataba en güzel şekilde aktarabilmek anlamlarına gelmektedir. Bir hidayet kitabı olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılması ve ayet-i kerîmelerdeki bâtinî manaların ortaya çıkması için belâgat ilmine ihtiyaç duyulmuştur. Belâgat, aynı zamanda bütün İslami İlimlerin neşvünema bulduğu temel zemindir.

Belâgat bilinmeden Kur'ân'ın mesajını anlamaya çalışmak her ne kadar yanlış ise, aynı şekilde belâgat incelikleri bilinmeden ayet-i kerîmelerdeki muradı ilahîye uygun anlamın ortaya çıkması da o derece zordur. Çünkü kelimelerdeki anlam zenginliği farklı bağlamlarda farklı anlamları ortaya çıkarabilmektedir. Bu nedenle, ifadelerin bağlamına dikkat etmek son derece önemlidir. Bu sebeple bu çalışmada, Tevbe sûresi, lugat ve belâgat açısından incelenerek Kur'ân-ı Kerîm'in anlam zenginlikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Özellikle bu sûreyi seçmemizin sebebi anlam açısından az bilinen kelimelerin bu sûrede yer alması ve bu lafızların muhataplar tarafından daha iyi kavranması için semantik tahlillere ihtiyaç duyulmasıdır. Tevbe sûresinde yer alan edebî sanatlar, sûrenin anlam zenginliğini artırmıştır. Çünkü ayet-i kerîmelerdeki edebi sanatlar; mecâz, teşbîh, istiâre Kur'ân'ın i'cazını ortaya koyarken, aynı zamanda anlatılmak istenenlerin daha vurgulu bir şekilde insanın zihninde yer almasına vesile olmaktadır. Bu nedenle sûrede bulunan belâğî örnekler tespit edilerek ayetlerin tahlilleri yapılmıştır.

Bu bağlamda birinci bölümde Tevbe sûresini lugat ilmi açısından ele alıp, kelimelerin ifade ettikleri anlamlar, Arap dilinin temel kaynaklarından yararlanılarak işlenmiştir. İkinci bölümde Tevbe sûresi, belâgat ilmi açısından ele alınmıştır. Ayrıca bu sûrede yer alan edebi sanatlar örnekleri ile beraber detaylı bir şekilde tahlil edilmiştir.

Bu çalışmada bana yol gösteren, anlayışını ve hoşgörüsünü esirgemeyen danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN'e; desteklerinden ötürü Doç. Dr. Ahmet TEKİN'e ve Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAş'a; beni yreklendiren ve akademik çalışma yapmaya teşvik eden, emeklerini esirgemeyen babam Ahmet AYIK'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ayetullah AYIK

BİNGÖL-2021

ÖZET

Arapça, günümüzde yaygın olan diller arasında yer almaktadır. Aynı zamanda Arapça, Kur'ân'ın dili olması hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilen ilahi buyruklar, Arap dilinin anlam ve mana zenginliği sayesinde en mükemmel şekliyle bütün insanlara hitap edebilmiştir. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında belâgat ilmine vakıf olmadan yapılan anlamlandırmalar problem arz etmekte ve yavan kalmaktadır.

İlahî kelimeler olan Kur'ân'ın son derece etkileyici üslubu muhataplar üzerinde derin etkiler bırakırken; belâgi inceliklere dikkat edilerek yapılan yorumlar manayı daha da zenginleştirmektedir. Bundan dolayı Tevbe sûresinin ayetleri edebî tahlile tabi tutulmuştur. Bu çalışmada, Tevbe sûresinin lügat ile ilgili bilgileri Arap dilinin temel kaynaklarından derlenerek sûrenin ifade ettiği anlam ve mana zenginliği tespit edilmeye gayret edilmiştir.

Tevbe sûresi, belâgat örneklerini barındırması açısından da zengin bir sûredir. Beyân ve bedî' sanatından pek çok örnek de sûrede mevcuttur. Bu sûrede en fazla kullanılan edebî sanatlar; Teşbih, mecâz, istiâre, kinâye, secî, tıbâk, cinâs ve telmîhtir. Bununla birlikte tahliller sonucu elde edilen bilgiler, Tevbe sûresinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: Arap Dili, Lügat, Beyan, Bedi', Tevbe Sûresi

ABSTRACT

Arabic is one of the most common languages today. At the same time, Arabic has a special importance because it is the language of the Qur'an. Also, the divine commands expressed in The Glorious Qur'an. Thanks to richness of meaning of Arabic language, it has been able to appeal to all people in its most perfect form. For this reason, In the understanding of the Glorious Qur'an, without the knowledge of rhetoric, interpretations pose problems and remain insipid.

The extremely impressive style of the Glorious Qur'an, which is the divine word, is on the addressees while leaving deep impressions; comments made by paying attention to rhetorical subtleties further enriches the meaning. For this reason, the verses of the chapter of at-Tawba are subjected to literary analysis. In this study, the information about the lexicon of the chapter of at-Tawba, efforts have been made to determine the meaning and richness of meaning expressed by the surah by compiling from main sources of Arabic language.

At-Tawba is a rich surah in terms of containing examples of rhetoric. Many examples of the art of statement and *bedi'* are also presented in the surah. The most literary arts used in this surah; *tasbih*, metaphor, metaphor, allusion, *secî*, pun and reference. With this, the information obtained as a result of the analyzes shows that the chapter of Tawba is provided a better understanding.

Keywords: Arabic Language, Lexicon, Statement, *Bedi'*, Surah At-Tawba

KISALTMALAR

b.	:İbn (oğlu)
bkz.	:Bakınız
c.c.	:Celle celalühü
çev.	:Çeviren
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	:Hicri
H.z.	:Hazreti
m.	:miladi
ö.	:Ölümü
r.a.	:Radıyallahu anh
s.a.v.	:Sallallahu aleyhi ve sellem
tah.	:Tahkik eden
t.s	:Tarihsiz
vd.	:Ve devamı
vb.	:Ve benzeri

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, METODU VE KAYNAKLARI

Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılmasındaki en önemli ve temel unsur hiç şüphesiz, dildir. Bundan dolayı Kur'ân'ı filolojik açıdan ele alan çalışmalar büyük önem arz etmektedir. “*Tevbe Sûresinin Lugat ve Belâgat (Beyan, Bedi') İlimleri Açısından İncelenmesi*” adlı bu çalışmada da Tevbe sûresi, lugat ve belâgat ilimleri itibarıyla incelenerek filolojik ve belâgat sanatları açısından tahlil edilmiştir.

Bu itibarla Tevbe Sûresindeki belâğî düşünceler ve uygulamalar esas alınarak söz konusu amaçların gerçekleştirilmesinde pratik çözümlerin tespitine gayret edilmiştir. Belâgatın sanatla olan sıkı bağını ve sınırlanamaz yönlerini göz ardı etmeden metnin anlaşılmasında, uyulması gereken kurallar ve anlam tespitinde her zaman kullanılabilecek kıstaslara ulaşmak temel amaçlardan biri olarak kabul edilmiştir. Belâgat sanatlarının incelenmesinde özellikle günümüz okurunun anlamakta zorluk çekeceği yoğun terimsel tartışmalardan mümkün olduğunca uzaklaşılarak konunun özüne ve sanatların varlık sebebine vurgu yapmak hedeflenmiştir.

Metod olarak araştırmanın birinci bölümü, sûrenin lugat ilmi açısından tahliline ayrılmıştır. Bu bölümde sûredeki birtakım kavramlar; Arap şiiri, lugatı, deyimler, ayetler ve hadisler ışığında izâh edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte kavramların Kur'ân'daki benzer kullanımlarına başvurmak da ihmal edilmemiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, sûre de bulunan belâgat sanatları konu başlıkları halinde tasnif edilerek öncelikle bu konular hakkında genel bilgiler verilmiş; daha sonra ise ayet-i kerîmeler, ilgili konu başlıkları altında sıralanmıştır.

Çalışmada öncelikli olarak Kur'ân'ı dil ve belâgat açısından ele alan kaynaklara müracaat edilmiştir. Bu bağlamda el-Ferrâ (ö. 207/822), el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830) ve ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserleri örnek verilebilir. Bunun yanı sıra Câhız'ın (ö. 255/869) *el-Beyân ve't-Tebyîn*'i çalışmanın önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*ı, Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) *el-Baḥru'l-muḥîṭ*'i, İbn Âşûr'un (ö. 1394/1973) *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*'i ve Mahmûd Sâfî'nin *el-Cedvel fî î'râbi'l-Kur'ân* gibi dil

meselerine ağırlık veren tefsirler de çalışmanın başlıca kaynakları arasında bulunmaktadır.

Kavramların tahlili sırasında; Ezherî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbu'l-luga'sı*, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *Mu'cemu mekâyîsi'l-luga'sı*, Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *es-Sıhâh'ı*, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânu'l-Arab'ı*, Firûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsu'l-muḥîṭ'i* ve Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) *Tâcu'l-'arûs'u* gibi temel lugat eserleri yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Râgıb el-İsfehânî'nin (ö. 502/1108) *el-Müfredât'ı* ve Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355) *'Umdetu'l-ḥuffâz'ı* gibi Kur'ân lugatlerine dair eserler de sık kullanılan kaynaklar arasında yerini almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVBE SÛRESİNİN LUGAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sûrenin dil açısından tahlilinin yapıldığı bu bölümde, sûreden seçilen 24 kelime çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu kelimeler seçilirken bu kelimelerin az bilinmeleri ya da ıstılâhî olarak Kur’ân’ı Kerîm’de yeni bir anlam kazanmaları gibi durumlar göz önünde bulundurulmuştur. Kelimeler incelenirken farklı kullanımları ve iştikâklarına yer verilip tahlil edilmiştir. Bununla birlikte dil âlimlerinin bu bağlamdaki farklı görüşlerine de yer verilmiştir. Kelimelerin anlamları tespit edilirken hem kelimelerin diğer ayetlerdeki kullanımları ve hadislerdeki kullanımları hem de Arap şiirindeki kullanımları dikkate alınarak istişad¹ edilmiştir.

1.1. Berâ’e (بَرَاءَةٌ)

﴿بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

“Allah’tan ve Peygamber’inden kendileri ile anlaşma yaptıkları müşriklere ültimatın (uyarı)’dır.”²

Ayet-i kerîmede yer alan بَرَاءَةٌ lugatta “samimiyet, masumluk, dürüstlük, saf ve iyi niyetlilik, iffetlilik, ruhsat, ihtar, uyarı, ültimat”³ gibi anlamlara gelmektedir. بَرَأَ fiilinin masdar hali olarak gelmiştir.⁴ Kur’ân’ı Kerîmde بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ayetinde geçen بَرَاءَةٌ ifadesinin ötreli okunması hakkında iki farklı görüş vardır:

Birinci görüşe göre ibtidaî haber olup manası; “bu ayetler Allah ve Resulünden antlaşma yaptıkları kimselere karşı ültimatıdır” şeklindedir.

¹ İstişâd, “hazır olmak, bulunmak, şahit getirmek, şahit göstermek, kesin haber vermek, bildirmek, tayin etmek” anlamındaki شَهِدَ fiilinden türemiş olan istifâl babının mastarıdır. اِسْتَشْهَدَ fiili, “şahitlik hususunda birinin yardımını istemek, bir şeyi delil olarak ileri sürmek, birinin şahitliğini istemek” gibi anlamlara gelmektedir. Istılâhî açıdan ise “Arapça da bir kelimenin, cümlelerin veya bir kaidenin doğruluğunu, bir âyet veya fasih olan bir Araptan sahih senetle gelen naklî bir delille ispat etmektir.”

² Tevbe sûresi 9/1

³ Ebu’l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 3. Bs (Beyrut-Lübnan: Daru’s-Sadîr, 1990), 1/32.

⁴ Ebu’l-Feyz el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs* (Kahire: Dâru’l-Hidâye, 1307), 1/148.

İkinci görüşe göre ise; بَرَاءٌ mübteda, إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ ifadesi ise haberdur.⁵ Diğer taraftan وَأَبْرَأْتُهُ مِمَّا لِي عَلَيْهِ وَبَرَأْتُهُ تَبَرُّتُهُ “Ben onun üzerindeki hakkımdan vazgeçtim” cümlesindeki أَبْرَأْتُهُ “vazgeçmek” anlamında kullanılmıştır. بَرَى manası bir işten sıyrıldı⁶ borçlardan ve ayıplardan kurtuldu⁷ anlamlarına da gelmektedir.

Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İshâk es-Sikkît Lihyânî’ye (ö. 244/858) göre بَرَاءٌ sözcüğü بَرَاءٌ şeklinde de gelebilir. Bu iki sözcük borçları ve ayıpları ifade ederken kullanılan sözcüklerdir. Bu kelime yine بَرَى إِلَيْكَ مِنْ حَقِّكَ “hakkı olan (borcu) almaktan vazgeçti” şeklinde de ifade edilmiştir.⁸ بَرَى sözcüğünün kullanıldığı diğer bir anlam ise “men etme” anlamı taşımaktadır. Bunun cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak şu cümle verilebilir: أَبْرَأُ أَحْمَدَ مِنْهُ وَبَرَأَهُ “Ahmed’i bu işten men ettim, savdım”.

Bu kelime Tevbe sûresi dışında başka bir ayette farklı bir şekilde kullanmıştır. Örneğin; ﴿فَبَرَأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا﴾ “Allah (onu) onların dediklerinden temize çıkarmıştı”⁹

Bu ayette üzerinde durduğumuz (uyarı, ultimat vb.) anlamlarından farklı bir anlamda kullanıldığı görülmektedir.¹⁰

فَقِيه - فُقَهَاءٌ بَرَاءٌ sözcüğü ise كَرَامٌ ve كَرِيمٌ olup بَرَاءٌ olup بَرَاءٌ lafzının çoğulu بَرَاءٌ şeklinde gelmektedir. أَبْرَأُ ise أَشْرَافٌ ve شَرِيفٌ gibi karşımıza çıkar. Öte taraftan أَبْرِيَاءُ

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/32.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/32.

⁷ Zebidî, *Tâcü’l-‘arûs*, 1/36.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/32.

⁹ Ahzab 33/69

¹⁰ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1936). Ahzab sûresi 33/69

¹¹ Ebû’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragıp el-İsfahanî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan Daverdî (Beyrut/ Dimaşk: Daru’l-Kalem, 1412), 1/115.

kelimesi ise أَنْصِبَ-أَنْصِبَاء kalıbında görülmektedir. Bunların dışında diğer bir çoğul ise düzenli eril çoğul şeklindedir. Bu da بَرِيْعُون şeklindedir.¹²

Ebû Alî el-Fârisî'ye (ö. 377/987) göre الْبَرَاءُ sözcüğünün çoğulu بَرِيْعٌ şeklindedir. Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ ise bu konuda بَرِيْعٌ'nin çoğul şekilde gelmesi hususunda بَرَاءٌ şeklinde gelmesi gerektiğini ifade eder.¹³

Lihyânî ise Hicaz ehlinin bunu بَرَاءُ مِنْكَ “Ben senden uzağım” şeklinde kullandığını ifade etmektedir.¹⁴ Kur’ân’ı Kerîm’de bu anlamı veren;

﴿إِنِّي بَرَاءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ﴾ “Ben sizin taptıklarınızdan uzağım”¹⁵ ayet-i kerimesidir.

Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Ezherî (ö. 905/1499) Arapların, بَرِيْعٌ sözcüğünü الْبَرَاءُ sözcüğü tekil, نحنُ مِنْكَ الْبَرَاءُ “Biz senden uzağız” şeklinde kullandığını ifade eder. الْبَرَاءُ sözcüğü tekil, tensiye, cem‘, müzekker, müennes gibi bütün şekilleri kapsar.¹⁶ Eğer بَرِيْعٌ denilseydi iki kişiyi karşılaması için بَرِيْعَانٍ şeklinde kullanılması gerekirdi. Çoğul şeklinde ise بَرِيْعُونَ veya بَرَاءٌ şeklinde gelirdi.¹⁷

Ebû İshâk İbrâhîm el-Harbî (ö. 285/899) الْبَرَاءُ sözcüğü için tekil anlamda دُو الْبَرَاءِ “sizlerden ayrı biriyim”, çoğul anlamda دُو الْبَرَاءِ مِنْكُمْ “sizden ayrı biriyim” şeklinde kullanarak hem tekil hem de çoğul kullanıma örnek vermektedir. Ebû Nasr

¹² Ebu Tah’ir Muhammed b. Yakup el-Fîruzâbâdî, *el-Ğāmûsü’l-muḥîṭ*, thk. Muhammed Naîm Araksusî (Beyrut-Lübnan: Müessesetü’l-Risâleti li’t-Tabâti, 1426), 34-1.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/33.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/33.

¹⁵ Zuhuf 43/26

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/33; el-Fîruzâbâdî, *el-Ğāmûsü’l-muḥîṭ*, 1/34; ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Ğāmûs*, 1/146.

¹⁷ Fîruzâbâdî, *el-Ğāmûsü’l-muḥîṭ*, 1/35.

﴿وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾ “Ve hatırlayın ki Rabbiniz size hükmünü şöyle bildirmişti: Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim.”²⁷ ayet-i kerîmesinde yer alan تَأَذَّنَ sözcüğü أَذَانٌ sözcüğü ile aynı harflerden türemiş olup bu ayette “hükmünü bildirdi” anlamında kullanılmıştır.

Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib et-Temîmî (Ferezdak) (ö. 114/732) أَذَانٌ sözcüğünün manasının إعلام “duyuru” olduğunu ifade eder.²⁸ Bilindiği gibi önceki dönemlerde şehirlerin yüksek surlarına çıkılıp yüksek sesle duyuru yaparak insanlara seslenilirdi.²⁹ Duyuru yapılan bu yere أَذَانٌ denilirdi.³⁰

1.3. Merşad (مَرْصَدٍ)

﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَخْصِرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ﴾

“Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin.”³¹

مَرْصَدٌ, lugatta “rasathane, gözlemevi, gözetleme yeri, gözcü, bekçi,”³² gibi anlamlara gelmektedir. Bunun yanında bu kelimenin türevlerinden olan مَرْصَادٌ sözcüğü ise Araplarda “yol” anlamında kullanılıyordu.³³ Ayrıca مَرْصَادٌ düşmanların beklendiği yer anlamında da kullanılır.³⁴ المَرْصَدُ ise “tuzak kurulan yer” demektir.³⁵ Dil âlimi

²⁶ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 15/14.

²⁷ İbrahim 14/7

²⁸ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 34/161.

²⁹ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer Zemaşşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Basîl (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kûtubu'l-ilmiyye, 1998), 1/23.

³⁰ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 34/166.

³¹ Tevbe Suresi 9/5

³² Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Basîl Uyunî es-Sû'd (Daru'l-Kîtabi'l-ilmiyye, 1996), 2/94.

³³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3/178; el-Fîruzâbâdî, *el-Ğâmûsü'l-muḥîṭ*, 1/282; el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, 2/94.

³⁴ Fîruzâbâdî, *el-Ğâmûsü'l-muḥîṭ*, 1/282.

³⁵ İsfahanî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Ğur'ân*, 1/355.

Ferrâ bu ayetin; “*Beytu’l-Haram’a giden yolda (müşrikleri) gözetleyin onlara her tarafta tuzak kurup onları ele geçirin*” manasına geldiğini ifade etmektedir.³⁶

Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229) ise birine pusu kurup o kişiyi beklemek için رَصَدْتُ فُلَانًا “*Falan kişiyi gözetledim.*” Şeklinde söylendiğini belirtir.³⁷

Ebû Mansûr es-Seâlibî’ye (ö. 429/1038) göre كُلُّ مَرْصَدٍ kelimesinden kasıt كُلُّ طَرِيقٍ “(geçtikleri) bütün yolları (gözetleyin)” kastedilir. Yüce Allah (c.c) farklı bir ayette: ﴿إِنَّ رَبَّكَ لَبَالْمُرْصَادِ﴾ “*Şüphesiz Rabbin (kullarını) gözetlemektedir.*” buyurmaktadır.³⁸

Ayette kastedilen mana, hangi yolda gidersen git, “Allah o yol üzere seni yakalar” anlamında إِنَّ رَبَّكَ لَبِالطَّرِيقِ şeklindedir.³⁹

Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923) لَبِالْمُرْصَادِ manası için “*Kim Allah’ı inkâr ederse Allah onu bulup yakalar*” şeklinde yorumlamıştır. İbn Arafe (ö. 803/1401) ise لَبِالْمُرْصَادِ için “*Allah her insanı yaptıkları için mükâfatlandırır veya cezalandırır*”⁴⁰ şeklinde yorumlamıştır.

Cevherî’ye göre رَصَدَ’nin orta harfi harekeli olarak geldiğinde “*yağmurun az yağdığı ve bundan ötürü otların az bittiği toprak parçası*”⁴¹ için kullanılır.

Ebû Saîd el-Asmaî’ye (ö. 216/831) göre الرَّصْدُ kelimesinin orta harfi sakin gelirse “*bir çeşit yağmur yağış şekli*” kastedilir. İbn Arabî’ye göre الرَّصْدَ orta harfi üstünlü gelirse “*fırtına sonrası yağan yağmur*” demektir.⁴²

³⁶ Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemî Ebû Ebû Ferrâ, *Me’âni’l-‘Kur’ân* (Beyrut: Âlemu’l-Kütüb, t.y.), 1/420.

³⁷ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 8/99.

³⁸ Fecr 89/14

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 3/178.

⁴⁰ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 8/100.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 3/179.

⁴² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 3/178.

Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed el-Enbârî'ye (ö. 328/940) göre المِرْصَاد sözcüğü “atların yarışa sürülmeden önce tutulduğu kafese” verilen isimdir. Diğer bir anlama göre مِرْصَاد sözcüğü “düşmanı yakalayıp ele geçirmek için düşmana kurulan pusuya” denir. Bunların hepsi tuzak yerlerine verilen isimler olup bunun yanı sıra “yılanların avlarını yakalamak için gizlendikleri ve kurduğu tuzaklara” da مِرْصَاد denir. مرصد/مرصد sözcükleri de مرصد/مرصاد gibi ortak anlamlar ihtiva etmektedirler.⁴³

1.4. Zimme (ذِمَّة)

﴿لَا يَرْفُقُونَ فِي مَوْمِنٍ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً﴾

“Bir mü'min hakkında ne yakınlık bağına ne de antlaşma hükümlerine riâyet ederler”⁴⁴

Ayet-i kerîmede yer alan ذِمَّة lugatta “koruma, himaye, antlaşma, teminat, dokunulmazlık, zimmet ve sahip olunan hak”⁴⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Bu ayette ise daha çok عَهْد “antlaşma yapma” anlamındadır. Bunun yanında إِلَّا sözcüğü ise “yemin” ifade etmek için kullanılır. ذِمَّة mana itibariyle hem antlaşma/ahitleşme hem de kefalet anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün çoğulu ise ذِمَام'dır. Cümle içerisinde: فُلَانٌ لَهُ ذِمَّةٌ “Filan kişi için zimmet vardır veya hakkı vardır” denir.⁴⁶

Antlaşma yapılan kişilere أَهْلُ الْعَهْد veya أَهْلُ الذِّمَّة denir. Ayrıca gayri müslimlerden cizye verenlere de zimme ehli denir. رَجُلٌ ذِمِّي ise antlaşma

⁴³ İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 3/178.

⁴⁴ Tevbe sûresi 9/10

⁴⁵ İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 12/221.

⁴⁶ İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 12/221.

yapılmış/yapmış kişiye denir.⁴⁷ Cevherî'ye göre; أَهْلُ الْعَقْدِ الذِّمَّةُ “antlaşma yapanlar” demektir.⁴⁸ Hadis-i şerifte:

لَا تَشْتَرُوا رَقِيقَ أَهْلِ الذِّمَّةِ وَأَرْضِيهِمْ

“Zimmet ehli olanların kölelerini ve topraklarını almayın.” şeklinde kullanılmıştır.⁴⁹

Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, (ö. 637/1239) bu hadisin manasında ehli zimmetin toprakları olursa ve durumları da iyi ise daha fazla cizye verebilirler der. Bu görüş cizyenin insanın gelir durumuna göre verilebilir olduğunu gösterir. Diğerleri ise zimmîlerden cizye alınmasını hoş karşılamamışlardır. Nedeni ise bu haracın bir nevi toprağa kesilmiş bir haraç gibi olmasıdır. Eğer bir Müslüman da o cizyeyi vermek zorunda kalırsa bu durumda o Müslüman değer olarak küçük düşürebilir.⁵⁰

Başka bir hadis-i şerifte Hz. Ali'den (r.a) rivayetle denilir ki:

ذِمَّتِي رَهِينَةٌ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ

“Benim zimmetim (sözüm) verdiğim güvence yerine getirmem gereken bir sorumluluktur.”⁵¹ Buradaki ذِمَّتِي sözcüğü “söz” anlamında kullanılmıştır. ذِمَام ise kişiye emanet edilmiş, sorumluluğu altında olan bir şeyi zayi etmesi durumunda yerine getirmesi gereken her türlü işe denir.⁵²

الدِّمَامُ sözcüğü “sözünü tutmayan kişi” için de kullanılır. Bunun yanında ism-i fail olan الْمُذِمَّةُ ve ism-i mef'ul olan مُذَمَّمَةٌ aynı anlama gelmektedir. Diğer taraftan لِي مُذَمَّمَةٌ فَلَا تَهْتَكِهَا “Bu benim güvencemdir. Bu güvenimi boşa çıkarma” denilir.⁵³

⁴⁷ İsfahanî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, 1/332.

⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/222.

⁴⁹ Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eşer* (Mekrebetü'l-İlmiyye, 1979), 2/168.

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/222.

⁵¹ Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr Suyûtî el-Mahallî es-, *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Muhtar İbrahim Hacîm (Kahire, 2005), 18/219.

⁵² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/221.

⁵³ İsfahanî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, 1/331.

1.5. Ğayz (غَيْظ)

﴿وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

“Kalplerindeki öfkeyi yatıştırırsın. Allah dilediğinin kişinin tövbesini kabul eder. O âlim (bilen) hâkim (hikmet sahibi) ’dir.”⁵⁴

İlgili ayette yer alan غَيْظٌ lugatta “kızdırmak, sinirlendirmek, öfkelen-dirmek, köpürtmek”⁵⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Bunun dışında غَيْظٌ sözcüğü şiddetli kızgınlık hali olup “kalbin kanı damarlara hızlı akıtması”⁵⁶ “aciz insanın gizli öfkesi”⁵⁷ gibi anlamları da ifade etmektedir.

Bu ayette daha çok üstünde durulan anlam غَضَبٌ “kızgınlık” olup anlam itibariyle “öfke” anlamında kullanılmıştır.⁵⁸ غَيْظٌ ifadesi insanda meydana gelen kızgınlık halinden önceki durumu belirtir.⁵⁹ غَيْظٌ öfke anlamında kullanıldığı diğer bir ayet şudur: ﴿تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ﴾ “Cehennem neredeyse öflesinden çatlayacak”⁶⁰

Hadisi şerifte ise şu şekilde geçmektedir:

أَغْیَظُ الْأَسْمَاءُ عِنْدَ اللَّهِ رَجُلٌ تَسْمَى مَلِكُ الْأَمْلاكِ

“Allah (c.c) katında en çok kızdığı ve öfkelen-diği isim “kralların kralı” ismidir.”⁶¹

İbnü’l-Esîr bu hadis hakkında şöyle der: غَيْظٌ kelimesi mecâz bir kelime olup gerçek anlamında kullanılmaz. Çünkü غَيْظٌ bir sıfattır. Yaratılmışlardan sinirlenenlerin

⁵⁴ Tevbe sûresi 9/15

⁵⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, 8/157.

⁵⁶ İsfahanî, *el-Müfredât fî ġarîbi’l-Kur’ân*, 1/619.

⁵⁷ Ebu Nasr İsmail b. Hammad Cevherî, *eş-Şihâh: Tâcü’l-luġa ve şihâhu’l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdu’l-Ġafur Attar (Beyrut: Daru’l-ilmî’l-melayin, 1987), 3/1176; Zemaşşerî, *Esâsü’l-belâġa*, 1/718.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 7/450.

⁵⁹ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 20/248.

⁶⁰ Mülk suresi 67/8

⁶¹ Ahmed b. Ali b. Abdulkadîr Ebu’l-Abbas el-Makrîzî, *Tecrîdu’t-Tevhîdi’l-Mufîd*, thk. Taha Muhammed ez-Zeynî (Medine: Camiatu’l-İslamiyye el-Medinetu’l-Munevvere, 1989), 1/30.

yüz şekilleri değişir Yüce Allah ise bu sıfattan münezzehtir onun hakkında bu durum söz konusu olmadığı için bu ifade mecâzî olarak kullanılmış bir ifadedir.⁶²

Ebu'l-Âbbâs ise İbnu'l-A'rabî'den rivayetle **غَاظَهُ وَأَغَاظَهُ وَعَظَّاهُ** kelimelerinin hepsinin bir manaya (*öfke hali*) geldiğini söyler.⁶³ Bu sözcüğün yer aldığı diğer bir hadis şudur:

أَغِظَ رَجُلٌ عَلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَخْبَثَهُ وَأَغِظَهُ عَلَيْهِ رَجُلٌ تَسْمَى بِمَلِكِ الْأَمْلاكِ

“Yüce Allah (c.c) katında en çok kızdığı ve en kabîh (kötü, çirkin) gördüğü kişi kralların kralı ismi ile anılan kişilerdir.”⁶⁴ Bazı kaynaklarda kabul edilen görüşe göre **غَظَّ** ve **غَضَبَ** aynı anlama gelir.⁶⁵

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî (ö. 321/933) ise lûgat ehli olan bir gurubun **غَظَّ** ve **غَضَبَ** kelimelerini birbirinden ayırdıklarını söyler ve devamında şunları ekler: **غَظَّ** sözcüğü **غَضَبَ** durumundan daha şiddetli olma halidir. Diğer bir gurup ise **غَظَّ** sözcüğü **غَضَبَ** sözcüğünün yansıması olduğunu ve **غَضَبَ**'in önceki hali olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶

İbnü'n-Nehhâs el-Halebî'ye (ö. 698/1299) göre, **غَضَبَ** sinirlenip bir şeyler yapabilen kişiler için kullanır. **غَظَّ** ise sinirlendiği halde bir şey yapamayan kimse için kullanılır. Mecâzî bir kavram olarak kabul edildiğinden Yüce Allah (c.c) bu durumların hepsinden münezzehtir.⁶⁷

1.6. Velîce (وَلِيَّةُ)

﴿وَمَنْ يَتَّخِذْهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولَهُ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيَّةً﴾

⁶² Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 8/157.

⁶³ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 8/157.

⁶⁴ Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Musnedi İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaûd ve Adil Murşid (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 2001), 13/508.

⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 7/450.

⁶⁶ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 20/248.

⁶⁷ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 20/249.

“Kim İslam halkasına (daireesine) girerse sonra oradan ayrılırsa İslamın kubbesinden (çatısından) ayrılmış demektir.”⁷⁵ Hadisteki kullanım şekli ile ilgili denilir ki: “Bir kişiye sığınma ve yardım isteme” durumunu ifade ederken لَجَأْتُ إِلَى فُلَانٍ “falanca kişiye sığındım” denir. Eğer bir kişiye yönelme durumu veya iltica etme durumu söz konusu ise ondan güç alma veya ona sığınma durumlarını ifade etmek için وَلَجَجْتُ وَتَلَجَجْتُ sözcükleri kullanılır. تَلَجَجْتُ sözcüğü ise “ikrah (zorlamak)” anlamına gelir.⁷⁶ Ebu Heysem’e (r.a) göre تَلَجَجْتُ sözcüğü, zahiri ve batını manası farklı olan bir işe yönelmek demektir.⁷⁷

1.7. Sıqâye (سِقَايَة)

﴿أَجْعَلْنُم سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

“Ey müşrikler! Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram’ı onarmayı, Allah’a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imanyla bir mi tutuyorsunuz?”⁷⁸

Ayette yer alan سِقَايَة lugatta “sulama, su taşıyıcılığı, sulama yeri, su verme, suculuk ve su kabı”⁷⁹ gibi anlamlara gelmektedir. سَقَى fiili gibi سَقَاهُ, سَقَاهُ, سَقَاهُ kelimeleri de “sulama” anlamını ifade eder.⁸⁰ İstilahta ise “Hacılar için Kabe’de su dağıtım hizmetine” verilen isimdir. سَقَى filinden türetilen isim ise سَقِيَا’dır. سِقَايَة kelimesi su doldurulan herhangi bir eşya için de kullanılabilir.⁸¹ سِقَايَة kelimesinin eşya anlamında kullanılmasına örnek olarak; ﴿جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ﴾ “Hz. Yusuf (a.s) su kabını kardeşinin kardeşinin yükünün içine konmasını sağladı”⁸² ayeti verilebilir.

⁷⁵ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 1/419.

⁷⁶ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 6/263; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1990, 1/152.

⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, I, 152.

⁷⁸ Tevbe sûresi 9/19

⁷⁹ Cevherî, *eş-Sıhâh*, 6/2379.

⁸⁰ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 38/289.

⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 14/391.

⁸² Yusuf suresi 12/70

Cümle içerisinde ise; *وَاسْقَ أَرْضَكَ فَقَدْ حَانَ مَسْقَاهَا* “Arazini sulama zamanı geldi artık arazini sula” şeklinde ifade edilebilir.⁸³

Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İshâk es-Sikkât (ö. 244/858) السِّقَاءُ sözcüğünün su, süt veya sulu gıdalar için kullanıldığını söylemiştir. كِرْكُ الْجَمْعِ الْقَلَّةِ Kırık çoğullar için أُسْقِيَّةٌ، أُسْقِيَاتٌ ve أُسَاقٍ kelimeleri kullanılır.⁸⁴

Sîbeveyhi سَقَّاه ve سَقَّاهُ sözcüklerinin “su verdi” veya “onu suladı” anlamlarına geldiğini bunun yanında سَقَّاه ve سَقَّيَا lafızlarını ise su vermek ve masdar olan sulamak lafızlarının mutavaat babı olduğunu söyler.⁸⁵

كَمْ سَقَّيَ أَرْضَكَ sözcüğü içmek üzere bir içecekten alınan pay demektir. كَمْ حَظَّهَا مِنَ الشَّرْبِ “toprağın ne kadar su alabildi” ya da كَمْ حَظَّهَا مِنَ الشَّرْبِ “toprağın ne kadar su alabildi” veya “toprağını sulamak için ne kadar suya ihtiyacın oldu?” gibi cümlelerde sözcükler farklı olsa da anlam yönüyle ortaktırlar.⁸⁶

سَقَّيَ ilk harfi üstünlü bir şekilde söylenmesi “güdmek, yürütmek” anlamında olduğunu gösterir. سَقَّيَ ilk harfi esreli bir şekilde söylenmesi ise “içmek” anlamına geldiğini gösterir.⁸⁷

İsm-i mef‘ûl olan الْمَسْقَوِيُّ ise “doğal kaynak sulu ile sulanan araziye” denir.⁸⁸ Hadis-i şerifte; سَقَّيَهُمْ إِنْ أَعْجَلْتَهُمْ أَنْ يَشْرَبُوا سَقَّيَهُمْ “Muhakkak ki ben onların susuzluğunu

⁸³ Zemaşşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 1/464.

⁸⁴ Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/2379.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 14/391.

⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 14/391.

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 14/391, 392.

⁸⁸ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 38/290.

gidermek için onlara sularını içirdim” şeklinde geçmektedir. Hadiste yer alan سَقَّيَهُمْ sözcüğünde ilk harfin esreli olması su vb. içecekleri ifade etmektedir.⁸⁹

المِسْقَاة والمِسْقَاة والمِسْقَاة bu üç sözcük “su içilen yer” veya “su içme yeri” anlamlarında kullanılır. Bir diğer görüşe göre المِسْقَاة ifadesinde geçen م harfinin üstünlü gelmesi su içme yeri anlamına gelir. المِسْقَاة esreli gelmesi ise su içme kabı anlamı verir.⁹⁰

Leys b. el-Muzaffer el-Horasânî’ye (ö. 187/803[?]) göre السَّاق sözcüğü ağaç, insan ve hayvan için kullanılabilen genel bir isimdir. الأسوق ise “kemiği uzun olan uzuvlara” denir.⁹¹

Asmaî’ye göre سَقَّى ve رَمَى sözcükleri فَعِيلٌ vezni üzeredirler. Bu iki lafız damlaları büyük ve yere sert bir şekilde çarpan bulutlara verilen isimdir. Çoğul hali ise أُسْقِيَةٌ şeklindedir. سَقَايَةٌ ise su içilen kaba verilen isimdir. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa‘lebî’ye (ö. 427/2035) göre de سَقَايَةٌ su içme taşı demektir.⁹²

1.8. Mudbir (مُدْبِر)

﴿وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّذَبِّرِينَ﴾

“Yeryüzü Onca genişliğine rağmen size dar gelmiş, sonrada arkanızı dönüp kaçıştınız.”⁹³

Ayette yer alan مُذَبِّرِينَ lugatta “arkasını dönmek, sırtını dönmek, kaçak, firari, geride bırakan, geçip gitmek”⁹⁴ gibi anlamlara gelir.

⁸⁹ Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah Bûharî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Zehir b. Nasîr (Daru’t-Tûk en-Necat, 1422), 4/66.

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 14/391.

⁹¹ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 9/183.

⁹² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 14/391.

⁹³ Tevbe sûresi 9/25

Ya'küb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî الدُّبْرُ ve الدُّبْرُ için تَقْيِضُ الْقُبْلِ “önün zıttı” olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵ Diğer bir anlamı da bir şeyin sonrası ve sonu demektir. Sözcüğün cümle içerisinde mecâz kullanımı ile ilgili وَجِئْتُكَ دُبْرَ الشَّهْرِ “ayın sonunda sana geldim” örneği verilebilir. Sözcüğün deyim içerisinde kullanımı ise وَجَعَلَ كَلَامَكَ دَبْرَ أَذْنِهِ “ne sözünü dinledi ne de sözüne kulak verdi” yani söyleneni kulak ardı etti şeklinde örnek verilebilir.⁹⁶

Ebü'l-Kâsım Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî “Esâsü'l-belâğa” adlı eserinde, kitabının mukaddimesinde kitabın arka sayfalarını ve sonlarını tarif ederken الدُّبْرُ ve الدُّبْرُ sözcüklerini kullanmıştır.⁹⁷ Ayette geçen anlam “savaş meydanında düşmana sırtını dönerek kaçan kimseler” şeklindedir. الدُّبْرُ ve الدُّبْرُ savaştan yenilmek anlamlarına gelir. Masdar anlamda kullanımı ise إِذْبَار son, arka, sırt, evin arkası şeklinde olup isim olarak الدُّبْرُ şeklinde gelir.⁹⁸

الدُّبْرُ lafzının diğer bir anlamı da “yönetimin zıttı” demektir. Yani yönetimsizlik, savaşta yenilmek anlamlarına da gelir. الدُّبْرُ esre ile gelirse kıblenin zıttı anlamını verir kiblemiz güneyde yer aldığı için burada kuzey anlamı kastedilmektedir.⁹⁹

1.9. ‘Ayle (عَيْلَة)

﴿وَإِنْ حِفْظُكُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيَكُمْ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾

⁹⁴ Fîruzâbâdî, *el-Kāmûsü'l-muḥîṭ*, 1/390.

⁹⁵ Fîruzâbâdî, *el-Kāmûsü'l-muḥîṭ*, 1/390.

⁹⁶ Fîruzâbâdî, *el-Kāmûsü'l-muḥîṭ*, 1/390.

⁹⁷ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 11/252.

⁹⁸ Cevherî, *eş-Şihâh*, 2/655.

⁹⁹ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 1/390.

عِيَال kişinin “*himayesi altındakiler*” demektir. Himâyesi altındaki tekil kişiye أَعَالَ الرَّجُل çoğul anlamı ise عِيَالٌ denir. Himayesi altındakiler çoğaldığında أَعَالَ denir. İsm-i fail erkek için مُعِيلٌ bayan için مُعِيلَةٌ denir.¹⁰⁷ Aynı zamanda أَعَالَ sözcüğü “*avına saldırma, hücum kalkma*” anlamında kullanılabilir. Örneğin: أَعَالَ الذئب والأسد والثَّيْمِر “*Kurt, aslan, kaplan (avına) saldırdı*” anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁸ الْعِيَالٌ ise “*yırtıcı erkek sırtlana*” denir.¹⁰⁹

el-Ahfeş el-Ekber’e (ö. 177/793) göre çocuklu kişiye عِيَالٌ denir. عال’nin diğer bir anlamı ise “*böbürlenerek yürüyenler*” demektir. Cümle içerisinde kullanımına örnek: عَالَ عَلِيٌّ فِي الْأَرْضِ “*Ali böbürlenerek yürüdü*” şeklindedir.¹¹⁰ Kadınlarda ise إِمْرَأَةٌ عِيَالَةٌ “*kadın kibirlidir*” şeklinde kullanılır. Diğer bir anlamı da terazideki ağır gelen kefeye عَالَ الْمِيزَانٌ denir.¹¹¹

1.10. Tukvâ (تُكْوَى)

﴿يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فُتْكُوى بِمَا جَبَّاهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ﴾

“Günü geldiğinde onların (haksız yollarla yığılan ve Allah yolunda harcanmayan malların) üzerlerinin cehennem ateşinde kızartılacağı alınları, böğürleri ve sırtları da bunlarla (din istismarıyla kazanılan haram ve haksız kazançlarıyla) dağlanacak.”¹¹²

İlgili ayette geçen تُكْوَى lugatta “*dağlama, yakmak, ütülemek, dağlayarak tedavi etmek, damgalamak*”¹¹³ gibi anlamlara gelmektedir. Leys’e göre كوى fiili كى, وى, يى كوى

¹⁰⁷ Cevherî, eş-Şihâh, 5/1780.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, 11/489.

¹⁰⁹ Zebidî, Tâcü’l-‘arûs, 30/81.

¹¹⁰ İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, 11/488.

¹¹¹ İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, 11/489.

¹¹² Tevbe sûresi 9/35

¹¹³ Zebidî, Tâcü’l-‘arûs, 39/423.

harflerinden oluşur. Aslı itibariyle كَوَى olup و harfi ي harfine katılıp و harfi şeddeli olur. الكَوَى hem memdûd hem de maksûr gelebilir.¹¹⁴

نَكْوَى “vücudun yanması veya vücudun dağlanması” anlamına gelir. Bir kimsenin bir insan veya hayvanın vücudunu dağlaması bu sözcükle ifade edilir.¹¹⁵ الكَوَى dağlanan yer anlamında الكَاوِيَاء ve المِكْوَاة ism-i alet olup “demirden yapılmış ütü veya dağlama şişi, demiri” anlamına gelir.¹¹⁶

اَكْنَوَى sözcüğü “vücudu dağlandı” anlamının yanı sıra mecâz anlamda “Kişide olmayan bir hasletle meth etme” durumuna denir.¹¹⁷

الكَوَى sözcüğü الكَاوِي fiilinin فَعَّال vezninde mübalağa sigasıdır. Bir insan keskin veya sert baktığı zaman o kişinin bakışlarını ifade etmek için de kullanılır. الكَوَى ve الكَوَاة kelimeleri ise “Duvarın çatlaması veya evde açılan herhangi bir yarık” için kullanılan sözcüklerdir. الكَوَى büyük yarık için الكَوَاة küçük yarık için kullanılır.¹¹⁸ كَوَى ise aynı harflerden türemiş olup bir yıldız çeşidine denir.¹¹⁹

Ayette vurgulanan anlamı بِالنَّارِ الْكَيِّ “ateşle dağlamak” demektir. Cahiliye döneminde tembellik yapan uzuvları ateşle dağlardı. Hz. Muhammed (s.a.v) bunu yasaklayıp nehy etmiştir. Ancak dağlamayı tedavi etmek için kullanılmasına izin vermiştir.¹²⁰

1.11. Nesî’ (النَّسِيءُ)

﴿إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾

¹¹⁴ İbn Manẓûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 15/236.

¹¹⁵ Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/2477.

¹¹⁶ Cevherî, *eş-Şihâh*, 6/2478.

¹¹⁷ Zebidî, *Tâcü’l-‘arûs*, 39/424.

¹¹⁸ İbn Manẓûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 15/235, 236.

¹¹⁹ Zebidî, *Tâcü’l-‘arûs*, 39/425.

¹²⁰ İbn Manẓûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 15/235.

“(Cahiliye döneminde haram olan ayları) Ertelemek (Ay’ın görünmesini unutmış gibi geçiştirmek, bununla beraber Allah ve Resulünün bildirdiği dışında bazı ayları ve günleri kutsal ilan etmek) ancak inkârda bir artıştır (ve küfre batıştır) bununla kâfirler şaşırtılıp-saptırılır.”¹²¹

Ayette geçen النَّسِيءُ lugatta “geciktirmek, ertelemek, unutmak, hatırlardan gitmek”¹²² gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelime için Ferrâ, masdar manasının da المنسوء “unutulan, ertelenen şey” olduğunu ifade etmektedir.

Fiil olarak nasıl ki قتل fiili مقتول şeklinde geliyorsa نسا fiili de نسيء, منسوء gibi gelir. İsim olarak ise النَّسِيءَةُ şeklinde gelir. Bu durum tekil kişiyi ifade ederken رَجُلٌ نَاسِيٌّ çoğul ifade ederken قَوْمٌ نَسَاءٌ denir.¹²³

Ebû Mansûr Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî (ö. 429/1038) ise ayette geçen النَّسِيءُ kelimesinden “ertelemek” manasının kastedildiğini ve isim olup hakiki masdar yerine kullanıldığını söylemektedir. Ayette ise vurgulanan anlam bazı ayların bazı aylara ertelenmesi şeklindedir. Bu ayetin diğer bir kullanış biçimi olan أنسأت عنه lafzının manası ise تباعدت veya تأخرت (uzaklaştım, erteledim) şeklindedir.¹²⁴ نَسِءُ lafzı kadınlarda “hayız hali gecikmiş” kadın için kullanılır. İsm-i mef‘ul bayanda مَنْسُوءَةٌ şeklinde gelir. Erkek için “bir şeyi geciktirme, unutma anlamında” مَفْعُولٌ نَسِيءٌ olarak ise مَنْسُوءٌ şeklinde kullanılmaktadır.¹²⁵

Başka bir örnekte ise bir insan alışverişte borçlu olan kişiye ödeme kolaylığı tanımak istediğinde أَنَسَأْتُ دَيْنَ أَوْ بَيْعٍ ifadesini kullanarak “alacağım borcu erteledim”

¹²¹ Tevbe sûresi 9/37

¹²² Fîruzâbâdî, el-Ķāmûsü'l-muĥîṭ, 1/54.

¹²³ Zebîdî, Tâcû'l-'arûs, 1/456.

¹²⁴ İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 1/167.

¹²⁵ Fîruzâbâdî, el-Ķāmûsü'l-muĥîṭ, 1/54.

diyerek karşıdakine mühlet vermesi manasına gelir.¹²⁶ Hz. Muhammed (s.a.v) hadis-i şerifte şöyle buyurur:

إِنَّمَا الرِّبَا فِي النَّسِيئَةِ

“Şüphesiz faiz (bir şeyi) geciktirerek, kabz etmeden ileriki bir tarihe ertelenmesidir.” Bu bağlamda Arapça karşılığı *الْبَيْعُ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ* anlamı kastedilmektedir.”¹²⁷

Hadiste yer alan *النَّسِيئَةِ* kelimesi kabz edilmeden bir malın satılması şeklini ifade eder. Hz. Peygamber (s.a.v) bu tür alışverişi nehy etmiştir.¹²⁸

1.12. İŞŞÂKELE (اِثْقَالًا)

﴿إِذَا قِيلَ لَكُمْ أَنْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اثَّاقُلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ﴾

“(Size ne oldu ki) ‘Allah yolunda sefere çıkın’ denildiğinde yere çakılıp kaldınız.”¹²⁹

Ayette *اِثْقَالْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ* lafzında yer olan *ثَقُلَ* lugatta “ağırlaşmak, zor olmak, şiddetlenmek hoşlanmamak, güçleşmek, yüklemek”¹³⁰ gibi anlamlara gelip hafifin zıttı demektir. *الِثَّقَلِ* sözcüğü ile kastedilen manalardan biri de “ağır yük” olup çoğul geliş şekli *اِثْقَالًا*’dır.¹³¹ Örneği ise *أَحْمَالٌ*, *جَمَلٌ* gibidir. *ثَقُلَ* kelimesinin başka bir ayette:

﴿وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا﴾

¹²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/167.

¹²⁷ Ebu’l-Huseyn İbnu’l-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi‘u’s-şâhih* (Kahire: Dâru’l-Ceyl ve Dâru’l-Âfâki’l-Cedîd, 1374), 3/1218; Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen İbn Mâce*, Thk. Muhammed Fuad Abdu’l-Bakî (Daru’l-ihya kutubul arabîyye- Faysal İsa Halebi, 1889), 2/758.

¹²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/167.

¹²⁹ Tevbe sûresi 9/38

¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11/88.

¹³¹ Mahmûd b. Abdurrahîm Sâfî, *el-Cedvel fî i’râbi’l-Kur’ân ve sarfuhu ve beyânuhu* (Dımaşk: Dâru’r-Reşîd, 1990), 10/338.

“*Ve yeryüzü ağırlıklarını (hazinelerini, ölülerini) çıkarınca*”¹³² şeklinde geçmektedir. Ferrâ, bu ayet hakkında; ayette yeryüzünün çıkaracaklarından kasıt “*altın, gümüş ve ölümler*” olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte diğer bir görüşe göre ise yeryüzünün çıkaracaklarından kastın sadece ölümler olduğudur.¹³³ Ayette geçen ثَقُلَ fiili insanlarda bazen yerme bazen de övme için kullanılır. Örneğin iyi işitmeyen birine ثَقُلَ أُذُنُهُ “*kulakları ağır*”¹³⁴ anlamında kullanılabilir. ثَقُلَ kelimesinin bir diğer bir anlamı “*bir yerde uzun süre kalmak veya oraya yerleşip orada iskan etmek*” demektir.¹³⁵ Bu kelime ayrıca الثَّقَلَانِ “*insan ve cinler*”¹³⁶ الثَّقَلِ “*günah*”¹³⁷ için de kullanılır.

الثَّقَالُ sözcüğü yük taşıırken kişinin “*ağır hareket etmesi*” durumunu ifade etmek için kullanılır. الثَّقَلُ kelimesinde ث harfi üstün olarak olarak gelmesi durumunda “*eşya*” anlamında olup çoğulu أَثْقَالُ şeklindedir.¹³⁸

Kıssâ’ye (ö. 137/755) göre الثَّقَلُ sözcüğünde ث harfi üstünlü ق harfi esreli gelirse “*ağır hareket eden toplumu*” ifade eder. الثَّقَلُ kelimesi ise çok yemekten ötürü karnı şişen birine veya hasta olduğu için ağır hareket eden kişiye denir. Örneğin:

ثَقُلَ الرَّجُلُ ثِقَالاً أَوْ ثَقِيلًا “*Adam (hastalığından ötürü) ağırlaştı*” cümlesindeki kullanımı hastalığının şiddetlenmesinden ötürü hareket etmede zorluk çekti demektir. ثَقُلَ سَمْعُهُ ise kulağı ağır veya az işiten kimse için kullanılır.¹³⁹

الثَّقَلُ uyuklama hali veya uykunun kişi üzerinde ağır basması durumuna denir.

المُسْتَسْقِلُ insanlardan hacim olarak ağır olan kimselere denir.¹⁴⁰

¹³² Zilzal sûresi 99/2

¹³³ Ebû Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/283.

¹³⁴ el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Ġaribi’l-Kur’ân*, 1/174.

¹³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11/85.

¹³⁶ Cevherî, *eş-Şıhâh*, 4/1647.

¹³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11/86.

¹³⁸ Zebidî, *Tâcü’l-‘arûs*, 28/158.

¹³⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11/88.

Hiz. Muhammed'in (s.a.v) vefatının sonlarına yaklaşırken إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ التَّقْلِينَ:

¹⁴¹ “Ben size iki (ağır) emanet bırakıyorum: Allahın kitabı ve sünnetim.”

Buyurmuştur. Hadisi şerifte yer alan التَّقْلِينَ kelimesi insanlara “ağır gelen ve hareket kabiliyetlerinde zayıflık veya emanet” durumları ifade etmektedir.¹⁴²

1.13. Şebbeṭa (تَبَطَّ)

﴿وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ﴾

“Eğer savaşa çıkmak isteselerdi bir hazırlık yaparlardı. Ama Allah davranışlarını beğenmedi de onları alıkoydu. ‘Acizlerle beraber oturun’ denildi”¹⁴³

Ayette yer alan تَبَطَّ lugatta “alıkoymak, yavaşlatmak, önlemek, engel olmak, boşa çıkarmak, hızını kesmek, azmini kırmak”¹⁴⁴ gibi anlamlara gelmektedir.

Ebû İşhâk İbrâhîm el-Harbî’ye (ö. 127/745) göre تَبَطَّ sözcüğü, bir insanın yapacağı işten o insanı alıkoymak manasındadır.¹⁴⁵ Ayette de bu anlamda kullanılmıştır. تَبَطَّه, تَبَطَّه sözcüklerinde yer alan ب harfi şeddesiz olarak “alıkoymak” veya şeddeli olarak “zorla alıkoymak, engellemek” anlamlarını ifade eder. Mesela bir insana bir hastalık bulaşırsa ve bu hastalık insandan zor kopan bir hastalıksa o kişi için أَثْبَطَهُ الْمَرَضُ denir.¹⁴⁶

1.14. Ḥabâlâ (حَبَالًا)

﴿لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا حَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ﴾

¹⁴⁰ İbrâhîm Mustafa v.dğr., *el-Mu‘cemu’l-vasîṭ* (Tahran: Daru’d-Da‘ve, 1961), 1/98.

¹⁴¹ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebir* (Kahire: Mektebetu İbn Teymiye, 1994), 5/169; Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsaṭ* (Kahire: Dâru’l-Hurmin, t.y.), 4/33.

¹⁴² Zebidî, *Tâcû’l-‘arûs*, 28/156.

¹⁴³ Tevbe sûresi 9/46

¹⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 7/267.

¹⁴⁵ Zebidî, *Tâcû’l-‘arûs*, 19/176.

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 7/267.

“Eğer onlar sizin içinizde (sefere) çıksalardı, size bozgunculuk dışında bir katkıları olmayacak ve sizi fitneye (birbirinize) düşürmek için aranızda koşturacaklardı.”¹⁴⁷

Ayette yer alan حَبَالًا lugatta “zihin bozukluğu, karışıklık, dengesizlik, bilincini yok etme, kendinden geçirme, fitne, fesat, akıl karışıklığı”¹⁴⁸ gibi anlamlara gelmektedir. حَبَالًا ve حَبَالًا ikiside aynı anlama gelip “akıl veya herhangi bir uzvun işlevsiz kalması” anlamını ifade eder.¹⁴⁹

Kök harfleri itibariyle eğer orta harfi sakın حَبَلٌ şeklinde yer alırsa Ezherî’ye göre “nasıl yürüdüğünü bilmeyen kişiye veya felçli kişiye” denir.¹⁵⁰ İbn Seyyîd’e göre ise “fesat” anlamına gelip uzuvların uyuşukluktan ötürü hareket etmede güçlük çekmesi durumunu ifade eder. Ayak ve ellerin kesilmesi (gücün ve kuvvetin gitmesi) anlamında رَجُلٌ مُّحْبَلٌ lafzı “takatten düşme, akli melekelerini yitirme” anlamına gelir.¹⁵¹ Çoğul anlamı ise حَبُولٌ’dur. الحَبْلُ isim şeklinde kullanılırsa “yara veya meyvenin çürümesi” anlamına gelir. الحَابِلَانِ “gece ve gündüz” için kullanılır. Çünkü günlerin geçmesi varlıkları yaşlandırdığı için bu anlama gelir.¹⁵²

İbnü’l-A‘râbî aynı kökten gelen حُبْلَةٌ kelimesinin vücudun fiziksel yaralanması veya sözle yaralanması (zihin karışıklığı) anlamalarına geldiğini söyler. الحَبْلُ ise cin çarpması anlamına gelir. الْمُحْتَبِلُ lafzı da “cin çarpmış, akıl bulanıklığı yaşayan” kişi için kullanılır.¹⁵³

Huzuru kalmamış insanlara ve zamanın karabulut gibi üzerine çöktüğü kimseleri ifade etmek için دَهْرٌ حَبْلٌ denir. الحَبَالُ ve هَلَاكٌ anlam itibariyle “noksanlık”

¹⁴⁷ Tevbe sûresi 9/47

¹⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab* 11/197

¹⁴⁹ Mustafa v.dğr., *el-Mu‘cemu’l-vasîf*, 1/217.

¹⁵⁰ Zebidî, *Tâcü’l-‘arûs*, 28/386.

¹⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11/197.

¹⁵² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11/197.

¹⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11/198.

demektir.¹⁵⁴ الحَبَال sözcüğünün bir diğer anlamı da zehirli, rahatsızlık veren bir içecek, cehennem ehlinin içeceği demektir. Hadis-i şerifte:

مَنْ أَكَلَ الرَّبَا أَطْعَمَهُ اللَّهُ مِنْ طِينَةِ الْحَبَالِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“Kim faiz yerse Allah kıyamet gününde ona çamurdan içecek içirir.”¹⁵⁵ buyurulmaktadır. Bu hadiste الحَبَال sözcüğü *içecek* anlamını ifade etmektedir.

1.15. Saḥaṭa (سَخَطَ)

﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسَخَطُونَ﴾

“İçlerinde sadaka konusunda sana dil uzatanlar da var. Eğer kendilerine ondan bir pay verilirse, hoşnut olurlar; eğer bir pay verilmezse hemen kızarlar.”¹⁵⁶

Ayette geçen سَخَطَ lugatta “öfke, gazap, gücenme, darılma, kızgınlık, içерleme, kızmak”¹⁵⁷ gibi anlamlara gelmektedir. يَسَخَطُونَ ifadesi ile “razı olmayanlar” ve razı olmamakla birlikte “bir şeye kızıp o şeyi istememek” için de kullanılabilir.¹⁵⁸

Kızmak fiilinin insan üzerinde farklı boyutları olduğundan farklı anlamlar kazanabilmektedir. Yüce Allah’ın (c.c) kızması demek kızgınlığından ötürü kızdığı kimselere azap göndermesi demektir. Örneğin: نَعُوذُ بِرِضَى اللَّهِ مِنْ سَخَطِهِ “Allah’ın gazabından Allah’ın rızasına sığınırız” denilebilir.¹⁵⁹

Bu kelime ism-i fail olarak سَاخِطٌ şeklinde gelir. Cümle içerisinde أَسَخَطَهُ kelimesi أَغْضَبَهُ anlamına gelmektedir. أَشْخَطَنِي فُلَانٌ فَسَخَطَهُ “Falan kişi beni kızdırdı ve ben de ona kızdım” şeklinde kullanımı da mevcuttur. السُّخْطُ ve السَّخَطُ “Bir şeyin kerih

¹⁵⁴ Fîruzâbâdî, el-Ḳāmûsü’l-muḥîṭ, 1/990.

¹⁵⁵ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, Sünen-i Nesâî, thk. Abdu’l-Fettâh Ebu Ğüdde (Halep: Mektebu’l-Matbu‘ati’l-İslamiyye, 1986), 8/357.

¹⁵⁶ Tevbe sûresi 9/58

¹⁵⁷ İsfahanî, el-Müfredât fî garîbi’l-Ḳur’ân, 1/403.

¹⁵⁸ İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, 7/313.

¹⁵⁹ Halebî, Umdetü’l-ḥuffâz fî tefsîri eşrefi’l-elfâz, 2/182.

(kötü) olması veya hoş karşılanmaması” demektir.¹⁶⁰ Kızma ve öfkenlenme anlamında kullanıldığı diğer ayetler şunlardır: Muhammed (47/28) Âl-i İmrân (3/162) ve Mâide (5/80) sûrelerinde yer almaktadır.¹⁶¹ Bir Hadis-i şerifte:

إِنَّ اللَّهَ يَسْحَطُ لَكُمْ كَذَا

“Muhakkak Yüce Allah (c.c) bu yaptıklarınızı (zina gıybet vb.) men eder.”¹⁶² buyurulmaktadır. Yüce Allah’ın (c.c) men etmesi demek, o işi yapmayı hoş karşılamadığı ve o işten dolayı cezalandıracağı anlamını vermektedir.¹⁶³

1.16. Ğulz (غُلْظ)

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَنَسِ الْمَظْهَرُ﴾

“Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin (sert) ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir.”¹⁶⁴

Ayette geçen اَغْلُظْ ifadesinin kökü غَلْظْ olup lugatta “kalınlaşmak, sert davranmak, kaba olmak, kabalaşmak, irileşmek, yoğun, katı, kapalı”¹⁶⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Tabiatında, konuşmasında, fiillerinde, bulunduğu ortamdaki latifliğin ve inceliğin zıttı gibi manaları da çağırıştırır.¹⁶⁶

Müennesi غَلِظَةً, çoğulu غِلَاطٌ şeklinde gelir. غَلْظٌ son harfi şeddeli olarak gelmesi “kabalaşma, katılaşıma” anlamlarını ifade eder.¹⁶⁷

Cümle içerisinde “pahalılık” anlamında kullanılabilir. Örneğin: أغلظ الثوب “(Bir şeyi) pahalı gördü, pahalı aldı.” Alınan bir şey pahalı olduğunda غَلِظَ اشترىته “bu şeyi

¹⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 7/313.

¹⁶¹ İsfahanî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur‘ân*, 1/403.

¹⁶² Ebû İshâk İbrâhîm b. Yûsuf el-Kurkûl, *Me‘âli‘u'l-envâr ‘alâ şihâhi'l-âsâr* (Katar: Vizaratu'l-Evkâf ve’ş-Şûnu'l-İslamiyye, 2012), 5/468.

¹⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 7/313.

¹⁶⁴ Tevbe sûresi 9/73

¹⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 1990, 7/449.

¹⁶⁶ Cevherî, *eş-Şihâh*, 3/1175.

¹⁶⁷ Zebîdî, *Tâcü'l-‘arûs*, 20/245.

pahalya aldım” şeklinde ifade edilir.¹⁶⁸ غَلَطَ عليه ise “(ona) sert, kaba davrandı” şeklinde ifade edilir. Bir ayette: ﴿وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾ “Eğer sert ve kaba kalpli biri olsaydın etrafından dağılıp giderlerdi”¹⁶⁹ denilmektedir. Ayette yer alan غَلِيظَ Kaba, sert vb. anlamlar gelmektedir.

الْيَمِينُ lafzı da kasten adam öldürmede alınan kan parasına denir. الْمُعَلَّظَةُ şeklindeki bir kullanımda ise kasıtlı olarak “vurgulayarak yemin etme” anlamını ifade eder.¹⁷⁰

غَلَطَ fiilinin kaba ve sert vb. anlamda kullanıldığı diğer ayetler şunlardır: Tevbe sûresi 9/123, Lokman sûresi 31/24, Hud sûresi 11/58, Feth sûresi 48/29.

1.17. طَوَّعْ (Tavva‘a)

﴿الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

“Sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan mü’minlerle, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip ve onlarla alay edenler var ya; işte Allah (c.c) asıl onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için elem dolu bir azab vardır.”¹⁷¹

Ayet-i kerîmede yer alan طَوَّعْ lugatta “boyun eğme, bir işi gönüllü yapma, rıza gösterme, içinden gelme, hoş göstermek, cesaretlendirmek”¹⁷² gibi anlamlara

¹⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 7/449.

¹⁶⁹ Ali İmran 3/159

¹⁷⁰ Cevherî, *eş-Şihâh*, 3/1175.

¹⁷¹ Tevbe sûresi 9/79

¹⁷² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, thk. Muhammed Ahmed Hasbullâh eş-Şâzeli Hâşim Muhammed Abdullâh Aliyyu’l-Kebîr (Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, 1414), 8/240.

kullanılmıştır. الموافقة (onaylama) lafzıyla eşdeğerdir.¹⁷⁹ Cevherî'ye göre الإستطاعة mana itibariyle طاقة, kuvvet yetirmek demektir.¹⁸⁰

Ebû Muhammed Abdullah b. Berrî el-Makdisî'ye (ö. 582/1187) göre الإستطاعة sözcüğü sadece insanlar için kullanılan ve insana has bir kelimedir. طاقة ise hem insanlar için hem de hayvanlar için kullanılan genel anlam taşıyan bir sözcüktür. Örnek: الجَمَلُ مُطِيقٌ لِحِمْلِهِ “deve yükünü taşımaya güç yettirebildi” derken مطيق denir مُسْتَطِيع denmez.¹⁸¹

1.18. Muḥallem (مُخَلَّف)

﴿فَرَحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ﴾

“Allah'ın Resûlüne karşı gelerek (sefere çıkmayıp) geri bırakanlar, oturup (geride) kalmalarına sevindiler.”¹⁸²

Ayette geçen خَلَفَ lugatta “arka, geride bırakma, peşinden gitme, terk etmek ve miras bırakma”¹⁸³ gibi anlamlara gelmektedir.

Leys'e göre “ön” lafzının zıttı için kullanılır. خَلَفَ sözcüğü hem isim hem zarf olarak kullanılır. İsim olarak gelirse bağlı olduğu kelimenin son harfini harekelendirir. Eğer zarf olarak gelirse hep mansub kalır.¹⁸⁴ Örneğin;

﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا﴾

¹⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 8/240.

¹⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 8/241.

¹⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 8/242.

¹⁸² Tevbe sûresi 9/81

¹⁸³ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 1414, 9/82.

¹⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 9/82.

“O, önlerindeki ve arkalarındaki (dünyadaki ve ahiretteki durumlarını) bilir. Onların bilgisi ise Rahmân’ı kuşatamaz.”¹⁸⁵ ayetinde geçen خَلْفُهُمْ sözcüğü zarf olduğu için mansub gelmiştir.

Zeccâc’a göre ayette geçen خَلْفُهُمْ sözcüğü insanların yaptıkları ve geride bırakmış oldukları işlere denir. مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ ise sonradan yapacakları ve kıyamete kadar başlarına gelecek şeyleri Allah’ın bilmesidir. Hicret esnasında hasta olan Sâ’d’ın hastalıktan ötürü Mekke’de ölüp Medine’ye hicret edememekten korktuğu için söylediği أَخْلَفْتُ عَنْ هِجْرَتِي “Hicretimden geri kaldım” sözü de anlam itibarıyla ayetteki anlamda kullanılmıştır.¹⁸⁶ Hadis-i şerifte:

سَوُّوا صُفُوفَكُمْ وَلَا تَخْتَلِفُوا فَتَخْتَلِفَ قُلُوبُكُمْ

“Saflarınızı düzeltin geride kalmayın eğer geride kalırsanız kalpleriniz de geride (ihtilaflı) kalır.”¹⁸⁷ buyurulmaktadır. Hadiste yer alan تَخْتَلِفُوا lafzı geride kalmak anlamındadır.

أَخْلَفَ الرَّجُلُ kelimesi ise ata binenin arkasına astığı şeye denir. binicinin elini arkaya götürmesi, kılıç mızrak vb. şeyleri arkasından çıkarması anlamını ifade eder.¹⁸⁸

Bir kişinin birinin yerine tayin olması durumu خَلِيفَةً, çoğulu ise خُلَافَاءُ ile ifade edilir. خَلِيفَ lafzının çoğulu ise خلفاء şeklinde gelir.¹⁸⁹ Bir ayette:

﴿وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ﴾

¹⁸⁵ Tâhâ sûresi 20/110

¹⁸⁶ İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, 9/82.

¹⁸⁷ Bûharî, el-Câmiu’s-Sahîh, 1/145; Kuşeyrî, el-Câmi’u’s-ş-şahîh, 1/324.

¹⁸⁸ İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, 9/83.

¹⁸⁹ Mustafa v.dğr., el-Mu‘cemu’l-vasîf, 1/251.

“Musâ kardeşi Harun’a şöyle dedi: kavmim içinde bana halef ol (benim yerime geç), islâha çalış da müfsidler yoluna gitme!”¹⁹⁰ denilmektedir. Hz. Musa kardeşi Hz. Harun’u kendi yerine tayin için اِخْلُفْنِي ifadesini kullanmıştır.

Sîbeveyhi’ye göre خَلِيفَة ve خُلَفَاء sözcükleri cemi teksîrdir. فَعِيل veyninde olup sadece erkekler için kullanılır. الخِلافة ise “yöneticilik” anlamındadır. Erkekler için kullanılan خَلِيفَة sözcüğündeki ة harfi müenneslik alameti değildir.¹⁹¹

1.19. Zehak (زَهَقَ)

﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ﴾

“Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin. Allah, bunlarla, ancak dünyada kendilerine azap etmeyi ve canlarını (ruhlarını) kâfir olarak çıkmasını istiyor.”¹⁹²

Ayet-i kerîmede yer alan تَزْهَقَ lugatta “yok olmak, hükmü kalmamak, geçip gitmek, bitmek, usanmak, zâil olmak, batın olmak”¹⁹³ gibi anlamlara gelmektedir. Masdar olarak kullanılan زهوق “bir şeyin yok olmaya mahkûm olması veya okun yaydan çıkıp hedefe vurmada geçmesi” anlamına gelmektedir.¹⁹⁴ أزهق yürüyüşte hızlı olma, إنزهق öne geçme, الزهوق bir çukurun en dib noktası, زاهقة bir şeyi hükümsüz kılma anlamına gelir.¹⁹⁵

Asmaî’ye göre زَهَقَ fiilinden muştak olan زَاهِقٌ anlam itibarıyla “kuruma, suyun çekilmesi” demektir. Ezherî’ye göre ise “uzuvlardaki kemikte yer alan iliğin azalması”¹⁹⁶ “ruhun can çekişmesi”¹⁹⁷ demektir. Kullanım örneği olarak farklı

¹⁹⁰ A‘râf sûresi 7/142

¹⁹¹ İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, 9/83.

¹⁹² Tevbe sûresi 9/85

¹⁹³ Zebidî, Tâcü’l-‘arûs, 25/424.

¹⁹⁴ Zebidî, Tâcü’l-‘arûs, 25/424.

¹⁹⁵ Mustafa v.dğr., el-Mu‘cemu’l-vasîf, 1/405.

¹⁹⁶ Zebidî, Tâcü’l-‘arûs, 25/424.

ayetlerde; ﴿إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾ “Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkûmdur”¹⁹⁸ ve ﴿وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ﴾ “Allah bunlarla (mal, evlatlar vb.) dünyada onlara sıkıntı ve azap çektirmekte ve canlarının kâfir olarak alınmasını istemektedir.”¹⁹⁹ şeklinde görmekteyiz.

Yüce Allah (c.c) kâfirlerin affa layık olmadıkları için canlarını küfür üzerine alacağını belirtmek üzere زَهَقَ fiili ile durumu anlatmayı uygun görmüştür. Yapıp ettikleri fiillerin anlam itibariyle batıl ve hükmünün olmadığını vurgulamakta olduğunu görmekteyiz.²⁰⁰ Hadis-i şerifte:

دُونَ اللَّهِ سَبْعُونَ أَلْفَ حِجَابٍ مِنْ نُورٍ وَظُلْمَةٍ وَمَا تَسْمَعُ نَفْسٌ مِنْ حَسٍّ تِلْكَ الْحِجَابُ شَيْئًا إِلَّا زَهَقَتْ أُنْفًى هَلَكَتْ وَمَاتَتْ

“Allah ile yaratılmış diğer mahlûkatlar arasında karanlıktan ve aydınlıktan olmak üzere yetmiş bin perde vardır. O perdeler çekilirken hangi nefis o sesi işitirse helak olur.”²⁰¹ buyurulmaktadır.

Hadiste yer alan زَهَقَتْ fiili ayette de vurgulanmış olan manayı (insanların üzerine olacakları o dehşetli hali ve durumu) özetler mahiyettedir.²⁰²

Cümle içerisinde kullanımına örnek: وَزَهَقَ عَلَيَّ بَيْنَ أَيِّدَيْنَا “Ali yanımızda öldü” denebilir.²⁰³

زَهَقَ fiilinin diğer bir anlamı da “bedeninde yağ katmanı pek olmayan cılız bir hayvan” demektir. Bu hayvanı tasvir ederken حَيَوَانٌ زَهِيْقٌ “cılız hayvan” denir.

¹⁹⁷ Mustafa v.dğr., *el-Mu‘cemu’l-vasîf*, 1/404.

¹⁹⁸ İsra sûresi 17/81

¹⁹⁹ Tevbe sûresi 9/85

²⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 10/147.

²⁰¹ Süleyman b. Ahmed abu’l-Kasım et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdu’l-Mecit es-Selefi (Kahire: Mektebe İbn-i Teymiye, 1994), 13/411.

²⁰² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 10/147.

²⁰³ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 25/423.

Bununla beraber diğer bir görüşe göre زَهَق fiili önceki anlamın tam tersi “kilolu (Obez)” anlamında da kullanılabilir.²⁰⁴

Zayıflıktan arınmış kilolu, besili hayvana زَاهِقٌ denir. Buna bağlı olarak الزَاهِقُ şeklinde yer alan زَاهِقٌ kilolu ise daha kilolu anlamında kullanılır.²⁰⁵ İki kelime arasındaki fark زَاهِقٌ kilolu hayvana زَهِيمٌ ise yağ lifleri diğerine göre daha fazla olan ve daha besili olan hayvan için kullanılır. Bu hayvanlardan elde edilen henüz bozulmamış ama kokmaya başlayan hayvan etine زَهُومَةٌ denir. Hayvan kemiğinin içinde ilik sıvısı kalmadığı zaman زَهَقَ الْعِظَامُ ifadesi kullanılır.²⁰⁶

بَثْرٌ fiilinin diğer bir anlamı derinliktir. Örneğin derinliği çok olan kuyu için زَهَقٌ denir.²⁰⁷ Bu sözcük ile ilgili olarak şura toplantısında konuşulan bir konu üzerine Abdurrahman bin Avf;

“إن حايباً خيرٌ من زَاهِقٍ” *“Şüphesiz hedefin kenarına, yakınına vuran uzağa vurandan daha iyidir”* demiştir. زَهَقٌ fiilinin burada uzaklık anlamı ile kullanıldığını söyleyebiliriz.²⁰⁸

1.20. Yaḥlif (يَحْلِفُ)

﴿سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لَتُعَرِّضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رَجِسٌ وَمَآوَاهُمْ جَهَنَّمَ جَزَاءً بِمَا كَانُوا

يَكْسِبُونَ﴾

“(Onların) Yanlarına döndüğünüz zaman, kendilerini rahat bırakmanız için size Allah adıyla yemin edeceklerdir. Artık onların peşini bırakın. Çünkü onlar pistir. Kazandıklarının karşılığı olarak, varacakları yer de cehennemdir.”²⁰⁹

²⁰⁴ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, 5/255.

²⁰⁵ Ebu't-Tâhir Ya'kûb b. Muhammed Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîṭ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426), 1/892.

²⁰⁶ Halebî, *Umdetü'l-huṣṣâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, 2/150.

²⁰⁷ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vasîṭ*, 1/405.

²⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 25/424.

Ayet-i kerîmede yer alan حَلَفَ lugatta “yemin, antlaşma, kasem”²¹⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Masdarı حَلَفٌ ve حَلْفٌ gibi iki farklı şekilde okunabilir. حَلَفٌ şeklinde okunduğunda حَلَفَ fiilinin manası olan أَقْسَمَ “and içme, yemin etme” anlamlarına gelir.²¹¹ حَلْفَةٌ kişinin tek seferlik yaptığı yemin için kullanılır.²¹²

الأخلاف sözcüğü antlaşmanın çoğulu olup “antlaşmalar, sözleşmeler” demektir. Bunun yanında الأخلاف sözcüğü Kureyş kabilesinde yer alan: “Abdu’-Dâr, Ka’b, Cem’, Sehm, Mâhzûm ve Adîyy” altı kabile için kullanılan bir isimdir. Ancak İbnu’l-A‘rabi Kâ‘b kabilesini saymayıp bunların beş kabile olduğunu kabul eder.²¹³

Hiz. Peygamber (s.a.v) hadis-i şerifte;

مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ، فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا، فَلْيَأْتِهَا، وَلْيَكْفُرْ عَنْ يَمِينِهِ

“Kim bir şey üzerine yemin ederse ve yeminden sonra yaptığı yeminden daha hayırlısını görürse onu yapsın ve yeminin kefâretini de versin”²¹⁴ buyurmaktadır. Burada حَلَفَ “yemin” anlamında kullanılmıştır.

حَلَفَ kelimesi ile يَمِين kelimesi arasında muhalefet edilmiştir. Yemin Lagv, münâkid, gamûs şeklinde üç çeşit olup bütün bu yemin çeşitlerini kapsayan ifadeye حَلْفٌ denir.²¹⁵ حَلْفٌ kelimesi ise kişilerin zıt bir şekilde yemin etmesi ve antlaşma yapması demektir.²¹⁶ حَلَفَ ile ilgili Hiz. Peygamber (s.a.v) hadis-i şerifte:

²⁰⁹ Tевbe sûresi 9/95

²¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1414, 9/53.

²¹¹ Zebidî, *Tâcü’l-‘arûs*, 23/158.

²¹² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 9/53.

²¹³ Zebidî, *Tâcü’l-‘arûs*, 23/159.

²¹⁴ Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-şâhih*, 3/1271.

²¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 9/53.

²¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 9/53.

“İslamda iki zıt yemin(zıtlık) yoktur.” Buyurmaktadır.²¹⁷ Bu hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) حَلَفَ sözcüğünü kasem (yemin) anlamında kullanmıştır. Enes b. Mâlik (r.a) şöyle demiştir: قَالَ حَالَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ قُرَيْشٍ وَالْأَنْصَارِ فِي دَارِي “Kureyş ve Ensar arasında olan ihtilaflı Hz. Peygamber (s.a.v) benim evimde giderdi.”²¹⁸ Burada حَالَفَ sözcüğü ihtilaflı gidermek anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu kelimenin diğer bir okuyuş şekli olan حَلِفُ ise “bir şeye niyet edip ona yönelmek” demektir.²¹⁹

1.21. Curuf (جُرُف)

﴿أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي

نَارٍ جَهَنَّمَ﴾

“Yapısını, Allah'tan sakınmak ve Onun hoşnudluğuna ermek için yapan kimse mi daha hayırlıdır; yoksa, yapısını kayacak bir yar kıyısına yapıp da onunla beraber cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi?”²²⁰

Ayette yer alan جُرُف lugatta “uçurum, sarp kayalık, yüksek yer, süpürmek, sürüklemek, altı oyuk kıyı”²²¹ gibi anlamlara gelmektedir.

Cevherî'ye göre جُرُف sözcüğü altı oyulmuş bir dağ eteği veya tepe noktasından kayan toprağın aşağı doğru kayarak birikmesi sonucu oluşan killi toprağı ifade etmek için kullanılır.²²² Örneğin bir nehir aktığı dere kenarındaki toprağı önüne katması o toprağı alıp götürmesi durumunda جَرَفَ السَّيْلُ الْوَادِيَّ “Sel, dere kenarındaki toprağı aldı” denir.²²³

²¹⁷ Bûharî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 8/22.

²¹⁸ Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şahîh*, 4/1960.

²¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 9/53, 54.

²²⁰ Tевbe sûresi 9/109

²²¹ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, 23/78.

²²² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 9/25.

²²³ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 23/77, 78.

Akan nehir kenarının vadi tabanı ile bitiş noktası olan bölümün alınması ve toprağın çökmesi durumunu ifade etmek için; مَا أَكَلَ السَّيْلُ مِنْ أَسْفَلِ شِقِّ الْوَادِي وَالنَّهْرِ şeklinde ifade edilir.²²⁴ جُرْف yerin altında veya dere kenarında açılan oyuga denir.²²⁵ المَجْرُوف söcüğü için İbnü'l-Abbâd (ö. 792/1390) “kulak arkası ve baldırdan dağlanan yer” olarak ifade etmiştir.²²⁶

İbnü'l-A'rabî'ye göre hayvanlar için iyi, besleyici olan otun bittiği yerlere جُرْف denir. Nedeni ise orada otlatılan hayvanların (deve, sığır vb.) daha besili olmasıdır. İbnü'l-A'rabî bu kavramı farklı bir durumu ifade etmek için de kullanmıştır. Zamanında Basra'da vuku bulan bir hastalıktan dolayı, tıpkı selin önüne aldığı eşyaları kırıp döktüğü gibi bu virüsün de aynı şekilde insanları kırıp geçirmesine الطَّاعُونُ الجَارِفُ “Yok edici virüs” demiştir.²²⁷

Cevherî'ye göre ise الجَارِفُ İbn Zübeyr zamanında vuku bulan virüse denir. İbn Seyyîd'e (ö. 734/1334) göre جُرَافٌ “aşırıya kaçan” kişiye denir. Örneğin: Çok yemek yiyen, yemede aşırıya kaçıp tabağında bir şey bırakmayan kimseye رَجُلٌ جُرَافٌ denir.²²⁸

1.22. Zame'un (ظَمًا)

﴿ مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمًا وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَؤُنْ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوِّ نِيْلًا إِلَّا كَيْتَبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ ﴾

“Medinelilere ve çevrelerinde bulunan Bedevilere, savaşta Allah'ın Peygamberinden geri kalmak, kendilerini ona tercih etmek yaraşmaz. Çünkü Allah yolunda susuzluğa, yorgunluğa, açlığa uğramak, kafirleri kızdıracak bir yeri işgal

²²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 9/25.

²²⁵ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vasîf*, 1/118.

²²⁶ Zebidî, *Tâcü'l-arûs*, 23/78; Cevherî, *eş-Şihâh*, 4/1336.

²²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 9/25.

²²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 9/25, 26.

etmek ve düşmana başarı kazanmak karşılığında, onların yararlı bir iş yaptıkları mutlaka yazılır.”²²⁹

Ayette yer alan ظَمًا lugatta “susama, susuzluk, ağız kuruluğu”²³⁰ gibi anlamlara gelmektedir. ظَمًا geliş şeklinin yanı sıra وَظْمَاءٌ و ظَمَاءٌ şeklinde de gelebilir. İsm-i fail olarak müzekker için وَظْمَانُ و ظَمِيٌّ müennes için وَظْمَانَةٌ şeklinde gelmektedir.²³¹

Lîhyani’ye göre ظَمًا “susama veya susuzluktan kırılma” anlamına gelir. Aynı kelimelerden türeyen ism-i mekân olan وَظْمَاءٌ ise insanın susuzluk çektiği yer (çöl, dağ vb.) anlamına gelir. Su içerken arada duraksamaya ظَمٌّ denir.²³²

Bunun yanı sıra kadının düşük yapması ve düşük olarak doğan çocuğun doğumu ile ölümü arasındaki zamana ظَمٌّ denir. Bununla birlikte tabakta kalan son lokmaya da ظَمٌّ denir. Mecâz anlamda kullanımı da mevcuttur. Bu sözcüğün gerçek anlamından alınıp mecâz anlamında ظَمَاءُ الرَّجُلِ “kötü ahlaklı adam” denilebilir.²³³ Burada ظَمَاءُ “susuzluk” anlamında değil de “kötü ahlaklı kişi” anlamında kullanılmıştır. Kastedilenin ilk akla gelen anlam olmayıp kötü davranan kişi, beraberindekilere karşı insafı olamayan kişi için de aynı anlamda kullanılır. المَظْمُونُ ise yağmur damlalarının üzerine düştüğü toprağa denir.²³⁴

الظَّمَا şeklinde hemzesiz bir şekilde gelirse “dudakların susuzluktan büzülmesi” anlamına gelir. Ancak Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-

²²⁹ Tevbe sûresi 9/120

²³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 1414, 1/116.

²³¹ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vasîf*, 2/577.

²³² Zemaşşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 1627.

²³³ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 1/116.

²³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 1/116, 117.

Seâlibî'ye (ö. 429/1038) göre الظَّما “etin zayıflaması kanın çekilmesi” anlamına gelir.²³⁵

الأظْمَى sözcüğü “karanlık, siyah” anlamında da kullanılabilir. Lihyânî'ye göre “esmer erkek” için رجلٌ أَظْمَى “esmer kadın” için ise امرأةٌ ظَمِيَاءٌ denir.²³⁶

1.23. Meḥmeşa (مَحْمَصَة)

﴿ لَا يَرْغَبُوا بِأَنفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ﴾

“(Medine halkı ve bedeviler) Kendi canlarını onun canından üstün tutmak yaraşmaz. Çünkü onlanların, Allah yolunda çektikleri susuzluk, yorgunluk, açlık kâfirleri öfkелendirmek adına bir yere adım atmaları ve düşmana karşı herhangi bir başarı kazanmaları gibi hiçbir şey yoktur ki karşılığında kendilerine iyi bir amel (sevab) yazılmış olmasın.”²³⁷

Ayette yer alan مَحْمَصَةٌ lugatta “karnı acıkmak, midesi birbirine yapışmak”²³⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Açlık anlamında مَحْمَصٌ, مَحْمَصٌ kelimeleri de ortak anlam barındıran الجُوع midenin yemeksiz kalması anlamına gelir. مَحْمَصَةٌ ise الجُوع “Açlık” anlamında kullanılır.²³⁹

İbn Berrî el-Makdisî'ye (ö. 582/1187) göre مَحْمَصٌ göbekli olmayanlara denir. Bununla beraber ayak tabanının yere değdiğinde orta bölümü boş olan kişilere أَمْحَصٌ denir. Ezherî'ye göre de ayakaltı boşluğuna أَمْحَصٌ denir.²⁴⁰ Bununla ilgili Hz. Ali (r.a) Hz. peygamber (s.a.v) efendimizin şemailini arz ederken:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَحْمَصَانَ الْأَمْحَصِينَ

²³⁵ İbn Manẓûr, *Lisânu'l- 'Arab*, 15/25.

²³⁶ İbn Manẓûr, *Lisânu'l- 'Arab*, 15/25.

²³⁷ Tевbe sûresi 9/120

²³⁸ İbn Manẓûr, *Lisânu'l- 'Arab*, 1414, 7/30.

²³⁹ Zemaḥşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 1/266.

²⁴⁰ İbn Manẓûr, *Lisânu'l- 'Arab*, 7/30.

“Hz. Peygamber (s.a.v) ayağını yere bastığında ayak boşluğu ne fazla derin nede yere yapışık, ayakları en güzel biçimde idi”²⁴¹ demiştir. Bunun yanında خمسة kelimesi basıldığında yumuşak zeminli yer için de kullanılır.

Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî’ye (ö. 215/830) göre حَمَصُ sözcüğü hastalıktan dolayı yaranın “kanaması, yarılması” demektir.²⁴²

1.24. غِلْظَة (Gılza)

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً ﴾

“Ey iman edenler! Kâfirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki, Allah kendisine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”²⁴³

Ayette yer alan غِلْظَة lugatta “katılık, kalınlık, sertlik, kabalık, akışkanlığı olamamak ve sıkıntılı olmak”²⁴⁴ gibi anlamlara gelmektedir.

الرِّقَّة sözcüğü kişinin ahlakta, tabiatta, yaradılışda bütün ahvalleri itibariyle “incelik” kelimesinin zıttı olup kabalık, sertlik, kasvetli oluş halleri için kullanılır.²⁴⁵ Bu itibarla kızgın, sert, kaba erkeğe غليظ bayana غليظة denir. Davranışları itibariyle çok sert, kaba durumu ifade ederken Kur’ân’da:

﴿ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ ﴾

“Eğer sen kaba, katı yürekli biri olsaydın, hiç şüphesiz, (onlar) etrafından dağılıp giderlerdi”²⁴⁶ denilerek غَلِيظ sözcüğü kişinin kaba ve sert olma durumuna dikkat çekmektedir.²⁴⁷

²⁴¹ Taberânî, el-Mu‘cemü’l-kebir, 22/155.

²⁴² İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, 7/30.

²⁴³ Tevbe sûresi 9/123

²⁴⁴ İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, 1414, 7/449.

²⁴⁵ Halebî, Umdetü’l-hüffâz fî tefsîri eşrefi’l-elfâz, 3/169.

²⁴⁶ Âl-i İmrân sûresi 3/159

²⁴⁷ Mustafa v.dğr., el-Mu‘cemu’l-vasîf, 2/659.

Aynı harfleri şeddeli olarak غَلَّظَ şeklinde ifade edilmesi bir şeyin pahalılığını veya pahalı alındığını belirtir. اِسْتَعْلَظَ hali ise bir şeyin pahalı olduğu için kişinin onu almayı terk etmesi demektir.²⁴⁸

Aşağıdaki ayette ise bu kelime *sapasağlam* anlamında kullanılmıştır.

﴿وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُم إِلَىٰ بَعْضٍ وَآخَذْنَا مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا﴾

“Birbirinizle beraber olduğunuz halde, üstelik onlar sizden sapasağlam bir söz de almışken onu geri mi alacaksınız?”²⁴⁹

İbn Cinnî’ye (ö. 392/1002) göre غَلَّظَ kelimesi cevher (öz) için kullanılsa da bu ayette cevher olmayan için kullanılmıştır. غَلَّظَ kelimesinin kullanıldığı diğer bir anlam yeryüzünde “sert zeminli yerleri” ifade etmek için kullanılır.²⁵⁰

İbn Seyyîd’e göre اَرْضٌ غَلِيظَةٌ sert topraktan kasıt, ekim ve ziraat için elverişsiz olan, ekim için müsait olmayan toprak türüdür.²⁵¹

²⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 7/449.

²⁴⁹ Nisa sûresi 4/21

²⁵⁰ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 20/244.

²⁵¹ Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 20/244.

İKİNCİ BÖLÜM

TEVBE SÛRESİNİN BELÂGAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sûrenin belâgat açısından tahlilinin yapıldığı bu bölümde, sûredeki belâgat sanatlarının tahlilleri yapılmış olup sûrede yer alan ayetlerle bahsi geçen sanatların anlama kattığı zenginlikleri açıklamaya gayret ettik. Çalışmanın bu bölümünde özellikle Tevbe sûresinde üzerinde durulmuş aynı zamanda surede yer alan belâgat sanatları tahlil edilmiş olup Arap dili ve belâgatı temel kaynakları göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Bu bağlamda Tevbe sûresi, Beyan ve Bedî sanatları açısından değerlendirmeye tabii tutulacaktır. İlk olarak beyan ilmi açısından incelenecektir.

2.1. TEVBE SÛRESİNİN BEYAN İLMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

2.1.1. Teşbih

Teşbih sözlükte, “*bir şeyi bir şeye benzetmek*” anlamına gelen شَبَّه fiilinin masdar halidir.¹ İstilahta ise “*iki veya daha fazla unsuru bir veya birden fazla vasıfla birleştirmeye*” denir.²

Teşbih sanatında, teşbihe konu olan benzetilen unsurun benzeyenden daha üstün olması gerekir. Bu sanat içerisinde birçok güzelliği ve inceliği barındırır. Teşbih gizli olanı açığa çıkarmada olsun uzak anlamları yakınlaştırmada olsun cümleyle açıklık katar ve cümlelerin daha rahat anlaşılmasını sağlar.³

Teşbih sanatının unsurları (rükunları) dörttür. Bunlar müşebbeh (benzeyen), müşebbehun bih (kendisine benzetilen), vech-i şebah (benzetme yönü) ve teşbih edatıdır. Teşbih edatları genellikle كَ، كَأَنَّ، مِثْلُ، شَبَّه edatlarıdır.⁴

¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 13/503, 504.

² Abdulkâhir el-Curcânî, *Esrâru'l-belâga* (Daru'l medenî cedide, Matba'tu'l-medenî, t.y.), 1/90.

³ Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubu'l-ilmiyye, 1987), 1/329.

⁴ Ali Carîm - Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâzîha (meanî-beya-bedî')*, thk. Muhammed Salih, Musa Hüseyin (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 2018), 50,51.

Teşbih ile temsil birbirine bezer gibi görülebilir ancak aralarında fark vardır. İkisi arasındaki fark şudur; Teşbihte genel, temsilde ise daha hususi anlam ifade edilir. Her temsil teşbihtir ancak her teşbih temsil değildir.⁵

2.1.1.1. Muşebbeh ve Muşebbehun Bihe Göre

Muşebbeh ve muşebbehun bihe göre yedi farklı teşbih çeşidi vardır. Bunlar: Teşbih-i melfûf, mefrûk, tesviye, cem‘, maklub, zımnî ve teşbih-i belîğ’dir. Ancak çalışmamızda daha çok teşbih-i belîğ üzerinde inceleme yapılacaktır. Zira Tevbe sûresinde birçok ayette teşbih-i belîğ örnekleri olup en çok kullanılan teşbih türüdür. Teşbih-i belîğ muşebbeh ve muşebbehun bihin zikredildiği, vechi şebek ve teşbih edatının zikredilmediği türdür.⁶ Bu hususla ilgili hadis-i şerifte:

وَأَعْلَمُ أَنَّ مَنْ فِي الدُّنْيَا ضَيْفٌ وَمَا فِي يَدِهِ عَارِيَّةٌ وَأَنَّ الضَّيْفَ مُرْتَحِلٌ وَالْعَارِيَّةَ مَرْدُودَةٌ.

“Biliniz ki dünyadaki herkes misafirdir elindekiler de emanettir. Misafir gider, emanet geri kalır.”⁷

Bu hadiste teşbih edatı ve vechi şebek kullanılmadığı için hadiste teşbih-i belîğ olduğu söylenebilir.

Tevbe Sûresindeki Teşbih-i Belîğ Sanatının Örnekleri:

﴿اتَّخَذُوا أَمْثَلَهُمْ وَرُءُوبَانَهُمْ أَزْيَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾

“(Yahudiler) Allah’ı bırakıp, hahamlarını; (hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih’i rab edindiler. Oysa bunlar da ancak, bir olan Allah’a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.”⁸

⁵ Curcânî, *Esrâru’l-belâga*, 1/95.

⁶ Carîm - Emin, *el-Belâgatü’l-vâziha (meanî-beya-bedi’)*, 61; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâga fi’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedi’* (Beyrut: Yusuf es-Samîlâ, t.y.), 1/161.

⁷ İbn Daķîkûl’îd Ebu’l-Feth Takıyyüddîn el-Kuşeyrî, *Şerhu’l-Erba’ine hadîşen* (Muesseseti’r-Riyad, 2003), 1/105.

⁸ Tevbe sûresi 9/31

Ayette yer alan müşebbehler *وَرُحْبَانُهُمْ*, *وَالْمَسِيحُ* “*Haham, rahibler ve Hz.*

İsa (a.s)’dır.” Müşebbehun bih *أَرْبَابًا* “*ilah edinme*” olup teşbih edatı hazf edilmiştir.

Anlam itibariyle “*Haham, rahibler ve Hz. İsa’yı (a.s) yücelterek onu rab kabul edip uymuşlardır. Allah’tan başkasına haram olan ibadet etmeyi de helal saymışlardır.*”

Teşbih edatı ve vechi şebah hazf edildiği için ayette *teşbih-i belîğ* sanatı vardır.

Teşbihin amacı ise müşebbehlerin (haham ve rahipler) durumunu ortaya koymaktır.⁹

﴿وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَدُّنُّ قُلُّ أَدُّنُّ خَيْرٌ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا

مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

“Onlardan peygamberi inciten ve “O her söylenene kulak veriyor” diyenler var. De ki: “O sizin için hayırlı olana kulak veriyor; Allah’a inanıp müminlere güveniyor. Ve o içinizden iman edenler için bir rahmettir. Allah’ın resulünü incitenler için elem verici bir azap vardır.”¹⁰

Ayette müşebbeh *النَّبِيِّ* (s.a.v) müşebbehun bih *أَدُّنُّ* teşbih edatı ve vech-i şebah hazf edilmiştir. Teşbih çeşidi olarak *teşbih-i belîğ*’dir. Çünkü teşbih edatı ve vechi şebah hazf edilmiştir. Burdaki teşbih gayesi ise münafıklar müşebbehi yani Hz. Peygamber’i (s.a.v) çirkin göstermeye gayret ederken Allah katında müşebbeh tezyîn edilmiştir.¹¹

2.1.1.2. Vech-i Şebehe Göre

Vech-i şebahın durumuna göre teşbih (mufasssal, mücmel, temsili, ğayri temsili) olarak dört kısma ayrılır.¹² Ancak bu çalışmada sadece teşbih-i mufasssal açıklanacaktır. Teşbih-i mufasssal vech-i şebahın açıkça zikredildiği türdür.

Örneğin: العلم كالنور يهدي كل من طلبه “İlim ıışık gibidir. Bu ilmi taleb eden herkesi

ışığa götürür.” Bu ifade de yer alan العلم كالنور يهدي كل من طلبه ifadesi vech-i şebah’tir.

⁹ Abdurrâhman Cemil Kâssâs, *Teşbihâtü’l-Kur’ânîyye ve eseruha fi’t-tefsîr* (Ummu’l-Kur’a, 1430), 354.

¹⁰ Tevbe sûresi 9/61

¹¹ Kâssâs, *Teşbihâtü’l-Kur’ânîyye ve eseruha fi’t-tefsîr*, 360.

¹² Carîm - Emin, *el-Belâğatü’l-vâziha (meanî-beya-bedî’)*, 61.

Tevbe Sûresindeki Teşbih-i Mufasssal Sanatının Örnekleri:

﴿إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَلِكَ

الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾

“Şüphesiz Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah’ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah’a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”¹³

Ayette muşebbeh *جهاد المؤمنين للمشركين* mü’minlerin müşriklere karşı cihad etmesidir. Muşebbehun *bihi* *المشركين للمؤمنين* müşriklerin mü’minlere karşı savaşmasıdır. Teşbih edatı *ك* harfidir Vech-i şebah (كافة) *مجتَمعين غير متفرقين* müşriklerin topluca müslümanlara karşı ayırım yapmaksızın savaşmasıdır. Teşbihin çeşidi *Mursel mufasssal*’dır. Amaç ise mü’minlerin, zalim müşriklerle savaşmaya teşvik edilmesidir.¹⁴

2.1.1.3. Edata Göre

Teşbih edatının zikredilip zikredilmemesi açısından ele alınan teşbih, mursel ve muekked olarak ikiye ayrılır.

Teşbih-i muekked, teşbih edatının zikredilmediği türdür. Edatın aradan kalkmasıyla muhatabda sanki muşebbeh, muşebbehun bihin aynısıymış gibi bir his bırakır. Bundan dolayı da teşbih pekiştirilir.¹⁵ Örneğin:

﴿الْعِلْمُ نُورٌ يَهْدِي كُلَّ مَنْ طَلَبَهُ﴾ “İlim isteyen herkesi doğruya götüren bir nurdur.”¹⁶

¹³ Tevbe sûresi 9/36

¹⁴ Kâssâs, *Teşbihatu'l-Kur'ânîyye ve eseruha fi't-tefsir*, 356.

¹⁵ Ali Bulut, *Belâgat terimleri sözlüğü* (Üsküdar, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 219; Hikmet Akdemir, *Belagat Terimleri Ansiklopedisi* (İzmir: Nil Yayınları, 1999), 364.

Burada ilim, teşbih edatı olmadan nura benzetilmiş bu nedenle teşbih-i muekked olduğu söylenebilir.

Tevbe Sûresindeki Teşbih-i Muekked Sanatının Örnekleri:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾

“Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir. Artık bu yıllarından sonra, Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse lütfuyla sizi zengin kılar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁷

Ayet-i kerîmede yer alan الْمُشْرِكُونَ müşebbeh نَجَسٌ ise müşebbehun bihdir. Teşbih edatı hazfedilmiş olup vechi şebah نَجَسٌ “kendinden başkasını kirletip eziyet vermeleri” anlamındadır. Teşbih çeşidi muekked mufassal’dır. Buradaki amaç ise müşebbehin (müşriklerin) yaptıkları şeylerin çirkin olduğunu belirtmektir.¹⁸

2.1.2. Mecâz

Mecâz “bir mekânı aşmak, geçmek”¹⁹ manasında kullanılan ve جَاَزَ الْمَكَانَ يَجُوزُهُ إِذَا cümlesindeki يَجُوزُ fiilinden türetilmiş olan مَفْعَلٌ kalıbından bir kelimedir. Bundan dolayı bir sözcüğün mecâz kabul edilmesi için o kelimenin vazolunduğu mânânın dışında ve bizzat delalet etmediği bir manada kullanılması gerekmektedir.²⁰

Mecâz, hakikat ile birlikte anlatılır. Çünkü hakikat mecâzın zıttıdır ve her şey zıttıyla kaîm (var) olur.²¹ Hakikat ise herhangi bir konuda bir kelimenin kendi konulduğu aslî manada kullanılması demektir. Ancak bizler burada “mecâz”

¹⁶ Ali Bulut, *Belâgat (Meânî – Beyân – Bedî)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 219.

¹⁷ Tevbe sûresi 9/28

¹⁸ Kâssâs, *Teşbihatu'l-Kur'ânîyye ve eseruha fî't-tefsir*, 352.

¹⁹ Bulut, *Belâgat*, 289.

²⁰ Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, çev. Zekeriyya Çelik (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 414.

²¹ Bulut, *Belâgat – Meânî – Beyân – Bedî*, 226.

sözcüğü üzerinde duracağız. Mecâz “câze-yecûzu”²² fiilinden türemiş bir isimdir. Mecâz ve kendisinden türetilmiş olduğu “câze” fiili “geçmek, izinli olmak, seyahat etmek, bir şeyin mümkün olması vb.” anlamları ifade etmektedir.²³

Belâgat ilminde bir kelimenin mecâz olabilmesi için hakiki manada kullanılması hususunda herhangi bir engel, mâni bulunursa o kelime mecâz anlamda kullanılır.²⁴ Belâgat âlimlerine göre mecâz iki kısımdır;

1. Mecâz-ı aklî: Bir işi yapanın asıl fâilinden başkasına isnad edilmesine denir. Aşağıda bu türe değinilecektir.

2. Mecâz-ı lugavî: Bir lafzı asıl manasından alınıp başka bir manada kullanılmasına denir. Bu da ikiye ayrılır:²⁵

A. İstiâre: Lafzın cümle içerisinde kullanılmış olan manasının hakiki manasıyla mecâzî mana arasındaki ilişki, eğer teşbihe dayanıyorsa buna *İstiâre* denir.

B. Mecâz-ı mürsel: Lafzın cümle içerisinde kullanılan mana ile mecâzî mana arasındaki ilişki, teşbihe dayanmıyorsa *mecâz-ı mürsel* denir.²⁶ Aşağıda bu türe değinilecektir.

2.1.2.1. Mecâz-ı Aklî

Mecâz-ı aklî, bir işi asıl failinden başkasına isnad edilmesidir. Buna farklı isimler de (isnâdî mecâz, mecâzî isnâd vb.) verilmiştir.²⁷ Örneğin: “*Sensiz geçen yıllar saçımı ağarttı*” cümlesinde yer alan “*ağarttı*” sözcüğü fizyolojik ve biyolojik gelişmelere bağlı olarak değil de geçen yıllara isnad edilmiştir.²⁸ Yine; بَنَى عَمْرُو بْنُ

العاصي مَدِينَةَ الْفُسْطَاطِ “*Amr b. Âs (ö.43/664) Fustât şehrini imar etti.*”²⁹ Örneğinde olduğu gibi fiil, asıl faillere isnad edilmemiştir. Amr b. Âs’a isnad edimiştir. Amr b. Âs şahsi

²² Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîf*, 1/1270.

²³ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 14/144, 145

²⁴ Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer Celaleddîn el-Kazvînî, *el-İzâh fî Ulumi'l-Belâgâ*, thk. Muhammed abdu'l-Men'm Hafâcî (Beyrut: Daru'l-Celîl, 2003), 1/ 80,81.

²⁵ Bulut, *Belâgat (Meânî – Beyân – Bedî)*, 2014, 229.

²⁶ Bulut, *Belâgat – Meânî – Beyân – Bedî*, 230.

²⁷ bkz. İsmail Durmuş, “Mecaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 23 Ağustos 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecaz#1>.

²⁸ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, 110.

²⁹ Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri)* (İstanbul: M.Ü. ilahiyat fakültesi yayınları, 2013), 82.

olarak kendisi o şehri imar etmez. İşçiler şehri imar ederler. Burada imarın sebebi Amr olduğu için fiil de ona nisbet edilmiştir.³⁰

Tevbe Sûresindeki Mecâz-ı aklî Sanatının Örnekleri:

﴿وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعَنَهُمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ﴾

“Yüce Allah (c.c), erkek münafıklara, kadın münafıklara ve kâfirlere, içinde ebedî olarak kalmak üzere cehennem ateşini va’detti. O, onlara yeter. Yüce Allah (c.c), onlara lânet etmiştir. Onlar için sürekli olacak bir azap vardır.”³¹

Ayette yer alan وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ “(Onlar için) içinde kalacakları bir azap vardır”

cümlesinde *mecâz-ı aklî* sanatı vardır. Başka bir ayette Müslümanlar için عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ cümlesinde *mecâz-ı aklî* sanatı vardır. Başka bir ayette Müslümanlar için عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ “(Onlar için) içinde hoşnut olacağı bir hayat vardır”³² diyerek Müslümanların sevinçli bir hayat sürecekları ve münafıkların azap görecekları ifade etmiştir. Nasıl ki عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ kelimesi رَاضِيَةٍ kelimesine isnat edilerek *mecâz-ı aklî* sanatı gerçekleşmiş ise bu ayetteki *mecâz-ı aklî* sanatı عَذَابٌ مُّقِيمٌ kelimesine isnat edilmiştir. Bundan dolayı ayette *mecâz-ı aklî* sanatının gerçekleştiği ifade edilebilir.³³

2.1.2.2. Mecâz-ı Mürsel

Hakiki anlamın dışında kullanılan ve alakası benzerlik dışında bir şey olan lafızdır. Yani benzerliğin dışında aynı sözü farklı bir anlama gelecek şekilde kullanma sanatına denir.³⁴ Mecâz-ı mürsele, “*mecâz-ı müfred*” de denilir.³⁵ Örneğin:

﴿هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ آيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُم مِّنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَن يُنِيبٌ﴾

“O sizin için gökten rızık indirir”³⁶ âyetinde *mecâz-ı mürsel* sanatı vardır. Yüce Allah (c.c) “rızık” zikrederek “yağmuru” kastetmiştir. Çünkü yağmur bütün rızıkların sebebidir. Burada müsebbib (netice) söylenip sebep kastedilmiştir.

³⁰ Ali Carîm - Mustafa Emin, *Belâgatü'l Vazîha (meani-beya-bedi)*, 116.

³¹ Tevbe sûresi 9/68

³² Kariâ sûresi 101/7

³³ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 10/384; Muhyiddin b. Ahmed Mustafa Derviş, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû* (Suriye-Hamas: Darû'l-İrşad Lî-şûunil Camîiyye, 1415), 4/130.

³⁴ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedi'*, 1/274.

³⁵ Bolelli, *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedi' İlimleri)*, 144.

Bazı kaynaklar İstiâre ve Mecâz-ı mürseli Mecâz-ı lugavînin altında değil de ayrı birer başlık altında inceledikleri söylenebilir.³⁷

Câhız “el-Hayavân” adlı eserinde mecâz sanatını Ferezdak’ın bir beytini yorumlayarak konuya açıklık getirmeye çalışmıştır.

وَلَا تَنْزِعِ الْأَضْيَافُ إِلَّا إِلَى فَيْئٍ إِذَا مَا أَبَى أَنْ يَبْحِ الْكَلْبُ أَوْ قَدَا

“Misafirler, ancak köpek havlamayı bıraktığı zaman ateş yakan gencin yanına varırlar.”³⁸ Köpeğin havlamadan vazgeçmesiyle onların ortaya çıkıp o gencin yakmış olduğu ateşten faydalanma durumları tasvir edilmeye çalışılmıştır. Bunun dışındaki gerçek anlam kast edilmemiştir.³⁹

Tevbe Sûresindeki Mecâz-ı Mürsel Sanatının Örnekleri:

﴿وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

“Yine onlardan peygamberi inciten ve ona karşı “O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır” diyen kimseler de vardır. De ki: “O, sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah’a inanır, mü’minlere inanır (güvenir). İçinizden inanan kimseler için bu bir rahmettir. Allah’ın Resûlünü incitenler için ise (içinde kalacakları) elem dolu bir azap vardır.”⁴⁰

Yüce Allah (c.c) ayette buyurduğu üzere هُوَ أُذُنٌ ifadesi asıl mana itibarıyla yaralama ve karalama üzerine söylenen sözdür. Kulak ifadesini şahsa indirgemek ise mecâz-ı mürsel’dir. Aynı şekilde göz ifadesini de kişiye indirgemekten maksat gözeten, kollayan, yöneten ve idare eden manalarını ifade eder.⁴¹

³⁶ Ğâfir sûresi 40/13

³⁷ Sekkâki, *Miftâhu’l-Ulûm*, 425; Bolelli, *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî’ İlimleri)*, 82; Nurettin Turgay, *Arap dili, Belâgatı ve Kur’ân* (Ankara: Neşriyat-Dağıtım, 2009), 187.

³⁸ Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Hayevân* (Beyrut: Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1424), 3/58.

³⁹ Mustafa Kırgız, *Arap Belâgat İlminin Tarihi ve Gelişim Aşamaları* (Cağaloğlu-İstanbul: Beyan yayınları, 2014), 120.

⁴⁰ Tevbe sûresi 9/61

⁴¹ Sâfi, *el-Cedvel fî i’râbi’l-Kur’ân*, 10/373; Derviş, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Beyânühû*, 4/123.

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ

وَالَّذِينَ يَكْتِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾

“Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah’ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.”⁴²

Yüce Allah (c.c) bu ayet-i kerîme de *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ*

“insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar” lafzının *mecâz-ı mürsel* ile ilişkisi illet, maluliyet veya lazımiyye, melzumiyye ilişkisi gibidir. Bir şeyin yenmesi için önce onun alınması yani sahip olunması ve ulaşılabilir olması gerekir. Burada *mecâz-ı mürsel* olarak kastedilen şeylerin yenilebilir şeyler olduğudur. Bundan ötürü denilir ki her gece altınları çerez niyetine (yiyeceklerini) tüketirlerdi. Buradan kasıt çerez niyetine tüketilen şeyin maddi değeri yani parasıdır. Bu, Zemahşeri’nin de kabul ettiği görüştür. İkincisi ise ayette kastedilen yemek yeme, *أَخَذَ الْأَكْلَ* yani yemek alma anlamında kullanılmıştır. Bu ifade onların malları alma durumlarını hak, batıl veya helal, haram gözetmeksizin malları almasıdır. Bir insan aç iken nasıl yemek ayırt etmeksizin (helal, haram vb.) yemeklere saldırıyorsa bunlarda haksız yere mallara öyle saldırarak gasp ettiklerini izah etmektedir.⁴³

2.1.3. İstiâre

İstiâre, beyan ilminin kapsamış olduğu en önemli konularından biri olarak kabul edilir.⁴⁴ Lugatta “Birinden bir şeyden faydalanmak üzere ödünç istemek”⁴⁵ veya “bir şeyi kaldırmak onu bir yerden alıp başka bir yere koymak”⁴⁶ demektir.

Istilahta hakiki mana ile *mecâzî* mana arasındaki benzerlik münasebetinden ötürü bir kelimenin asıl manasının geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmaya

⁴² Tevbe sûresi 9/34

⁴³ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 10/328; Derviş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*, 4/94.

⁴⁴ Mehmet Ali Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat* (İstanbul: Gökkuş, 2000), 119.

⁴⁵ Curcânî, *Esrâru'l-belâga*, 30.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/618, 619; Akdemir, *Belagat terimleri ansiklopedisi*, 162; Bulut, *Belâgat*, 189.

denir.⁴⁷ Müşebbeh veya müşebbehün bihden birinin söylenmediği teşbih şeklinde de tarif edilmiştir.⁴⁸ İstiâre şayet yerinde kullanılırsa hem maksadı çok güzel bir şekilde ifade etmiş olur hem de teşbihten daha fazla etkiye sahip olup kullanılan ifadeye edebi bir güzellik katar. Bunun yanında muhatabı olan kişinin hayal dünyasını geliştirir. Soyut ifadeler, duygu ve düşünceler somutlaştırılarak manayı daha da kuvvetlendirmiş olur.

إِنَّ الْمَيِّتَةَ أَنْشَبَتْ أَظْفَارَهَا “*Muhakkak ki ölüm pençelerini geçirdi.*”⁴⁹ Örneğinde yer

alan ölüm sözcüğüyle, ölümün anlam itibariyle kendisinde yırtıcılık vasfedilmiştir. Yırtıcı hayvana ait olan pençe ölüme atfedilmiştir. Bu da ölümün zorluğu ve verdiği acı istiâre sanatıyla aktarılmıştır.⁵⁰

İstiârenin Unsurları (Rükünleri):

İstiârenin dört temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar:

1. Müsteâr leh (Müşebbeh): Verilen ödünç anlama benzeyen lafıza denir.
2. Müsteâr minh (Müşebbehun bih): Alınan ödünç anlam kendisine bir şeyin benzetilen lafıza denir.
3. Müsteâr (İstiâre): Ödünç verilen söz veya terkip.
4. Câmi‘ (Müşâbehet alakası): İki anlam arasındaki ilgi yani benzetme yönü.⁵¹

İstiârenin Kısımları

1. Müşebbeh ile müşebbehün bih lafızlarının zikredilip zikredilmemesi açısından; *İstiâre-i tasrîhiyye* - *İstiâre-i mekniyye*,
2. İstiâre yapılan kelimenin câmid olup olmaması açısından; *İstiâre-i asliye* - *İstiâre-i tabe’iyye*,
3. İstiârede aralarındaki benzerliklerden dolayı, esas anlamı dışında bir anlamda kullanılmasına *İstiâre-i temsiliyye*,

⁴⁷ Kazvînî, *el-İzâh fî Ulûmi’l-Belâgâ*, 1/32.

⁴⁸ Carîm - Emin, *el-Belâgatü’l-vâzîha (meanî-beya-bedi’)*, 198,199.

⁴⁹ Bkz. İsmail Hakkı b. Mustafa Ebu’l-Fedâ, *Ruhu’l-Beyan* (Beyrut: Daru’l-Fikr, t.y.), 10/254; Muhammed Tahîr b. Muhammed b. Muhammed Tahîr İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr* (Tunus: Darut’t-Tunusiyye, 1984), 10/70; Halebî, *Umdetü’l-huffâz fî tefsîri eşrefi’l-elfâz*, 1/270.

⁵⁰ Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, 426.

⁵¹ Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâga fî’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedi’*, 258.

4. İstiarede içerisinde muşebbehün bih (el-müste'âr minh) ile ilgili unsur zikredilmesine *İstiâre-i mureşşeha*, muşebbehin zikredildiği istiarelere *İstiâre-i mucerrede*, içerisinde muşebbeh veya muşebbehun bih ile ilgili hiçbir unsur zikredilmemesine ise *İstiâre-i mutlak* olmak üzere dört kısma ayrıldığını söyleyebiliriz.⁵² Ancak çalışmamızda daha çok *İstiâre-i tasrîhiyye* ve *İstiâre-i mekniyye* üzerinde duracağız.

2.1.3.1. İstiâre-i Tasrîhiyye

Bir cümle içerisinde kullanılan ifadelerden muşebbehün bihin lafzı açıkça zikredilmiş olup muşebbehin hazfedildiği istiâredir.⁵³ Türkçede *açık istiâre*⁵⁴ denmektedir.⁵⁵ Örneğin:

فَامْطَرْتُ لَوْلُؤًا مِنْ نَرْجِسٍ وَسَقَمْتِ وَرَدًّا وَعَضَّتْ عَلَى الْعَنَابِ بِالْبَرَدِ

“Nergiz çiçeğinden inci yağdırdı, gülü suladı, dolu (tanesi gibi beyaz dişlerle) hünnabı (misvak ağacında yetişen bir meyve türü) ısırdı”⁵⁶ diyebiliriz.

Bu beyitte inci sözcüğü ile gözyaşlarından, hünnab ile parmaklardan, dolu tanesi sözcüğü ile dişlerden istiâre yapılmıştır. Burada ifade edilen muşebbehün bih *belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 259; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, 118,119. için beyitte *İstiâre-i tasrîhiyye* olduğu söylenebilir.⁵⁷

Konu ile ilgili hadislerden örnek vermek gerekirse şu hadis-i şerif izah açısından önemlidir:

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ

⁵² Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 441; Ali Bulut, *Belâgat (Meânî – Beyân – Bedî)* (İstanbul: İfav, 2014), 245; Carîm - Emin, *el-Belâgatü'l-vâzîha (meanî-beya-bedî')*, 189; Akdemir, *Belagat Terimleri Ansiklopedisi*, 166,167; Bolelli, *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri)*, 92-122; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 259; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, 118,119.

⁵³ Carîm - Emin, *el-Belâgatü'l-vâzîha (meanî-beya-bedî')*, 141.

⁵⁴ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, 119.

⁵⁵ Kazvînî, *el-İzah fî Ulumi'l-Belâgâ*, 444,2; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 435; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 260,1.

⁵⁶ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 1/260.

⁵⁷ Akdemir, *Belagat Terimleri Ansiklopedisi*, 166,167; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 1/260, 261.

“Kimin kalbinde zerre miktarı kibir bulunursa o kişi cennete giremez.”⁵⁸

Bu hadis-i şerifte yer alan مِثْقَالُ ذَرَّةٍ “zerre miktarı” sözcüğü ile insan zihninde tasavvur edilen en az miktar kastedilmiştir. Daha sonra muşebbeh hazfedilmiş olup onun yerine muşebbehun bih getirilerek *İstiâre-i tasrîhiyye* olmuştur. الْكِبْر kalp ve الْكِبْر kibir sözcüklerinin zikredilmesiyle bu ifadede maksadın miktar olarak en az miktar olduğuna delalet etmek içindir. Çünkü burada ölçüm olarak kalbin hisleri ölçülebilecek bir şey değildir. İnsanların amelleri ancak kıyamet gününde mizanda ölçülebilir.⁵⁹

İstiâre-i tasrîhiyyede söylenilmeyen unsurun anlaşılması gerekir. Dolayısıyla aksi durumda zihnimiz kastedilene intikal edemez ve böylelikle istiâreden umulan yarar gerçekleşmemiş olur.⁶⁰

Tevbe Sûresindeki İstiâre-i Tasrîhiyye Sanatının Örnekleri:

﴿يُرِيدُونَ أَن يُطْفِئُوا نُّورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّأ أَن يُنِيرَ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾

“Onlar Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasalar da Allah, nurunu tamamlayacaktır.”⁶¹

Yüce Allah (c.c) يُرِيدُونَ أَن يُطْفِئُوا نُّورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ “Onlar Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar.” ayetinde نور lafzında istiâreyi asliye-tasrîhiyye sanatı vardır. Bu ayette söndürmeden kasıt yüce Allah’ı varlığını reddetme ve onu yalanlamaktır. بِأَفْوَاهِهِمْ ifadesi ile kast edilen boş sözler sarf etmektir. Bu sözcükten istiâreyi temsiliyye anlamı da kastedilir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) nübüvvetini inkâr etmiş ve yalanlamışlardır. Verdikleri mücadele dağlar kadar geniş, büyük bir ışıgı bir kişinin

⁵⁸ Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-şâhih*, 1/93; Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Av’ad Ma’ruf Beşar (Beyrut: Daru’l Ğarbi’l-İslâmî, 1998), 3/429; Ebu Dâvud Süleyman b. Eş’as b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. Âmr Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebû Dâvud*, thk. Şuayb Arnaût-Muhammed Kamil (Daru’l-Risaletü’l-‘Âlemiyye, 2009), 6/190.

⁵⁹ Bolelli, *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî’ İlimleri)*, 103; İbn Mâce, *es-Sünen İbn Mâce*, 1/22-2/1397.

⁶⁰ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, 120.

⁶¹ Tevbe sûresi 9/32

üfleyip söndürmesine benzetilmiştir. Muşebbehün bihin lafzı açıkça zikredilmiş olup muşebbeh hazıf edildiği için ayette istiâre-i tasrîhiyye sanatı olduğu söylenebilir.⁶²

﴿أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَم مَّنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي

نَارٍ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾

“Binasını takva (Allah’ın emirlerine karşı gelmekten sakınmak) ve O’nun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir uçurumun kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Muhakkak Allah, zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez.”⁶³

Yüce Allah’ın (c.c) “Binasını takva (Allah’ın emirlerine karşı gelmekten sakınmak) ve O’nun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir uçurumun kenarına kuran mı?” bu ayette nifak, batıl ve münafıklık uçurum kenarına benzetilerek istiâre yapılmıştır. Karine ise uçurum kenarının takvanın karşılığı olarak kullanılmasıdır. Eğer burada karine, gerçekleşme durumu söz konusu olursa teşbih olur yani cehenneme girer. Burada muşebbehün bih lafzı açıkça zikredilip muşebbeh hazf edildiğinden ötürü istiâre-i tasrîhiyye sanatı olduğu söylenebilir.⁶⁴

2.1.3.2. İstiâre-i Mekniyye

Bu tür Türçede kapalı istiâre olarak da ifade edilir. Bu istiare türünde yalnızca müşebbeh zikredilir ve müşebbehün bih açıkça zikredilmez.⁶⁵ Ancak onunla alakalı hususlar ve onu hatırlatan unsurlar yer alır.⁶⁶ Örneğin el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî (ö. 95/714) bir konuşma esnasında şunları söylemiştir:

⁶² Sâfi, *el-Cedvel fî i‘râbi’l-Şur‘ân*, 10/326.

⁶³ Tevbe sûresi 9/109

⁶⁴ Sâfi, *el-Cedvel fî i‘râbi’l-Şur‘ân*, 11/35.

⁶⁵ bkz. İsmail Durmuş - İskender Pala, “İstiare”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 23 Ağustos 2021, <https://islamansiklopedisi.org.tr/istiare>.

⁶⁶ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 1/369; Curcânî, *Esrâru’l-belâğa*, 1/42; Bulut, *Belâgat (Meânî – Beyân – Bedî)*, 2014, 247.

إِنِّي لَأَرَى رُؤُوسًا قَدْ أُيْنِعَتْ وَحَانَ قِطَافُهَا وَإِنِّي لَصَاحِبُهَا “Muhakkak ki ben sizler arasında olgunlaşmış ve hasad (koparma) zamanı gelmiş bazı kafalar görüyorum. Onları koparacak olan da yine benim”⁶⁷

Haccâc’ın tehdit maksadıyla kullanmış olduğu bu sözlerden de anlaşıldığı üzere o insan başlarını meyvelere benzetmiştir. Kastedilen mana إِنِّي لَأَرَى رُؤُوسًا كَالثَّمَرَاتِ “Ben olgunlaşmış meyveler gibi başlar görüyorum” şeklindedir. Ancak burada böyle gelmemiş ve muşebbeh bihi hazfedilmiştir. Böylelikle ifade إِنِّي لَأَرَى رُؤُوسًا şeklinde gelmiştir. Kafalar insanın zihninde tezahürü kolay olması hasebiyle meyve şekliyle anlam kazandırılmıştır. Muşebbehün bih hazfedilmiş ancak onun varlığına işaret edilmiştir. Bu işaret edilişi de أُيْنِعَتْ fiili ile gerçekleşmiştir. Muşebbehün bih, bu istiare çeşidinde açıkça zikredilmeyip gizli olduğu için, buna *İstiâre-i mekniyye* denir.⁶⁸

Tevbe Sûresindeki İstiâre-i Mekniyye Sanatının Örnekleri:

﴿لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ

بِالظَّالِمِينَ﴾

“Eğer onlar da sizinle beraber sefere çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacak ve sizin içinize fitne düşürmek için aranızda koşuşturacaklardı. Aranızda onları dinleyecek kişiler de vardı. Muhakkak Allah, zalimleri hakkıyla bilendir.”⁶⁹

Ayette yer alan وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ “hemen aranızda sokulurlardı (aranızda fesatçılık yapıp aranızı bozarlar)” manası itibariyle ayette *istiâreyi mekniye* sanatı vardır. Fesatçılık yapanlar atlılara benzetilmiştir. Nedeni icra ve intikal durumunda, gidiş

⁶⁷ Ebu Hilal Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Said b. Yahya b. Mehran Askerî, *el-Avâil* (Tanta: Daru’l-Beşir, 1408), 1/324; Ahmed el-Haşîmi, *Cevahîru’l edeb fî Edebiyat ve İnşâ’u Luğatu’l Arabiyye* (Beyrut: Muesseti’l-Ma’ruf, t.y.), 2/124; Abdu’l Aziz Atîk, *Beyan İlmi* (Beyrut-Lübnan: Daru’l-Nehdetu’l-Arabiyyeti ve’n-Neşr, 1982), 1/178.

⁶⁸ Atîk, *Beyan İlmi*, 1/178, 179.

⁶⁹ *Tevbe sûresi* 9/47

gelişlerde, yer (saf) değıştirme yaptıkları için böyle bir benzetme yapılmıştır. Bu izah çeşidine “hayali izah” denir. Böyle tasavvur edilmesi, atlıların savaş meydanlarında hızlı hareket etme ve yer değitirme yaptıkları içindir ki bu vasıfla vasıflandırılmıştır. Asıl itibariyle وَأَوْضَعُوا رُكَّابَهُمْ خَلَالَهُمْ şeklinde dir. Kullanım şeklinde ise نَمَائِمٌ hazf edilmiş olup هم zamiri muzafun ileyhi olup نَمَائِمٌ’in yerini almıştır. Şekil itibariyle وَأَوْضَعُوا رُكَّابَهُمْ şeklinde olması gerekirken رُكَّابٌ kelimesi de hazf edilmiş olup anlam bütünlüğü أَوْضَعُوا lafzına sığdırılmış kapsam ve mana itibariyle onun içinde yer almıştır.⁷⁰

﴿أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾

“Binasını takva (Allah’ın emirlerine karşı gelmekten sakınmak) ve O’nun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir uçurumun kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Muhakkak Allah, zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez.”⁷¹

Bu ayette ise takva, binayı ayakta tutan dirseklere benzetilmiştir. Bu teşbih kişinin içinde gizlediği ve hissettiği teşbihtir. Takvalı olma sağlam temele, takvasız olma ise çürük temele istiâre edilmiştir. Muşebbeh zikredilip muşebbehun bihi zikredilmediği için İstiâre-i mekniyye sanatının olduğunu ifade edebiliriz.⁷²

﴿فَاسْتَمْتَعُوا بِخُلُقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخُلُقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخُلُقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾

“Onlar paylarına düşenden faydalanmışlardı. Sizden öncekilerin, paylarına düşenden faydalandığı gibi sizde payınıza düşenden öylece faydalandınız ve onların

⁷⁰ Sâfi, el-Cedvel fî i ‘râbi ‘l-Kur’ân, 10/352.

⁷¹ Tevbe sûresi 9/109

⁷² Sâfi, el-Cedvel fî i ‘râbi ‘l-Kur’ân, 11/37.

daldığı gibi, siz de (dünya zevkine) daldınız. İşte onların dünyada da ahirette de amelleri boşa gitmiştir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”⁷³

Ayette دَخَلْتُمْ (bir şeye dalmak veya girmek) yerine حُضِنْتُمْ kullanılmıştır. Haktan ayrılma veya batıla tabi olma suya benzetilmiştir. Nasıl ki bir insan suya dalarsa boğulma riski fazla ise haktan ayrılanın da helak olma ihtimali fazladır. Ayette حُضِنْتُمْ veya دَخَلْتُمْ sözcüğü batıl üzerine *istiâre* edilmiştir. Muşebbeh zikredilip muşebbehun bihi zikredilmediği için *İstiâre-i mekniyye* sanatının olduğunu ifade edebiliriz.⁷⁴

﴿ أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴾

*“Onlar, kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın Allah olduğunu; tövbeyi çok kabul edenin, çok merhametli olanın Allah olduğunu bilmediler mi?”*⁷⁵

يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ “onlardan sadaka alır” cümlesinden kasıt Yüce Allah’ın onu kabul etmesi ve karşılığında mükâfat vermesidir. Yüce Allah’ın (c.c) alması demek, O’nun kabul etmesine *istiâre* edilmiştir. Burada *sadakaları almak* gerçek anlamda elle tutup kabzetmek anlamında değil *istiâre* ile o şeyi kabul etme anlamında kullanılmıştır. Muşebbeh zikredilip muşebbehun bihi zikredilmediği için *İstiâre-i mekniyye* sanatının olduğunu ifade edebiliriz.⁷⁶

2.1.4. Kinâye

Sözlükte “bir şeyi bir şeyle örtmek” anlamına gelen kinâye kelimesi edebî sanat olarak “örtülü anlatım” demektir.⁷⁷ Ayrıca kinaye, söz içinde geçen asıl anlamın yanında bir başka lâzımî mânanın anlatıldığı kelime veya terkiptir.⁷⁸ Kinâyeli bir sözcük hem hakiki anlamda hem de mecâz anlamda kullanılabilir. Mecâz ile kinâye arasındaki fark şudur: Mecâzda kullanılan sözün, gerçek anlamda

⁷³ Tevbe sûresi 9/69

⁷⁴ Sâfi, *el-Cedvel fî i’râbi’l-Kur’ân*, 10/387.

⁷⁵ Tevbe sûresi 9/104

⁷⁶ Sâfi, *el-Cedvel fî i’râbi’l-Kur’ân*, 11/28.

⁷⁷ Bkz. İsmail Durmuş, “Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi”, *Kinaye* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 34/26.

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1990, 9/302; Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, 477; Carîm - Emin, *el-Belâgatü’l-vâziha (meanî-beya-bedî’)*, 228; Bulut, *Belâgat*, 269; Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, 216.

anlaşılmasını aklen mümkün olmadığını gösteren karine (ipucu) vardır. Ancak kinâyede böyle bir unsur yoktur.

Kinâye, açıklığın ve berraklığın zıttıdır. Sarih, açık belli olan söz, ibare, hakikat veya mecâz olabilir. Kinâyede ise kapalılık durumu olup bir ifadede üzeri kapalı bir biçimde ifade edilir. Kinâye, hakikat ve mecâz arasında bulunan bir köprü vazifesini gördüğü söylenebilir.

Tevbe Sûresindeki Kinâye Sanatının Örnekleri:

﴿ قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴾

*“Kendilerine kitap verdiklerimizden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram kabul etmeyen ve hak din İslâm’ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar onlarla savaşın.”*⁷⁹

Ayet-i kerîmede yer alan عَنْ يَدٍ “bir işte emir altına girme” anlamında kinâye vardır. Kendi elleri ile verip buna razı olup karşı koymamayı ifade eder. Eğer bir kişi için “elini vermez” denirse o kişi cizye vermeyi kabul etmiyor demektir. Burada karşı tarafın da bunu verdiğini ifade etmek için bu ifade kullanılmış olup itaat eden boyun eğen anlamı vurgulanmaktadır. Böylece “elini verdi” demek itaati kabul etti demektir. عَنْ يَدٍ anlam itibarıyla hem hakiki hem de mecaz ifade eden sözcük olduğu için ayette kinâye sanatı vardır.⁸⁰

﴿ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴾

“Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerinden (birbirlerinin benzeridir). Kötülüğü emredip iyiliği yasaklarlar, ellerini de sıkı tutarlar. Onlar

⁷⁹ Tevbe sûresi 9/29

⁸⁰ Sâfi, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ân*, 10/320; Derviş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhû*, 4/87.

Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu. Şüphesiz münafıklar, fasıkların ta kendileridir."⁸¹

Ayette yer alan وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ “ellerini sıkı tutarlar” ifadesi ile kazançlarını Allah yolunda harcamamaları ve onun rızasını gözetmemelerinden ötürü Yüce Allah (c.c) tarafından bu sıfatla onlar nitelenmiştir. Bu ifadeden (ellerini sıkı tutma, kapatma) maksat cimrilik ve tamahkâr oldukları için bu lafızla *kinâye* yapılmıştır. Nasıl ki el açıklığı cömertliğin alameti ise elin kapalılığı da cimriliğin alametidir.⁸²

2.2. TEVBE SÛRESİNİN BEDÎ‘ İLMÎ AÇISINDAN İNCELENMESİ

2.2.1. Tıbak

Tıbak sözcüğü طَبَقَ fiilinin mufâale kalıbından gelip طِبَاقًا و مُطَابَقَةً şeklinde türetilmiştir. طَبَقَ fiili anlam itibariyle “bir şeyi örtmek veya kaplamak” demektir. Zeccâc’a göre “bir şeyi başka bir şey ile örtüp gizlemek” demektir. مُطَابَقَةً fiili “uygun olmak” anlamında, التَّطَابُقُ ise “anlaşma” anlamındadır.⁸³

İstilahî olarak ise “kelam, şiir ve beyitte, hakikat olsun mecaz olsun zıt anlamlı iki farklı kelimeyi (gece-gündüz önce-sonra vb.) bir arada zikretmeye” denir.⁸⁴ Tıbâk, tıbâk-ı îcâbî ve tıbâk-ı selbî olarak ikiye ayrılır:

Tıbâk-ı îcâbî: Bu türde olması gereken asıl kaidelerden biri olumlu diğeri olumsuz olmamak şartıyla birbirine zıt mânâları ifade eden iki sözcüğün bir arada zikredilmesidir.

Tıbâk-ı selbî: Aynı cinsten iki kelimenin zikredilip ilk anılan olumlu diğeri olumsuz olarak veya ayrı kelimelerin biri olumlu diğeri da olumsuz zikredilmesine denir.⁸⁵

⁸¹ Tevbe sûresi 9/67

⁸² Sâfî, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ân*, 10/384.

⁸³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 10/210; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, 26/55.

⁸⁴ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 1/303.

Tevbe Sûresindeki Tıbâk Sanatının Örnekleri:

﴿فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾

“Artık kazandıklarının cezası olarak az gülsünler çok ağlasınlar”⁸⁶

Ayette yer alan البكاء, الضحك (gülmek, ağlamak) ve قليل, كثير (az, çok) lafızları arasında zıt manaları ifade eden kelimeler bir arada geldikleri için *tıbak* sanatı vardır.⁸⁷ Olumsuz bir durum söz konusu olmadığı için ayette *Tıbâk-ı icâbî* sanatı olduğu söylenebilir.

2.2.2. Mukâbele

Mukâbele kelimesi sözlükte (قَابَلَ) fiilinin masdarı olup “bir şeyi bir şeyle karşılaştırmak, yüzyüze getirmek” gibi anlamlara gelir.⁸⁸ Bedî‘ sanatlarından olan Mukâbele’yi bazı edebiyatçılar ayrı başlık olarak zikretmek yerine tıbaktan saymışlardır.⁸⁹ Bununla birlikte başta Sekkâkî olmak üzere belâgatçıların büyük bir kısmı Mukâbele’yi bedî‘ ilminde müstakil bir ilim olarak kabul etmişleridir.

Mukâbele, aralarında uyguluk bulunan iki veya daha fazla kelimeyi zikrettikten sonra aynı düzene göre anlam yönünden bunların zıt anlamlarını da beraberinde ifade edilmesine denir.⁹⁰

Tevbe Sûresindeki Mukâbele Sanatının Örnekleri:

﴿فَرَحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

“Resûlullah’a muhalefet edip (sefere gitmeyip) arkada kalan münafıklar, cephe gerisinde evlerinde oturup kalmaları sebebiyle sevindiler. Mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi hoş karşılamadılar.”⁹¹

⁸⁵ Üveyik Yıldız, *Meryem Sûresi’nin Arap Dili ve Belâgatı Açısından Tahlîli* (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2018), 148.

⁸⁶ Tevbe sûresi 9/82

⁸⁷ Sâfi, *el-Cedvel fi i’râbi’l-Kur’ân*, 10/406.

⁸⁸ el-İsfahânî, *el-Müfredâtü fi Ğaribi’l-Kur’ân*, 1/654; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11/538; ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, 30/219.

⁸⁹ Muhammed Ahmed Kasım Muhyiddîn Dîb, *Ulumu’l-Belağa(Bedî‘, Beyan, Meâni)* (Lübnan: Muesseti’l-hadiseti li’l-Kutûb, 2003), 1/67.

⁹⁰ Akdemir, *Belagat Terimleri Ansiklopedisi*, 246.

⁹¹ Tevbe sûresi 9/81

Ayette yer alan فَرَحَ (ferahladılar) ve اِنْتَعَدِهِمْ (antlaşma kabul etme) lafızlarından sonra aynen bu iki kelimeyi takip eden كَرِهُوا (hoş görme) ve يُجَاهِدُوا (mücadele etme) lafızları kullanılmıştır. Aralarında uygunluk bulunan iki veya daha fazla kelimeyi zikrettikten sonra aynı düzene göre anlam yönünden zıt anlamları da ifade edildiği için ayette mukâbele sanatının gerçekleştiğini ifade edebiliriz.⁹²

﴿الْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾

“İyiliği emrederler kötülükten nehiy ederler.”⁹³

Ayette yer alan الْمُرُونَ (emrederler), النَّاهُونَ (nehyederler) birbirini tamamlayan zıt lafızlar ile beraber مَعْرُوفٍ (iyilik) ve مُنْكَرٍ (kötülük) lafızları da zikredilmiştir. Bu kelimeler zıt kelime olup birbirlerini tamamlayan kelimelerdir. Burada birden fazla olduğu için mukâbele sanatının gerçekleştiğini ifade edebiliriz.⁹⁴

2.2.3. Rücû‘

رجع fiilinin masdarı الرُّجُوعُ olarak gelir. Sözlükte “dönme” anlamında kullanılır.⁹⁵

İstılahta, bir cümleyi ifade ederken kullanılan sözcüklerle daha kuvvetli bir şekilde anlatmak için söylenen sözden caymış gibi görünmeye denir. Daha önce söylenilen cümleye geri dönüşde olabileceği gibi yeni cümleye de geri dönüş söz konusu olabilir.⁹⁶

Züheyr b. Ebi’s-Sulmâ’nın (ö. 609) şu beyti gibi:

قِفْ بِالْدِّيَارِ الَّتِي لَمْ يَعْفُهَا الْقَدَمُ بَلَى وَعَيْرَهَا الْأَزْوَاحُ وَالْدِّيمُ

“(Arkadaşım!) Zamanın yok edip bitiremediği diyarlarda dur.

⁹² Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr fi’l-‘akîde ve’ş-şerî‘a ve’l-menhec* (Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1991), 10/329.

⁹³ Tevbe sûresi 9/112

⁹⁴ Fatma Serap Karamaollaoğlu, *Bedî’ İlmi*, 2.Baskı (İstanbul: İşaret yayınları, 2018), 34.

⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 8/114.

⁹⁶ Abdurrahman b. Hasan el-Meydanî ed-Dimeşkî Habenneke, *el-Belâğatu’l-Arabiyye* (Beyrut: Daru’l-Kalem, 1996), 2/443; Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâğa (Beyan, Meânî, Bedî’)* (Lübnan-beyrut: Dârû’l kutubu’l-İlmiyye, 1571), 1/327; Ahmed b. Abdulvahhab en-Nevevî, *Nihâyetu’l-ereb fi fûnuni’l-edeb* (Kahire: Daru’l-Kutub, 1423), 7/144; Ebu’l-Abbâs Abdullah b. Muhammed İbn-i Mu’tez, *el-Bedî’ fi’l-Bedî’* (Daru’l-Cil, 1990), 1/154.

Evet, onu rüzgârlar ve devamlı yağan yağmurlar değiştirmiştir.”⁹⁷

Şair sevgilisinin yaşadığı toprakları görünce, ilk başta ona karşı beslemiş olduğu muhabbeten ötürü o diyarın hiç değişmediğini söylemiştir. Daha sonra kendi fikrinden dönerek rüzgârların ve yağmurların orayı değiştirdiğini söyleyerek kendi cümlesinden Rücû‘ etmiştir.

Tevbe Sûresindeki Rücû‘ Sanatının Örnekleri:

﴿وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَدُّنُّ قُلُّ أَدُّنُّ خَيْرٌ لَكُمْ﴾

*“Yine içlerinden öyleleri var ki: Peygamberi incitiyorlar ve ‘O her söyleneni dinleyen bir kulak’ diyorlar. De ki: O sizin için bir hayır kulağıdır.”*⁹⁸

Hiz. Peygamber (s.a.v) için “O (her şeyi dinleyip reddetmeyen) bir kulaktır” denilerek Hiz. Peygamber (s.a.v) incitilmiştir. Burada münafıklar Hiz. Peygamber (s.a.v) her şeyi dinleyen ve bu dinlediklerini reddetmeyen bir kulak أَدُّنُّ ifadesiyle niteleyerek onu kötüleyip ayıplamak isterler. Ancak Yüce Allah tarafından Hiz. Peygamber (s.a.v) hayrı dinleyen bir kulak olarak أَدُّنُّ خَيْرٌ nitelendirip onu övmüştür. Bu ayette münafıkların genel olarak kulak lafzını, onların maksatlarının tam tersine bir durum olarak tahsis edilerek kullanılmıştır. Dolayısıyla farklı bir anlama rücû edilmiştir.⁹⁹

2.2.4. Murâ‘âtu’n-Nazîr

Bir nesirde, nazımda, cümle veya beyitte mânâ bakımından birbirine uygun kelimeleri tezat dışında bir arada zikredilmesine denir. Bundan ötürü bu sanata “tenâsüb, i’tilâf, tevîk, telfik, muâhât” gibi isimler de verilmiştir.¹⁰⁰

Bu açıdan zıtların bir araya getirildiği sanat olan tıbak sanatının aksidir.¹⁰¹ Üç başlık altında incelenebilir:

⁹⁷ Ebu’l-Hasan Ali b. Abdu’l-Azîz el-Curcânî, *el-Vâşıât beyne’l-Mutenebbî ve Husûmihi*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazıl İbrahim (Matb’atu’l-İsa el-Hâlebî, t.y.), 1/422.

⁹⁸ Tevbe sûresi 9/61

⁹⁹ Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer Zemaşşerî, *el-Keşşâf ‘an hağâiki’t-tenzîl* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1407), 2/284.

¹⁰⁰ Muhammed b. Ahmed el-Hanefî, *ez-Ziyâde ve’l-ihsân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Sefa Hakkı (el-İmârât: Merkezi’l-Buhûs ve’l-Dîrasat, 1427), 6/266.

¹⁰¹ Karamaollaoğlu, *Bedî’ İlmi*, 40; Bolelli, *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî’ İlmi)*, 487.

a. Lafızın lafızla uyumu: Birbirine benzer lafızların, anlam yönünden birbirlerini çağrıştıran lafızların bir cümlede bir arada ziredildiği durumdur. Örnek: Güneş-Ay, karanlık-aydınlık vb. ifadelerdir.

b. Lafızların kastedilen mana ile uyumu: Burada cümlede bütün sözcüklerin anlam itibariyle kast edilen mana ile uyumlu olmasıdır. Örnek:

﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾

“Doğrusu Allah katında İsa’nın meseli (yaratılışı) Âdem’in yaratılışı gibi gibidir. Allah (c.c) onu topraktan yarattı.”¹⁰² Ayetinde yer alan تُرَابٍ kelimesi ile aslında Hz. İsa’nın ulûhiyeti men etmek için Hz. Âdem gibi topraktan yaratılmış olduğunu ifade etmek için “turâb” kelimesi kullanılmıştır. Oysaki Hz. Âdemin yaratılışını belirtirken Kur’ân’da الطين sözcüğü kullanılır.¹⁰³ Ancak burada anlamı belirtirken cümlede uyum olması için turâb kullanılmıştır.

c. Manaların uyumu: Bir ayetin, beytin veya cümlelerin sonunda kullanılan kelimenin cümlelerin başında geçen anlam ile uyumlu olmasıdır. Buna teşâbühu’l-etrâf da denir.¹⁰⁴ Örnek:

﴿لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾

“Göklerdeki ve yerdeki hepsi onundur. Muhakkak o yegâne ve Ğanî (her şeyden münezzeh, zengin) ve övgüye layık olandır.”¹⁰⁵ Ayette başlangıç ifadesi olarak yerin ve göğün sahibi olarak Allah’ın zikredilmesi ve ayet bitiminde bu sahipliği zengin ve övgüye layık olan sadece Yüce Allah’ın olduğunun perçinlenmesi durumundan ötürü manaların birbirleriyle uyumları gerçekleşmiştir.

Tevbe Sûresindeki Murâ’âtu’n-Nazîr Sanatının Örnekleri:

﴿وَالَّذِينَ يَكْتَنُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُوهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾

¹⁰² Âl-i İmran sûresi 3/59

¹⁰³ Â’raf sûresi 7/12

¹⁰⁴ Derviş, İ’râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Beyânühû, 6/611; Hanefî, ez-Ziyâde ve’l-ihsân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân, 6/266.

¹⁰⁵ Hacc sûresi 22/64

“Altını ve gümüşü hazinenelerine katıp onu Allah yolunda sarf etmeyenler ise, işte onları elim (acı) dolu bir azab ile müjdele!”¹⁰⁶

Ayette الذَّهَبَ (altın) ve الْفِضَّةَ (gümüş) sözcükleri tezat olmadan birbirleri ile uyumlu bir şekilde kullanılmıştır. Bu nedenle bu ayette *murâ’âtu’n-nazîr* sanatının gerçekleştiğini ifade edebiliriz.¹⁰⁷

2.2.5. Tecrîd

Bedî’ tabirlerinden olan tecrîd sözlükte “soymak veya bir şeyi kendi dışındaki başka bir şeyden arındırmak”¹⁰⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Belâgat ilminde ise sıfatları olan bir vasfı benzeri başka bir vasıfla ifade etmeye denir. Bunlar “ب، فيه، vb.” harflerle de ifade edilebilir.¹⁰⁹ Bu ilim özellikle tekke ve tasavvuf edebiyatında devriye¹¹⁰ türü şiirlerde daha çok başvurulur.

A‘şâ’nın (ö. 7/629) şu beyti gibi:

وَدَّعْ هُرَيْرَةَ إِنَّ الرِّكْبَ مُرْتَحِلٌ وَهَلْ تُطِيقُ وَدَاعًا أَيُّهَا الرَّجُلُ؟

“Hureyre’ye veda et. Çünkü artık kervan gidiyor

Ey adam! Veda edebilecek misin?”¹¹¹

Burada şair karşısındaki birine hitap eder gibi konuşmaktadır. Sevdiği kadın olan Hureyre’yi kervan ile birlikte yolculuk yaparken aslında Hureyre’ye değil kendisine seslenip bir nevi iç geçirmekte olduğunu ifade edebiliriz.

Tevbe Sûresindeki Tecrîd Sanatının Örnekleri:

﴿وَإِنْ نَكُوثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ﴾

¹⁰⁶ Tevbe sûresi 9/34

¹⁰⁷ Sâfî, *el-Cedvel fi i‘râbi’l-Kur‘ân*, 10/330.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 3/116.

¹⁰⁹ Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâga fi’l-me‘ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’*, 1/308; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga (Beyan, Meânî, Bedî’)*, 1/334.

¹¹⁰ Evrende var olan canlı veya cansız her şey Allah’tan gelmiş ve yine Allah’a dönecektir düşüncesini şiirlere yansıtan şiirlere tekke edebiyatında *devriye* denir.

¹¹¹ Derviş, *İ‘râbu’l-Kur‘âni’l-Kerîm ve Beyânühû*, 6/65; Ebu Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekîr b. Ferah el-Kurtûbî, *el-Câmi‘ li-aḥkâmi’l-Kur‘ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Etîş (Kahire: Daru’l- Kutubû’l-Mısriyye, 1964), 3/297.

“Eğer verdikleri sözlerden sonra yeminlerini bozar ve dininize karşı taarruza kalktıklarında, o küfür öncüllerini hemen öldürün.”¹¹²

Ayette zamir yerine daha önce bahsedilen kişileri vasfeden sıfat kullanılmıştır. Kendi dışında yeni bir sıfat olan أَئِمَّةُ الْكُفْرِ (küfür öncülleri) ile zikredildiği için ayette *tecrîd* sanatının gerçekleştiğini ifade edebiliriz.¹¹³

2.2.6. Cem‘

Sözlükte *toplamak*¹¹⁴ anlamında olan cem‘ istilahta “biden fazla olan şeyi tek hüküm altında toplamak” anlamına gelir.¹¹⁵ Mesela “kalem aldım”, “silgi aldım” şeklinde iki ayrı cümle kullanmaktansa “kalem ve silgi aldım” şeklinde tek bir cümle biçiminde söylenebilir.

Tevbe Sûresindeki Cem‘ Sanatının Örnekleri:

﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

“Erkek veya dişi bütün müminler birbirinin velî (dost, hâmi)’leridir; iyiliği emredip kötülükten sakındırırlar, namazı dürüstçe kılar zekâtlarını verir, Allah ve Resûlu’ne itaat ederler. İşte bunlar Allah’ın rahmetine mazhar olacak olanlardır. Şüphesiz o azîz (kudretli), hakîm (hikmetli) olandır.”¹¹⁶

Ayette yer alan أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (İşte bunlar Allah’ın rahmetine mazhar olacak olanlardır. Şüphesiz o azîz (kudretli), hakîm (hikmetli) olandır) ifadesi daha öncesiden zikredilen müminlerin vasıfları (namazı dosdoğru kılmaları, zekât vermeleri, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaları, Allah ve Resûlune itaat etmeleri) ve bu vasıfların alacakları mükâfatı ayet sonundaki “İşte bunlar Allah’ın rahmetine mazhar olacak olanlardır” ifasında toplandığı için ayette cem‘ sanatının gerçekleştiğini ifade edebiliriz.¹¹⁷

¹¹² Tevbe sûresi 9/12

¹¹³ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr fi’l-‘akîde ve’ş-şerî‘a ve’l-menhec*, 10/122.

¹¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 8/53.

¹¹⁵ Derviş, *İ’râbu’l-Kur’ânî’l-Kerîm ve Beyânühû*, 1/27.

¹¹⁶ Tevbe sûresi 9/71

¹¹⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 10/263.

﴿التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِنُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ

لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾

“Tövbe edenler, İbadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rûkuya varanlar, secdeye kapananlar, iyiliği emredip kötülükten sakıdıranlar, Allah’ın koymuş olduğu sınırları koruyanlar işte bu inanmış kişileri (cennet, lutuflarla) müjdele!”¹¹⁸

Yine bu ayette de müminlerin yapmış olduğu güzel hasletleri “İbadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rûkuya varanlar, secdeye kapananlar, iyiliği emredip kötülükten sakıdıranlar, Allah’ın koymuş olduğu sınırları koruyanlar” وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

“Allahın onları lutfuyla müjdelemesi” altında toplatıldığı için ayette cem’ sanatının gerçekleştiğini ifade edebiliriz.¹¹⁹

2.2.7. Tefrîk

Cem’ sanatının zıttı olarak kullanılır. فَرَّقَ fiilinin masdarı olup “ayırarak, dağıtmak, bölmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹²⁰ Terim olarak aynı türden olan iki durumun aslında aynı olmadığını, ikisi arasında fark olduğunu belirtmeye denir.¹²¹ Tefrîk daha çok medh, zem vb. durumları ifade etmede kullanılır. Örnek:

مَا نَوَالُ الْعَمَامِ وَقْتَ رَبِيعِ كَنَوَالِ الْأَمِيرِ وَقْتَ سَحَاءٍ

فَنَوَالُ الْأَمِيرِ بَذَرَةٌ عَيْنٍ وَنَوَالُ الْعَمَامِ قَطْرَةٌ مَاءٍ

“İlkbahar bulutunun cömertliği, övülen emirin bağış günü yaptığı bağışların cömertliği gibi olamaz. Çünkü emirin bağışı, altın kesesidir. Baharda bulutun cömertliği de su damlası gibidir.”¹²²

Şair burada önce iki unsurda, cömertlik olduğunu zikretmiş daha sonra ise emire ait olan vasfı övmüş ilkbaharın cömertliğini ise kınamıştır. Dolayısıyla önce

¹¹⁸ Tevbe sûresi 9/112

¹¹⁹ Kazvîni, el-İzah fî Ulumi’l-Belâgâ, 3/185.

¹²⁰ Zebidî, Tâcü’l-‘arûs, 26/294; el-İsfahânî, el-Müfredâtu fî Ğaribi’l-Kur’ân, 1/633,634.

¹²¹ Hâşimî, Cevâhirü’l-belâgâ fî’l-me‘ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’, 1/311.

¹²² Sekkâkî, Miftâhu’l-‘ulûm, 1/425; Hâşimî, Cevâhirü’l-belâgâ fî’l-me‘ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’, 1/311; Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahîm el-Hüsyenî, et-Tîrâzu’l-Esraru’l-Belâgâ ve ‘ulumu’l-Hağâîku’l-î‘câz (Beyrut: Mektebetu’l-Unsuriyye, 1422), 3/78.

beraber andığı şeyleri daha sonra ayırarak vurgulamak istediği hususun üzerinde durulmuştur. Bundan ötürü şiirde *tefrîk* sanatının gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Tevbe Sûresindeki Tefrîk Sanatının Örnekleri:

﴿ وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُّ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿

“A’rabî(bedevi)lerden kimileri vardır ki (Allah yolunda) verdiğini cerîme (ziyan) sayar, başınıza kötü bir şeylerin gelmesini bekler durur. O kötü haller kendi başlarına gelsin. Allah her şeyi çok iyi iştir ve bilir. A’rabî (bedevi)lerden kimileri vardır ki Allah’a ve ahiret gününe inanır hayırdan harcadıklarını Allah’a ve resûlune yakın olmak için vesile sayarlar. Bilesinizki bunlar kendileri için bir yakınlık vesilesidir. Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır. Şüphesiz Allah bağışlayan ve esirgeyendir.”¹²³

Ayette yer alan *وَمِنَ الْأَعْرَابِ* ile bedevilerin iki halinden bahseder. Ancak burada farklı haller (birinde küfür diğerinde iman üzere olundukları) söz konusu olduğu için cem‘ gibi tek bir mefhum altında yer almaz. İki farklı hüküm toplanmadığı için bu ayette *tefrîk* sanatının icra edildiğini ifade edebiliriz.¹²⁴

2.2.8. Te’kîdu’l-medh bimâ yüşbihü’z-zem

Te’kîdu’l-medh bimâ yüşbihü’z-zem derken aslında yerecekmiş gibi gözüküp yermeyip övgü ile pekiştirmeye denir. Asıl maksat övgü olup doğrudan övgü yerine bu yola başvurusu, muhatab üzerindeki etkisini artırmak içindir.¹²⁵ Bu istisnâ ve istidrâk edatıyla yani iki şekilde yapılır:

1. Birinci şekil: Cümlelerin önce olumsuz şekilde devam ederken daha sonra medih (övgü) istisna edilmesi ile yapılan çeşittir. Asıl kabul görülen bu şekildir.

Nâbiğa ez-Zübyânî’nin şu beyti gibi:

¹²³ Tevbe sûresi 9/98, 99

¹²⁴ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/303.

¹²⁵ Nevevî, *Nihâyetu’l-ereb fî fûnûnî’l-edeb*, 7/121; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa fî’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’*, 1/313.

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُوفَهُمْ
بِهِمْ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكِتَائِبِ

“Onlarda hiçbir kusur yoktur ancak kılıçlarında

Ordular ile savaştan dolayı kılıçlarında kalan çentikler vardır.”¹²⁶

Şair burada “Onlarda hiçbir kusur yoktur” diyerek muhatablarını övmüştür. Arkasından “ancak” diyerek bir kusurları varmış gibi izlenimi verecekmiş gibi yapıp sonrasında “tek kusurları savaştan dolayı kılıçlarında kalan çentikler” diyerek muhatablarına övgülerini devam ettirmiştir.

2. İkinci şekil: Nazımda veya şiirde cümle içerisinde kişi herhangi bir vasıf ile övülür, daha sonra cümleye bir istisna edatı getirilir. Muhatab, cümlenin devamında bir kusur söyleneceğini beklerken başka bir vasıfla övülmeye devam eder. “Mustafa’nın Arapçası iyidir, ama Fransızcası daha iyidir” şeklinde misal verilebilir. Hadis-i şerifte:

أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ بَيِّدَ آتِيٍّ مِنْ قُرَيْشٍ

“Ben en fasih (konuşan) Arab’ım, Üstelik ben kureyşliyim”¹²⁷ hadis-i şerifte cümle ikiye bölünmüş olup ikinci cümlede sanki olumsuz bir ifade ile devam edileceği sanılıp medihle devam edilmiştir.

Tevbe Sûresindeki Te’kîdu’l-medh bimâ yüşbihü’z-zem Sanatının Örnekleri:

﴿وَمَا نَقْمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾

“Halbûki intikam almaya kalkmaları için, kendilerini Allah’ın Resûlü’yle fazl-ı ilâhîsinden- zenginleştirmesinden başka bir sebep yoktu.”¹²⁸

Ayette münafıklar, İslam sayesinde eriştikleri bolluk ve refâha teşekkür edecekleri yerde nankörlük edip müslümanlardan öç almaya kalkışmalarını kapsar.

¹²⁶ Âmr b. Bahr b. Mahbûb el-Kînaî el-Leysî Ebû osman el-Câhîz, *el-Hâyevân* (Beyrut: Daru’l-Kutubû’l-İlmiyye, 1424), 4/394; en-Nevevî, *Nihayetu’l-ârab fî Fûnuni’l-Edeb*, 7/122; el-Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa fî’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedi’*, 1/314; el-Merâgî, *Ûlumu’l-Belâğa*(Beyan, Meânî, Bedî’), 1/342.

¹²⁷ Ahmed b. Ali b. Ebu Fazl b. Hacer Askâlanî, *Fethû’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Daru’l-Marîfe, 1379), 10/455.

¹²⁸ Tevbe sûresi 9/74

İkinci şekil kapsamında yer alan bu ayet-i kerîmede *tehakkûm* vardır. Tehakkûm, bir şeyi kendi muhalifi ile güçlendirmeye denir.¹²⁹

Ayette başlangıçta sanki medh olacak gibi izlenim verip yerme durumu söz konusudur. Bu şuna benzer;

وَلَا عَيْبٌ فِيهِمْ عَزَّ أَنْ سَيُؤْفَهُمْ “Onların ayıpları yoktur ayıpları sadece

kılıçlarındadır.” Hâlbuki kastedilen anlam itibariyle eğer kendileri güçlü olsalardı kılıçları da güçlü olurdu. Yani kusurlu olmazdı. Dolayısıyla bu ayette *te’kîdu’l-medh bimâ yüşbihü’z-zem* sanatını görmekteyiz.¹³⁰

2.2.9. İbtidâu’l-Kelâm

Alimler, konuşanların veya yazarların sözlerine başlamadan önce üç yerde titiz davranılması gerektiğini belirtmişlerdir:

1. Kelama giriş,
2. Bir konudan diğerine geçiş,
3. Kûr’an, hadis vb. yerlerden iktibas etme.¹³¹

Kelama giriş kısmında üç ihtimal vardır:

1. Hüsnü’l-İbtidâ: Söze başlarken ağır lafızlardan ve tenâfür’den (itcilik, uyumsuzluk) uzak durarak muhatap dinlemeye sevk eden yöntemdir.¹³² *er-Rahmân, et-Tûr, ez-Zariyât* surelerinin başlangıcı gibi.

2. Berâetü’l-İstihlâl: Cümleye başlarken konu ile ilgili bir hususa değinerek söze başlamaya denir.¹³³ Buna; ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ “*Hamd, (yanlızca) âlemlerin (göklerin ve yerin) Rabbî olan Allah’a mahsustur*”¹³⁴ örneği verilebilir.

3. Kubhu’l-İbtidâ: Söze başlarken ağır lafızlar ve huruf-u tenâfür ile cümleye başlanmasına denir. Hüsnü’l-ibtidâ’daki özelliklere dikkat edilmediği takdirde söze

¹²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 12/529.

¹³⁰ Sâfi, *el-Cedvel fi’l-râbi’l-Kur’ân*, 10/395.

¹³¹ Ebü’l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî İbn İbn Hicce, *Hzânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb*, thk. İsam Şukyû (Beyrut: el-Mektebetü’l-Hilâl, 2004), 1/19.

¹³² İbn-i Mu’tez, *el-Bedî’ fi’l-Bedî’*, 1/42.

¹³³ Nevevî, *Nihâyetü’l-ereb fi fûnuni’l-edeb*, 7/133.

¹³⁴ Fatiha sûresi 1/1

kötü bir başlangıç yapılmış olur. Bu durum muhatabın dinleme hevesini kırar ve konuşmadan soğutur. Ayrıca konuşanın dinlenmemesine de neden olur.¹³⁵

Tevbe Sûresindeki İbtidâu'l-Kelâm Sanatının Örnekleri:

﴿بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

“Allah ve Resulünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı fesih bildirimidir!”¹³⁶

Ayet-i kerîmeye girişte besmelenin olmaması ve بَرَاءَةٌ (fesih, ultimatom) lafzıyla başlanması muhatabda dikkati celbeder ve merak duygusu uyandırır. Sûrede “müşriklerle ilişkinin kesilmesinin ilanı” başlamış olup detaylar anlatılmaktadır. Allah’ın rahmetine işaret eden besmele hafzedilmiştir. Berâetü'l-İstihlâl yani konunun neleri kapsayacağı girişteki uyarıdan da anlaşıldığı söylenebilir.¹³⁷

2.2.10. Uslûbu'l-Hakîm

Uslûbu'l-hakîm, herhangi bir söz veya soruya karşı muhataba beklemediği bir şekilde karşılık verilmesidir.¹³⁸ Sekkâkî “*uslubu'l-hakîm*” diye ifade ederken Abdulkahîr el-Cürcânî ise “*muhalitâ*” olarak ifade etmiştir.¹³⁹ Bu da iki şekilde gerçekleşir.¹⁴⁰

Birinci Şekil: Muhatabın sorduğu soruya cevap vermek yerine o soruda muhatabın işine yarayacak bilgiyi verme şeklidir.¹⁴¹

Örneğin: Yaşlı birine sağlığı ile ilgili endişe duyan birine hitaben كَمْ سِنَّكَ “Yaşın kaç?” diye soru sorulduğunda o da: أَنَعُمُ بِصِحَّةٍ وَ عَافِيَةٍ “Sağlığım ve sıhhatim yerinde” diyerek aslında ne soruyu tam cevaplamış oldu ne de soruyu karşılıksız

¹³⁵ Hasan b. İsmail b. Hasan b. Abdurrezzak el-Cenâcî, *Mîn Kâdayâ el-Belâğa ve'n-Nakdû İnde Âbdu'l-Kadîr el-Curcânî* (Kahire, 1981), 1/237; Abdu'l-Mut'al es-Sâidî, *Buğyetu'l-İzâh li't-Telhîşi'l-Miftâh* (Mektebetu'l-Âdâb, 2005), 4/707.

¹³⁶ Tevbe sûresi 9/1

¹³⁷ Karamaollaoğlu, *Bedî' İlmi*, 127.

¹³⁸ Atîk, *Beyan İlmi*, 1/182; Carîm - Emin, *el-Belâğatü'l-vâziha (meanî-beya-bedî')*, 507.

¹³⁹ Hasan b. İsmail b. Hasan b. Abdurrezzak el-Cenâcî, *en-Nazmu'l-Belâğî beyne'n-Nazâriyye ve'l-Tetbîk* (Mısır: Daru'l Tâbbâtü'l-Muhammediyye el-Kahire, 1983), 1/342.

¹⁴⁰ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 1/319.

¹⁴¹ Ahmed Matlub Ahmed Nâsîri es-Sîyadî er-Râfî, *Esâlîbu'l-Belâğa (el-Fesâha, el-Belâğa, el-Meânî)* (Kuveyt: Kelâletu'l-Matlûb, 1980), 1/265.

bırakmış oldu. Muhatabına yaşının büyük olmasından ziyâde sağlığının iyi olduğunu ifade etmiştir.¹⁴²

İkinci Şekil: Muhatabından bir soru geldiğinde sorulan soruyu maksada uygun bir şekilde farklı cevap vermektir. Örneğin hadis-i şerifte:

هَلْ تَدْرُونَ مِنَ الْمُفْلِسِ؟، قَالُوا: الْمُفْلِسُ فِينَا، يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ لَا دِرْهَمَ لَهُ وَلَا مَتَاعَ. قَالَ: إِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ أُمَّتِي مَنْ يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصِيَامٍ وَصَلَاةٍ وَزَكَاةٍ، وَيَأْتِي قَدْ شَتَمَ عِرْضَ هَذَا، وَقَذَفَ هَذَا، وَأَكَلَ مَالَ هَذَا، فَيُقْعَدُ، فَيُقْضَى هَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، وَهَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، فَإِنْ فَيِّتَ حَسَنَاتُهُ قَبْلَ أَنْ يَقْضِيَ مَا عَلَيْهِ مِنَ الْخَطَايَا، أُخِذَ مِنْ خَطَايَاهُمْ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ، ثُمَّ طُرِحَ فِي النَّارِ.

H. Muhammed (s.a.v) “Müflis kimdir?” diye sordu. Dediler ki: “Parası pulu olmayan kişiye” denir. H. Nebi (s.a.v) buyurdular ki “Ümmetimden müflis olan kimse o kişidir ki: Kıyamet günü namazı, orucu, zekâtıyla gelir. Fakat ona sövmüş, şuna iftira atmış, başka birinin kanını dökmüş şuna iftira atmıştır. O kişinin iyilikleri (hakkını yediği kimselere) verilir. Üzerindeki haklar bitmeden eğer iyilikleri biterse bu sefer hakkını yediği kimselerin günahları yükletilir. Daha sonra bu kişi ateşe atılır.”¹⁴³ denilmektedir. H. Muhammed (s.a.v) burada “müflis” ile ilgili cevabını Sahabilerin maksatlarından farklı bir şekilde yorumlamıştır. Efendimiz burada müflisin asıl mal yönünden müflis olarak değil de iyilik yönünden müflis olduğunu belirtmiş ve konuya açıklık getirmiştir.

Tevbe Sûresindeki Uslûbu’l-Hakîm Sanatının Örnekleri:

﴿وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ﴾

“Yine içlerinden öyleleri var ki: Peygamberi incitiyorlar ve ‘O her söyleneni dinleyen bir kulak’ diyorlar. De ki: O sizin için bir hayır kulağıdır.”¹⁴⁴

Bu ayette Yahudiler H. Peygamber (s.a.v) için أُذُنٌ “kulak” ifadesini kullanmışlardır. İkinci açıklamamızda değindiğimiz gibi Yüce Allah (c.c) aynı

¹⁴² Bulut, *Belâgat (Meânî – Beyân – Bedî)*, 2014, 360.

¹⁴³ Ebu Abdullah Ahmed b. Hambel eş-Şeybânî, *Musned İmam Ahmed b. Hambel*, thk. Şuayb el-Arnaûd ve Adil Murşid (Muesseti’l-Risale, 2001), 13/399.

¹⁴⁴ Tevbe sûresi 9/61

sözcükleri farklı bir anlamda kullanıp şer için kullanılan sözcüğü hâyır anlamında kullanmıştır. Bu durumundan ötürü ayette *uslûbu'l-hakîm* sanatı olduğunu söyleyebiliriz.¹⁴⁵

2.2.11. Terdîd

Terdîd sözlükte “*tekrarlamak, tekrar etmek*”¹⁴⁶ gibi anlamlara gelmektedir. İstilah olarak bir cümlede aynı sözcükleri iki farklı konumda kullanmak suretiyle tekrarlama veya aynı bağlamda farklı bir manayı ifade etmede kullanılan sanattır.¹⁴⁷

Terdîd yapılırken terdîdin bazı örnekleri teşabühu'l-etraf sanatındaki “*bir cümlede veya mısrada öncesindeki cümleyle veya mısranın son kelimesiyle başlaması*”¹⁴⁸ tarifine benzediği hususunu da unutmamak gerekir.

Tekrîr ile terdîd arasındaki fark ise tekrîrde tekrarlanan kelimeler aynı anlamda, terdîd de farklı anlamlarda olabilir.¹⁴⁹

Züheyr b. Ebî Sulmâ'nın (ö. 609 [?]) şu beyti gibi:

مَنْ يَلْقَى يَوْمًا عَلَى عِلَاتِهِ هَرَمًا يَلْقَى السَّمَاحَةَ مِنْهُ وَالنَّدَى خُلُقًا

“*Kim hangi halde bulunursa bulunsun bir gün Herîm b. Sinan'a denk gelirse Onun bir karakteri olarak, cömertlik ve ihsanla da karşılaşmış olur.*”¹⁵⁰

Şiirde yer alan birinci kısımdaki يَلْقَى fiili هَرَمًا lafzının âmîli olarak ikinci kısımdaki يَلْقَى fiili ise السَّمَاحَةَ lafzının âmîli olarak terdîd edilmiştir.

Tevbe Sûresindeki Terdîd Sanatının Örnekleri:

﴿لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ

الْمُطَهَّرِينَ﴾

¹⁴⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, 10/241.

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3/174.

¹⁴⁷ Bulut, *Belâgat (Meânî – Beyân – Bedî)*, 2014, 296.

¹⁴⁸ Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, 2/384.

¹⁴⁹ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, 197.

¹⁵⁰ Ebu Âlâ el-Hasan b. Reşîk el-Kîrâvanî el-Ezîdî, *el-Ûmdetu fî mehâsinî's-Şî'r ve Âdabihi*, thk. Muhammed Muhyîddin Abdulhamîd (Daru'l-Celîl, 1981), 1/333.

“İlk günden itibaren takva üzerine kurulan mescid (kuba mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğru olur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır.”¹⁵¹

Bu ayet-i kerîmede فِيهِ lafzı tekrarlanmıştır. İlk olarak gelen فِيهِ sözcüğü تَقْوَمَ fiiline mutaallık (bağlı) olarak gelirken, ikinci olarak gelen فِيهِ lafzı ise isim cümlesinin önüne geçmiş ve konumu itibariyle haber konumunda gelmiştir. Bundan ötürü ayette *terdid* sanatı olduğunu söyleyebiliriz.¹⁵²

2.2.12. Leff-ü Neşr

Sözlük anlamı “toplama, dürme, bükme” anlamına gelen leff ile “dağıtma, yayma” manasına gelen neşr kelimelerinden oluşan leff-ü neşr cümle öğeleri ile ilgili cümleye değer katan sanatlardan biridir.¹⁵³

Diğer bir ifade ile cümlede önce birtakım unsurların söylenmesi, daha sonra ise bu unsurlarla alakalı olarak her biriyle ilgili farklı unsurların dile getirilmesine denir. Bunların ilki ile leff ikincisi ile neşr meydana gelmiş olur.¹⁵⁴ Örneğin çok sevilen bir insanı vasfederken şöyle denebilir:

“O bir ay, bir aslan, bir nehirdir. Cömertlikte, kıymette, cesarette.”¹⁵⁵

Bu cümlede aslında parça parça verilmiş eşleşmeler vardır. Nitelenen kişinin cömertlikte nehir, kıymetlilikte ay, cesarette aslan gibi olduğu ifade edilmiştir. Yani ayrı ayrı ifade edilen özellikleri *leff* ve birleştirme özelliği olan *neşr* ile cümleye açıklık getirilmiştir.¹⁵⁶

Tevbe Sûresindeki Leff-ü Neşr Sanatının Örnekleri:

﴿يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَّهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ﴾

¹⁵¹ Tevbe sûresi 9/108

¹⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, 11/29.

¹⁵³ Atîk, *Beyan İlmi*, 1/175; Hamîd Avnî, *el-Minhâcu'l-Vazîhâ li'l-Belağa* (Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, t.y.), 1/167; Hüsyenî, *et-Tirâzu'l-Esraru'l-Belâğa ve ûlumu' Haqâîku'l î'câz*, 2/212; Nevevî, *Nihâyetu'l-ereb fi fûnuni'l-edeb*, 7/129.

¹⁵⁴ Saraç, *Klâsik edebiyat bilgisi*, 179.

¹⁵⁵ Bulut, *Belâgat*, 282.

¹⁵⁶ Sâfî, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'an*, 10/306, 307.

“Râbleri onları kendi katında bir rahmeti, rızasıyla ve içinde onlar için hazırlanmış çok kıymetli ve ebedî nimetler bulunan cennetlerle müjdelemiştir.”¹⁵⁷

Ayet-i kerîmede mümin üç sıfat; iman, hicret, cihat ve üç müjde; rahmet, rıdvan ve cennet ile vafedilmiştir.

İlk olarak yüce Allah (c.c) rahmet sıfatı ile söze başlamıştır. Çünkü bu sıfat bütün nimetlerden kapsamlıdır ve ilk gelmesi gereken sıfattır. İmana karşılık rahmet sıfatı yer alır.¹⁵⁸

İkinci olarak rıdvan ile devam etmiştir öyle ki bu ihsanın nihayetinde olan nimet olup mal ve nefsi Allah yolunda harcamaya karşılık cihad gelir.¹⁵⁹

Üçüncü olarak cennetler gelir. Bu da hicrette vatanlarını terk etmeye karşılıktır. Onlar küfür diyarlarını terk ettikleri için Allah onlara cennet vermiştir. Bu sanattan da anlaşılıyor ki parça veya bütün olarak sayılan şeyleri eşleştirme yani karşılığında tamamlayan öğeler vardır. Bu ayette üç ayrı sıfatı tarif etmeden ayette direk eşleştirme yapmadan söylenmiştir. Ama dinleyenler neyin ne ile eşdeğer olduğunu bilirler. Bu da ayette *Leff-ü neşr* sanatını gösterir.¹⁶⁰

2.2.13. Tekrîr

Sözlükte “yineleme, tekrarlama”¹⁶¹ gibi anlamlara gelir. Belâgat ilminde “ifadeye açıklık kazandırmaya ve bunun yanı sıra kelimelerin tekrar edilmesi ile muhatabın dikkatini çekme böylelikle ifadenin muhatab nezdinde etkisini artırmak” için kullanılan sanata denir.¹⁶² Bu sanatı icrâ ederken aynı zamanda sözde bir ahenk ve vurgu da tekrîr vasıtasıyla gerçekleşmiş olur. Örneğin ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

“Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.”¹⁶³ ayet-i kerîmesinde إِيَّاكَ lafzı iki defa zikredilir. İlk telaffuzdan sonra şüpheyi tamamen ortadan kaldırmak ve

¹⁵⁷ Tevbe sûresi 9/21

¹⁵⁸ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 10/142.

¹⁵⁹ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/256.

¹⁶⁰ Sâfî, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ân*, 10/306.

¹⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/136.

¹⁶² Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 1/99; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 14/28; Kazvînî, *el-İzah fî Ulumi'l-Belâgâ*, 3/200; Hüsyenî, *et-Tîrâzu'l-Esraru'l-Belâgâ ve ulumu' Haqâîku'l-î'câz*, 3/29.

¹⁶³ Fatiha sûresi 1/5

vurguyu sağlamlaştırmak için ikinci telaffuzda bulunulmuştur. Böylece muhatabın zihninde yer almasını sağlamıştır. Dolayısıyla burada tekrîr sanatı kullanılmıştır.

Tevbe Sûresindeki Tekrîr Sanatının Örnekleri:

﴿كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾

*“Mescid-i Haram’ın yanında kendileri ile antlaşma yaptıklarınız dışında müşriklerin Allah ve Resûlü yanında nasıl muteber (kabul edilebilir) bir ahdi olabilir.”*¹⁶⁴

Ayet-i kerîmede *tekrir* sanatı icrâ edilmiştir. Mefhum olarak *عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ*

“Allah ve Resûlü yanında” diyerek iki durum da ayrı ayrı zikredilmiştir. Tek bir hüküm altında değil de *عِنْدَ* ifadesini iki defa tekrar ederek ayrı ayrı zikretmesinin nedeni hem yüce Allah’ın hem de Peygamberinin onlara karşı duyduğu güven eksikliğini ifade eder. Çünkü onlar hem Allah’a karşı yalan konuştukları için hem de Peygamberine ihanet ettikleri için tek bir hüküm altında toplanmamıştır. Bundan ötürü ayette *tekrîr* sanatı olduğunu ifade edebiliriz.¹⁶⁵

2.2.14. Reddu’l-acüz ala’s-sadr

Lafız anlamı *“sonu başa döndürmek”* demektir. Sadr, şiirde mısranın ilk yarısına, nesirde ise fıkranın ilk cümlesine verilen bir addır. Acz ise şiirde mısranın ikinci yarısına, nesirde fıkranın son cümlesine denir. Dolayısıyla cümle başında ve sonunda birbirine benzer lafızların tekrar edilmesi sanatına *reddu’l-acüz ala’s-sadr* denir.¹⁶⁶ Benzer lafızlardan kasdedilen mana, iki lafzın sözcük ve mana açısından aynı olması ve aralarında cinas olması ya da iştikak bakımından benzer olmalarıdır.¹⁶⁷

Reddu’l-acüz ala’s-sadr, Kur’ân-ı Kerîm’de dört ve şiirde dört farklı yöntem ile kullanılmıştır. Ancak biz burada şiirdeki yöntemine değinmeyip önceliğimiz olan Kur’ân-ı Kerîm’deki yöntemlere değineceğiz. Bunlar:

¹⁶⁴ Tevbe sûresi 9/7

¹⁶⁵ Sâfi, *el-Cedvel fî i’râbi’l-Kur’ân*, 10/288.

¹⁶⁶ Karamaollaoğlu, *Bedî’ İlmi*, 176.

¹⁶⁷ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, 263.

a. Yazılışları aynı manaları farklı kelimelerle yapılması:

الحِيلَةُ تَرْكُ الحِيلَةِ “Tek çare hileyi terk etmek olacaktır.”¹⁶⁸ Cümlede yer alan ilk sözcük الحِيلَةُ anlam itibariyle “çare” ikinci sözcük الحِيلَةِ ise “hile” anlamındadır.

b. Hem yazılışları hemde mânâsı aynı olan sözcüklerle yapılması:

﴿وَتَحْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَحْشَاهُ﴾

“İnsanlardan korkuyordu; oysaki asıl korkması gereken (korkmana layık olan) Yüce Allah (c.c)’tır.”¹⁶⁹ Bu ayette hem yazılış itibariyle hem de anlam itibariyle ortak lafız kullanılarak Reddu’l-acüz ala’s-sadr gerçekleşmiştir.

c. Aynı kökten türeyen (istikâk) sözcüklerle yapılması:

﴿اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّاراً﴾

“Yüce rabbinizden af dileyin Şüphesiz o çok esirgeyen ve bağışlayandır.”¹⁷⁰ Ayette yer alan اسْتَغْفِرُوا sözcüğü ile غَفَّاراً aynı fiil olan غَفَرَ fiilinden türemiştir.

d. Kök itibariyle birbirine yakın sözcüklerle yapılması:

﴿قَالَ إِنِّي لَعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ﴾

“Lut (a.s) söyle dedi: Şüphesiz ki ben sizin (yaptığınız) işten tiksiniyorum.”¹⁷¹ Ayette yer alan ilk sözcük olan قَالَ “dedi” anlamında olup قَوْلُ kökünden türemiştir.

İkinci olan الْقَالِينَ ise “hoşnut olmama, tiksini” anlamında olup قَلَى fiilinden türemiştir.¹⁷²

Tevbe Sûresindeki Reddu’l-acüz alâ’s-sadr Sanatının Örnekleri:

﴿أَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

¹⁶⁸ Abdurrahman b. Salih b. salih el-Mahmûd, *Muvakkîf İbn-i Teymîyye mine'l-Eşâ'ire* (Riyad: Mektebetu'r-Rüst, 1995), 2/672; Ebu'l-Fedâ, *Ruhu'l-Beyan*, 7/133.

¹⁶⁹ Ahzâb sûresi 33/37

¹⁷⁰ Nur sûresi 71/10

¹⁷¹ Şuâra sûresi 26/168

¹⁷² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/198; Bulut, *Belâgat – Meânî – Beyân – Bedî*, 392.

“Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer mü’minseniz bundan daha evvel Allah’tan korkmalısınız.”¹⁷³

Burada sadr (ayetin başında) *أَتَخْشَوْنَهُمْ* ve acz (ayetin ortasında) *تَخْشَوْهُ* kelimeleri yer alır. Lafızlar aynı cümlede ve aynı anlamda kullanılmıştır. Ayette iki sözcük te *حَشِيَ* sözcüğünden türediği için *Reddu’l-acüz ala’s-sadr* sanatının kullanıldığını söyleyebiliriz.¹⁷⁴

2.2.15. Seci‘

Bedi‘ sanatlarından biri olan seci‘ sözlükte “*Güvercin ve kumru gibi kuşların nağmelerini tekrarlayıp ötmesi, dişi develerin uzun sesler çıkartarak inlemesi, bir şeyin düzgün ve yerinde olması*”¹⁷⁵ gibi anlamlara gelir.

Istilah anlamı ise nesirde fasılaların bir harf üzerine muvafık olmalarıdır. İki veya daha fazla ibarede fasıla sonlarının aynı olması durumuna denir.¹⁷⁶ Sekkâkî’nin ifadesi ile nesirde seci‘ nazımdaki kafiye gibidir. Seci‘ bir harfte meydana geldiği gibi birden fazla harfte, bir kelime veya birden fazla kelime de meydana gelebilir.¹⁷⁷ Seci‘nin tarifinde yer alan “*fasıla sonları*” ifadesi aslında onun nesire ait bir sanat olduğunu göstermektedir. Şiirde bunun karşılığı olarak *aruz* veya *darb* terimleri ile görmekteyiz. Şiirde kafiyein kattıkları, nesirde Seci‘in kattıklarına eşdeğer olup dinleyeni cezbe edip zihinlerde yer etmesini sağlar.¹⁷⁸ Seci‘ *mutarref*, *murassa* ve *mütevâzî* olarak üçe ayrılır:

1. Mutarref seci‘

Seci‘ sanatında iki fasılda vezinlerin farklı son harflerinin aynı olması durumudur.¹⁷⁹

﴿ أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا ﴾

¹⁷³ Tevbe sûresi 9/13

¹⁷⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 10/127; Karamaollaoğlu, *Bedi’ İlmi*, 179.

¹⁷⁵ Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muḥîṭ*, 1/727; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1990, 8/150.

¹⁷⁶ Akdemir, *Belagat Terimleri Ansiklopedisi*, 316.

¹⁷⁷ Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâga fi’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’*, 1/331; Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn* (Kahire: Abdüsselâm M. Hârûn, 1969), 1/239.

¹⁷⁸ Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâga fi’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’*, 1/330,331.

¹⁷⁹ Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâga fi’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’*, 1/330.

“Size yeryüzünü bir beşik, dağlarıda kazık olarak dikmedik mi?”¹⁸⁰ Ayette yer alan sözcüklerden مَهَادًا ve أُوتَادًا sözcükleri kafiye olarak aynı ama vezinleri farklı olduğu için burada *mutarref seci* sanatı gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

2. Murassa‘ Seci‘

İki fasılada yer alan çoğunun veya hepsinin hem vezin olarak hem de kafiye açısından birbirinin aynı olması durumuna denir. Bu sanata التَّرْسِيع de denir.¹⁸¹

﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾

“İyiler nimet içindedirler, günahkârlar cehennem içindedirler.”¹⁸²

İlk ayet yer alan إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ vezin ve kafiye olarak sonrasındaki ayette yer alan إِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ lafzı eş değerdir. Çünkü iki lafız da tekid olarak إِنَّ ile başlayıp cümle sonunu م harfi ile son bulmuştur. Anlam bağlamında ise iyilik edenleri ve kötülük edenlerin durumları belirtilmiştir.¹⁸³

3. Mütevâzî seci‘

Terkîp, mısra veya ayette hem vezin hem de son harf bakımından ortak olan sanata denir.¹⁸⁴

﴿فِيهَا سُرُورٌ مَرْفُوعَةٌ وَأَنْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ﴾

“Orada yükseltilmiş tahtlar ve yerleştirilmiş kâseler vardır.”¹⁸⁵

Ayeti kelimedede مَرْفُوعَةٌ kelimesi ile مَوْضُوعَةٌ kelimesi vezin olarak aynı okunur. Bununla beraber son harfleri de aynı harf ile bitirilmiştir. Dolayısıyla *mütevâzî seci* sanatının gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Tevbe Sûresindeki Seci‘ Sanatının Örnekleri:

¹⁸⁰ Nebe sûresi 78/6, 7

¹⁸¹ Merâğî, ‘Ulûmu’l-Belâğa (Beyan, Meânî, Bedî’), 1/361.

¹⁸² İnfitar sûresi 82/13, 14

¹⁸³ Merâğî, ‘Ulûmu’l-Belâğa (Beyan, Meânî, Bedî’), 1/362.

¹⁸⁴ Bolelli, Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî’ İlimleri), 451.

¹⁸⁵ Gâşiye sûresi 88/13, 14

﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ﴾

“Sizin içinizden, sıkıntıya düşmeniz kendisine ağır gelen, size oldukça düşkün, mü'minlere karşı şefkatli ve merhametli olan bir Peygamber gelmiştir.”¹⁸⁶

Tarifte de belirtildiği gibi ayet sonlarında veya fasılalarda yer alan son harflerin birbirinin aynı veya yakın olması gerekir. Bu ayette عَزِيزٌ, حَرِيصٌ, رَّحِيمٌ lafızlarının son harfleri tenvinli ve tecvid kuralı olarak medd-i â'rız olarak uyumlu oldukları için ayette seci sanatının olduğunu söyleyebiliriz.¹⁸⁷

2.2.16. Telmîh

Bir şiirde veya nesirde bir sözcüğün aslını zikretmeksizin meşhur bir kıssa, hadise, şiire veya meseleye işaret edilmesine *telmîh* denir.¹⁸⁸ Kastedilen anlamın herkes tarafından bilinmese bile muhatab tarafından bilinmesi gerekir. Buna dikkat edilmesi gerekir. Çünkü muhatab tarafından bilinmezse bu telmîh sanatına değil bilmeceye dönüşür.¹⁸⁹ Örnek:

﴿هَلْ أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمِنْتُكُمْ عَلَى أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ﴾

“Daha önce onun kardeşini (Hz. Yusuf) size emanet ettiğim gibi, şimdi de onu size emanet edermiyim?”¹⁹⁰

Bu ayette Hz. Yakup (a.s) oğullarına Hz. Yusuf'u emanet ettiğinde başına gelen olayları bildiği için Hz. Yusuf'a gönderme yaparak Hz. Yusuf'un kardeşini onlara emanet edemeyeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla kardeşlerinin bildiği olay olan Hz. Yusuf olayına ithafen atıfta bulunduğu için burada telmîh sanatının olduğunu söyleyebiliriz.

Tevbe Sûresindeki Telmîh Sanatının Örnekleri:

﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ﴾

¹⁸⁶ Tevbe sûresi 9/128

¹⁸⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 11/89, 90.

¹⁸⁸ Nevevî, *Nihâyetu'l-ereb fi fûnuni'l-edeb*, 7/127; Hüsyenî, *et-Tirâzu'l-Esraru'l-Belâga ve ûlumu' Haḳâîku'l î'câz*, 3/97.

¹⁸⁹ Sâidî, *Buḡyetu'l-Îzâh li't-Telhîşi'l-Miftâh*, 4/700; Habenneke, *el-Belâḡatu'l-Arabiyye*, 2/542.

¹⁹⁰ Yusuf sûresi 12/64

“İnkâra mecâl yoktur ki: Allah size birçok mevkîlerde nusret (yardım) etti. Huneyn günü de (yardım edip sizi muzaffer kıldı).”¹⁹¹

Ayet-i kerîmede daha önce Huneyn günü gerçekleşmiş olan yardıma atıf yapılarak o günde nasıl yardımla muzaffer kılındıysanız bundan sonra da böyle yardım ile muzaffer kılınacaklarına işaret edilmiştir. Bundan ötürü bu ayette *telmîh* sanatının icrâ edildiğini ifade edebiliriz.¹⁹²

2.2.17. Cinâs

Cinâs kelimesi mücânese gibi müfâale babının masdarı gelip sözlükte “iki şeyin bir birine bir illet hasebiyle benzemesi” durumuna denir.¹⁹³ Istılahta “manaları farklı, yazılış ve söyleniş olarak aynı veya benzer sözcüklerin bir arada kullanılması” sanatına denir.¹⁹⁴ Belâgat alimleri bu sanata *mücânese*, *tecanüs* veya *tecnîs* adlarını da vermişlerdir.¹⁹⁵ Lafızların birbirine benzemesi muhatabın hem merak duygusunu uyandırır hem de kulağa gelen sese estetiklik katar.

Belâgat kitaplarında birçok kaynakta cinâs değişik yönlerden çeşitli tasniflere tabi tutulmuş ancak genel itibariyle cinâs-ı tam ve cinâs-ı ğayr-i tam olmak üzere iki kısma ayrılıp incelendiğini söyleyebiliriz.¹⁹⁶

1.Cinâs-ı Tam

Sözcükler arasında vucûh-u erba‘a dediğimiz harflerde “harflerin çeşitlerine, sayıları, sıraları ve harekeleri” yönünden tam bir uyum söz konusu ise bu kelimeler ile yapılan cinâs, cinâs-ı tamdır.¹⁹⁷ Bu da kendi içerisinde basit cinâs (cinâs-ı mümâsil, cinâs-ı müstevfâ) ve mürekkeb cinâs (cinâs-ı müteşâbih, cinâs-ı mefrûk, cinâs-ı merfû, cinâs-ı müleffak) olmak üzere ikiye ayrılır.

﴿وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ﴾

¹⁹¹ Tevbe sûresi 9/25

¹⁹² Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-münîr*, 10/155.

¹⁹³ Zebidî, *Tâcü 'l-'arûs*, 15/515.

¹⁹⁴ Hâşimî, *Cevâhirü 'l-belâga fi 'l-me'ânî ve 'l-beyân ve 'l-bedî'*, 1/325; Muhyiddîn Dîb, *Ulumu 'l-Belağa (Bedî, Beyan, Meâni)*, 1/354; Avnî, *el-Minhâcu 'l-Vazihâ li 'l-Belağa*, 1/179.

¹⁹⁵ Habenneke, *el-Belâğatu 'l-Arabiyye*, 2/485.

¹⁹⁶ Atîk, *Beyan İlmi*, 1/197.

¹⁹⁷ Muhyiddîn Dîb, *Ulumu 'l-Belağa (Bedî, Beyan, Meâni)*, 1/114.

“Kıyametin koptuğu gün suçlular, (dünyada) bir saatten fazla durmadıklarına yemin ederler.”¹⁹⁸ Ayette yer alan birinci السَّاعَةُ lafzı “kıyamet” ikinci سَاعَةٍ ise “saat, zaman” anlamında kullanılmıştır. İki sözcük arasında vucûh-u erba‘a yönünden uyum söz konusu olduğu için ayette cinâs-ı tam sanatının olduğunu söyleyebiliriz.

2. Ğayr-i Tam (Nâkıs) Cinâs

Ğayr-i tam cinâsa “nakıs cinâs” da denilir. İstilah olarak iki lafız arasında harflerin türü, sayısı, hareke veya sükûnu (hey’et) sırası gibi benzerlik özelliklerinden birinin olmaması durumuna denir.¹⁹⁹

Ğayr-i tam cinâs, harf türlerine göre (cinâs-ı müzâri, cinâs-ı lâhik) harf sayısındaki farklılığa göre (cinâs-ı merdûf, cinâs-ı müktenif, cinâs-ı mutarref) birden fazla harfte farklılık olmasına göre (cinâs-ı müzeyyel) olarak isimlendirilir. Hareke ve sükun yönünden farklılığına göre (cinâs-ı muharref) harflerin sıralanış farklılığına göre (cinâs-ı kalb, cinâs-ı müzdevic, cinâs-ı hattî, cinâs-ı işaret) cinâsa ilave edilenlere göre (cinâs-ı iştikak, cinâs-ı müşâbehe) başlıkları altında toplayabiliriz.²⁰⁰ Ancak konunun uzamaması için bunların üzerinde durulmayacaktır. Konuya örnek olarak; ﴿وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ﴾ “İnsanları arkadan çekiştirip, kaş göz hareketleriyle alay edenlerin vay haline!”²⁰¹ ayetini örnek olarak verebiliriz. Ayette yer alan هُمَزَةٍ ve لُّمَزَةٍ kelimelerinde yer alan ه ve ل harflerinin mahreçleri birbirinden uzaktır. Bu yüzden tam cinâs söz konusu olmayıp Ğayr-i tam cinâs olmuştur.

Tevbe Sûresindeki Cinâs Sanatının Örnekleri:

﴿أَفَمَنْ أُسِّسَ بُنْيَانُهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أُسِّسَ بُنْيَانُهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانُهَاً بِهِ فِي

نَارٍ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾

¹⁹⁸ Rûm sûresi 30/55

¹⁹⁹ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, 1/326; Avnî, *el-Minhâcu'l-Vazihâ li'l-Belağa*, 1/182; Atîk, *Beyan İlmi*, 1/205; Muhyiddîn Dîb, *Ulumu'l-Belağa(Bedî, Beyan, Meânî)*, 1/116.

²⁰⁰ Bulut, *Belâgat (Meânî – Beyân – Bedî)*, 2014, 367, 389.

²⁰¹ Hümeze sûresi 104/1

“O halde binasını Allah korkusu ve Allah rızası üzerine kurmuş olan mı hayırlıdır, yoksa sel kıyısında sarkan bir yarın kenarına kurup da onunla beraber cehennem ateşine yuvarlanan mı daha hayırlıdır?”²⁰²

Ayette yer alan هَارٍ ve فَانْهَارَ lafızları arasında uyum vardır. Ancak tam cinâsda aranan dört özellik olmadığı için burada Ğayr-i tam (nakıs) cinâs durumu söz konusudur.²⁰³

﴿وَإِذَا مَا أَنْزَلْتُ سُورَةً نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَاهُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهِ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا

يَفْقَهُونَ﴾

“Bir sûre indirildiğinde “Sizi birisi görüyor mu?” diye birbirlerine göz ederler, sonra sıvışıp giderler. Allah kalplerini (haktan çevirip) burkmuştur; çünkü bunlar fikhî istemez (anlayışsız-kavrayışsız) kimselerdir.”²⁰⁴

Ayet-i kerîmede yer alan انْصَرَفُوا ve صَرَفَ lafızları arasında uyum vardır. Ancak ilk kelimedede bu ortaklığa ek olarak harf fazlalığı olduğundan ve tam uyum olmadığından ğayr-i tam(nakıs) cinas olmuştur.²⁰⁵

²⁰² Tevbe sûresi 9/109

²⁰³ Zuhaylî, et-Tefsîru 'l-münîr, 11/39.

²⁰⁴ Tevbe sûresi 9/127

²⁰⁵ Derviş, İ'râbu 'l-Ķur'âni 'l-Kerîm ve Beyânuhû, 4/199.

SONUÇ

Kur'ân'a yönelik en önemli hizmetlerden biri, Kur'ân lafızlarının manalarını doğru bir şekilde tespit etmektir. Kur'ân belâgatı alanındaki çalışmaları günümüzde daha verimli kılmak için belâgatı anlam odaklı ve birleştirici bir yapıya kavuşturmak gerekir. Bu ise İslam belâgat geleneğindeki verilerin anlam ve içerik merkezinde sistemleştirilmesiyle mümkündür.

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak klasik Arapçanın temel lugatlarından faydalanılmıştır. Bunun sonucunda aynı kelimelerin farklı dönemlerde farklı anlamlar ihtiva ettiği görülmüştür. Bununla birlikte kelimelerin kök ve türevleri incelenerek ihtiva ettiği semantik manalar gösterilmiştir. Ayrıca bu kelimeleri yorumlayan birçok dil aliminin görüşleri de delil olarak kullanılmıştır. Bu sebeple Tevbe sûresinde geçen kelimelerin tek bir manaya sıkıştırılamayacak kadar inceliklere sahip olduğu özellikle vurgulanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Tevbe sûresi belâgat açısından incelenmiştir. Ayetlerde vurgulanan zahiri anlamlarla birlikte teşbih, mecaz, istiâre, kinâye vb. edebi sanatlarla bâtını mananın incelikleri örneklerle açıklanmıştır. Bununla beraber bedi' sanatının sûredeki incelikleri sayesinde ayetlerin lûgat anlamının dışında farklı birçok mana ihtiva ettiği görülmüştür. Tevbe Sûresinde yer alan belîğ ifadeler ve belâgat sanatları, anlatılmak istenen hakikatleri daha iyi bir şekilde insanlara tasvir edilmiştir.

Ayrıca bu çalışmada, Tevbe sûresinin ayet sonlarında pek çok seci' sanatının bulunduğu saptanmıştır. Beyan ilmi açısından Teşbih, Mecâz, İstiâre, Kinâye sanatları; Bedi' ilmi açısından ise Tıbak, Mukâbele, Rücû', Murâ'âtu'n-Nazîr, Tecrîd, Cem', Tefrîk, Te'kidü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem, İbtidâu'l-Kelâm, Uslûbu'l-Hakîm, Terdîd, Leff-ü Neşr, Tekrîr, Reddu'l-acüz alâ's-sadr, Secî', Telmîh ve Cinâs sanatlarının yer aldığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın faydalı olmasını ve bu alanda farklı çalışmalar yapacak olanlara yol göstermesini umarız.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Hikmet. *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*. İzmir: Nil Yayınları, 1999.
- el-Askâlanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1379.
- Askerî, Ebu Hilal Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Said b. Yahya b. Mehran. *el-Avâil*. Tanta: Daru'l-Beşir, 1408.
- Atîk, Abdu'l Aziz. *Beyan İlmi*. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Nehdetu'l-Arabiyyeti ve'n-Neşr, 1982.
- Avnî, Hamîd. *el-Minhâcu'l-Vazihâ li'l-Belağa*. Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, t.y.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri)*. İstanbul: M.Ü. ilahiyat fakültesi yayınları, 2013.
- Bûharî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah. *el-Câmiu's-Sahih*. Thk. Muhammed Zehîr b. Nasîr. Daru't-Tûk en-Necat, 1422.
- Bulut, Ali. *Belâgat (Meânî – Beyân – Bedî)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Bulut, Ali. *Belâgat (Meânî – Beyân – Bedî)*. İstanbul: İfav, 2014.
- Bulut, Ali. *Belâgat terimleri sözlüğü*. Üsküdar, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- el-Câhîz, Âmr b. Bahr. *el-Ḥayevân*. Beyrut: Daru'l-Kutubû'l-İlmiyye, 1424.
- el-Câhîz, Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. Kahire: Abdüsselâm M. Hârûn, 1969.
- Carîm, Ali - Emin, Mustafa. *el-Belâgatü'l-vâziḥa (meanî-beya-bedî')*. Thk. Muhammed Salih, Musa Hüseyin. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 2018.
- el-Cenâcî, Hasan b. İsmail b. Hasan b. Abdurrezzak. *en-Nazmu'l-Belâgî beyne'n-Nazâriyye ve'l-Tetbîk*. Mısır: Daru'l Tâbbâtu'l-Muhammediyye el-Kahire, 1983.
- el-Cenâcî, Hasan b. İsmail b. Hasan b. Abdurrezzak. *Mîn Kâdayâ el-Belâğa ve'n-Nakdû İnde Âbdu'l-Kadîr el-Curcânî*. Kahire, 1981.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad. *eş-Şîḥâḥ: Tâcü'l-luğa ve şîḥâḥu'l-'Arabiyye*. Thk. Ahmed Abdu'l-Ğafur Attar. Beyrut: Daru'l-ilmî'l-melayin, 1987.
- el-Cezerî, Ebû'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh. *en-Nihâye fi ğaribi'l-ḥadîs ve'l-eşer*. 5 Cilt. Mekrebetü'l-İlmiyye, 1979.

- el-Curcânî, Abdulkâhir. *Esrâru'l-belâga*. Daru'l medenî cedide, Matba'tu'l-medeni, t.y.
- el-Curcânî, Ebu'l-Hasan Ali b. Abdu'l-Azîz. *el-Vâşıât beyne'l-Mutenebbî ve Husûmihi*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fazıl İbrahim. Matb'atu'l-îsa el-Hâlebî, t.y.
- Derviş, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa. *İ'râbu'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm ve Beyânuhû*. Suriye-Hamas: Darû'l-İrşad Lî-şûunil Camîiyye, 1415.
- Durmuş, İsmail. "Mecaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 23 Ağustos 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecaz#1>.
- Durmuş, İsmail. "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi". *Kinaye*. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Ebû Dâvud, Ebu Dâvud Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. Âmr Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvud*. Thk. Şuayb Arnaût-Muhammed Kamîl. Daru'l-Risaletü'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Ferrâ, Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemî Ebû. *Me'âni'l-Ḳur'ân*. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, t.y.
- Ebu'l-Fedâ, İsmail Hakkı b. Mustafa. *Ruhu'l-Beyan*. Beyrut: Daru'l-Fikr, t.y.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1936.
- el-Ezherî, Muḥammed b. Aḥmed Ebu Mansur. *Tehzîbu'l-Luġa*. Thk. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn – Muḥammed 'Alî en-Neccâr. Beyrut: Daru ihya et-Tûrasu'l-Arabiyye, 2001.
- el-Ezîdî, Ebu Âlâ el-Hasan b. Reşîk el-Kîrâvanî. *el-Ûmdetu fî mehâsinî's-Şî'r ve Âdabihi*. Thk. Muhammed Muhyîddin Abdulhamîd. Daru'l-Celîl, 1981.
- Firûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Ya'kûb b. Muhammed. *el-Ḳâmûsu'l-muhîṭ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426.
- Habenneke, Abdurrahman b. Hasan el-Meydanî ed-Dimeşkî. *el-Belâġatu'l-Arabiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kalem, 1996.
- el-Halebî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn. *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*. Thk. Muhammed Basîl Uyunî es-Sû'd. Daru'l-Kîtabî'l-ilmîyye, 1996.
- el-Hanefî, Muhammed b. Ahmed. *ez-Ziyâde ve'l-iḥsân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. Thk. Muhammed Sefa Hakkı. el-Îmârât: Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dîrasat, 1427.
- el-Haşîmi, Ahmed. *Cevahîru'l edeb fî Edebiyat ve İnşâ'u Luġatu'l Arabiyye*. Beyrut: Muesseti'l-Ma'ruf, t.y.

- el-Hâşimî, Ahmed. *Cevâhirü'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: Yusuf es-Samîlâ, t.y.
- el-Hüsyenî, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahîm. *et-Tîrâzu'l-Esraru'l-Belâğa ve ûlumu' Haqâîku'l î'câz*. Beyrut: Mektebetu'l-Unsuriyye, 1422.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahîr b. Muhammed b. Muhammed Tahîr. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Darut't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Hicce, Ebû'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî İbn. *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. Thk. İsam Şukyû. Beyrut: el-Mektebetu'l-Hilâl, 2004.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid Kazvînî. *es-Sünen İbn Mâce*. Thk. Muhammed Fuad Abdu'l bakî. Daru'l-ihya kutubul arabiyye- Faysal İsa Halebi, 1889.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l- Arab*. Thk. Muhammed Aḥmed Ḥasbullâh eş-Şâzeli Hâşim Muhammed Abdullâh Aliyyu'l-Kebîr. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1414.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l- Arab*. 3. Bs. Beyrut-Lübnan: Daru's-Sadîr, 1990.
- İbn-i Mu'tez, Ebu'l-Abbas Abdullah b. Muhammed. *el-Bedî' fî'l-Bedî'*. Daru'l-Cîl, 1990.
- el-İsfehanî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragıp. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Thk. Safvan Adnan Daverdî. Beyrut/ Dimaşk: Daru'l-Kalem, 1412.
- İsmail Durmuş - İskender Pala. "İstiare". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 23 Ağustos 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/istiare>.
- Karamaollaoğlu, Fatma Serap. *Bedî' İlmi*. 2.Baskı. İstanbul: İşaret yayınları, 2018.
- Kâssâs, Abdu'r-Râhman Cemil. *Teşbihatu'l-Kur'ânîyye ve eseruha fî't-tefsir*. Ummu'l-Kur'a, 1430.
- el-Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer Celaleddîn. *el-İzah fî Ulumi'l-Belâgâ*. Thk. Muhammed abdu'l-Men'm Hafâcî. Beyrut: Daru'l-Celîl, 2003.
- el-Kurtûbî, Ebu Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekîr b. Ferah. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed el-Berdûnî - ve İbrahim Etfîş. Kahire: Daru'l-Kutubû'l-Mısriyye, 1964.
- el-Kuşeyrî, Ebu'l-Huseyn İbnu'l-Haccâc b. Müslim. *el-Câmi' u's-şahîh*. Kahire: Dâru'l-Ceyl ve Dâru'l-Âfâki'l-Cedîd, 1955.
- el-Kuşeyrî, İbn Daḳîḳul'îd Ebu'l-Feth Takıyyüddîn *Şerḥu'l-Erba'îne ḥadîsen*. Muesseseti'r-Riyad, 2003.

- el-Mahmûd, Abdurrahman b. Salih b. salih. *Muvakkîf İbn-i Teymîyye mine 'l-Eşâ'ire*. Riyad: Mektebetu'r-Rüst, 1995.
- el-Makrîzî, Ahmed b. Ali b. Abdulkadîr Ebu'l-Abbas. *Tecrîdu't-Tevhîdi'l-Mufîd*. Thk. Taha Muhammed ez-Zeynî. Medine: Camiatu'l-İslamiyye el-Medinetu'l-Munevvere, 1989.
- el-Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *'Ulûmu'l-Belâğa (Beyan, Meânî, Bedî')*. Lübnan-beyrut: Dârû'l kutubu'l-İlmiyye, 1571.
- Muhyiddîn Dîb, Muhammed Ahmed Kasım. *Ulumu'l-Belağa(Bedî, Beyan, Meânî)*. Lübnan: Muesseti'l-hadiseti li'l-Kutûb, 2003.
- Mustafa, İbrâhîm - Zîyad, Ahmed - Abdu'l Kadîr, Hamîd - Neccâr, Muhammed. *el-Mu'cemu'l-vasîf*. Tahran: Daru'd-Da've, 1961.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen-i Nesâî*. Thk. Abdu'l-Fettâh Ebu Ğûdde. 9 Cilt. Halep: Mektebu'l-Matbu'ati'l-İslamiyye, 1986.
- en-Nevevî, Ahmed b. Abdulvahhab. *Nihâyetu'l-ereb fî fûnuni'l-edeb*. Kahire: Daru'l-Kutub, 1423.
- er-Râfî', Ahmed Matlub Ahmed Nâsîri es-Sîyadî. *Esâlîbu'l-Belağa (el-Fesâha, el-Belâğa, el-Meânî)*. Kuveyt: Kelâletu'l-Matlûb, 1980.
- el-Rıfâî, Ebu Ali - Herevî, Hamid b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Muaz - Bezzâr, Mukerrem. *el-Mecmû' fihî selâsetu eczâi hadîşîyye*. Thk. Nebîl Sadeddin Cerrâr. Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2010.
- Sâfî, Mahmûd b. Abdurrahîm. *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'an ve sarfuhu ve beyânuhu*. Dimaşk: Dârû'r-Reşîd, 1990.
- es-Sâidî, Abdu'l-Mut'al. *Buğyetu'l-İzâh li't-Telhîşi'l-Miftâh*. Mektebetu'l-Âdâb, 2005.
- Saraç, Mehmet Ali Yekta. *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*. İstanbul: Gökkuş, 2000.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf. *Miftâhu'l-Ulûm*. Trc. Zekerîyya Çelik. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf. *Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubu'l-ilmiyye, 1987.
- es-Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr, el-Mahallî. *el-Câmi'u'l-kebîr*. Thk. Muhtar İbrahim Hacîm. 25 Cilt. Kahire, 2005.

- eş-Şeybânî, Muhammed b. Hanbel. *Musnedi İmâm Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnaûd - ve Adîl Murşid. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 2001.
- et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsaf*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hurmîn, t.y.
- et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiye, 1994.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*. Thk. Av'ad Ma'ruf Beşar. Beyrut: Daru'l Ğarbi'l-İslamî, 1998.
- Turgay, Nurettin. *Arap dili, Belâgatı ve Kur'an*. Ankara: Neşriyat-Dağıtım, 2009.
- Yıldız, Üveyik. *Meryem Sûresi'nin Arap Dili ve Belâgatı Açısından Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2018.
- Yûsuf el-Kurkûl, Ebû İshâk İbrâhîm b. *Meţâli 'u'l-envâr 'alâ şîhâhi'l-âşâr*. Katar: Vizaratu'l-Evkâf ve's-Şûunu'l-İslamiyye, 2012.
- ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Kahire: Dâru'l-Hidâye, 1307.
- Zemaşşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an haķâiki't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.
- Zemaşşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-belâga*. Thk. Muhammed Basîl. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kûtubu'l-ilmiyye, 1998.
- ez-Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-'akîde ve's-şerî'a ve'l-menhec*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1991.